

WYDZIAŁ HUMANISTYCZNY
ROZPRAWY HABILITACYJNE XCVIII

ANDRZEJ ROZWAŁKA

**SIEĆ OSADNICZA
W ARCHIDIAKONACIE LUBELSKIM
W ŚREDNIOWIECZU**

STUDIUM ARCHEOLOGICZNO-HISTORYCZNE

WYDAWNICTWO UNIWERSYTETU MARII CURIE-SKŁODOWSKIEJ
LUBLIN 1999

Recenzent

Prof. dr hab. Andrzej Buko

Projekt okładki i stron tytułowych

Marta i Zdzisław Kwiatkowsy

Na okładce

Kopia J.Smolińskiego fragmentu XV-wiecznej polichromii z kościoła
pobrygidkowskiego w Lublinie

© by Wydawnictwo UMCS, Lublin 1999

ISSN 0860-7745

ISBN 83-227-1478-5

WYDAWNICTWO UNIwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej Pl. Marii Curie-Skłodowskiej 5, 20-031 Lublin, tel. (0-81)

537-53-02, 537-53-04

<http://press.umcs.lublin.pl>

SPIS TREŚCI

Od Autora

Wstęp

ROZDZIAŁ I. OSADNICTWO NA OBSZARZE ARCHIDIAKONATU I KASZTELANI! LUBELSKIEJ W ŚWIETLE ŹRÓDEŁ ARCHEOLOGICZNYCH

1. Ogólny obraz osadnictwa okresu XI-XIII w.

- 1.1. Regiony osadnicze. Osadnictwo w ramach makro- i mezoregionów geograficznych
- 1.2. Uwarunkowania glebowe
- 1.3. Osadnictwo na tle hipsometrii

ROZDZIAŁ II. ARCHIDIAKONAT LUBELSKI I JEGO STRUKTURA TERYTORIALNA W ŚREDNIOWIECZU

1. Powstanie archidiakonatu lubelskiego .

2. Osada i siedziba archidiakońska w świetle badań historycznych i archeologicznych .

- 2.1. Ustalenia historyczne .
- 2.2. Wyniki badań archeologicznych

3. Sieć parafialna i okręgi parafialne archidiakonatu lubelskiego we wczesnym średniowieczu

- 3.1. Okręgi parafialne w kontekście osadnictwa okresu plemiennego i wczesnopiastowskiego. Ciągłość kulturowa czy osadnicza?
- 3.2. Stan badań historycznych nad parafiami
- 3.3. Rekonstrukcja okręgów parafialnych z XII-XIII w. .
- 3.4. Obrazy sieci parafialnej z czasów Liber beneficiorum (1470-1480), Liber retaxationum (1529) i z drugiej połowy XVI wieku .
- 3.5. Przemiany sieci parafialnej archidiakonatu lubelskiego od pierwszej połowy XII do drugiej połowy XVI wieku
- 3.6. Preferencje glebowe na przykładzie zmian sześciu najstarszych okręgów parafialnych .
- 3.7. Sieć komunikacyjna archidiakonatu lubelskiego w XII-XIII w.
- 3.8. Problem okręgów grodowych na obszarze archidiakonatu lubelskiego
- 3.9. Wsie własne i dziesięcinne klasztorów, wsie lokacyjne z okresu XII-XIII wieku
 - 3.9.1. Klasztor norbertański ze Zwierzyńca
 - 3.9.2. Klasztor benedyktyński z Łysej Góry
 - 3.9.3. Klasztor benedyktyński z Sieciechowa
 - 3.9.4. Klasztor cysterski z Koprzywnicy .
 - 3.9.5. Wsie lokacyjne
4. „Styki osadnicze” jako jeden z elementów chronologicznej oceny terytoriów osadniczych .
5. 5. Parafia wąwolnicka jako jedna z trzech najstarszych parafii archidiakonatu lubelskiego
6. Problem chronologii okręgów parafialnych mełgiewskiego i łączńskiego w kontekście regionów osadniczych
7. 7. Pogranicze polsko-ruskie w początku XIII w. w świetle danych archeologiczno-historycznych na tle sieci okręgów parafialnych .

ROZDZIAŁ III. ARCHIDIAKONAT A KASZTELANIA LUBELSKA

1. Stan badań nad kasztelanią lubelską

2. Gród i zamek kasztelana lubelskiego .

- 2.1. Rekonstrukcja topografii lubelskiego Wzgórza Zamkowego na podstawie wyników badań geotechnicznych
- 2.2. Wyniki badań archeologicznych lubelskiego Wzgórza Zamkowego
- 2.3. Początki lubelskiego zamku w świetle ostatnich ustaleń historycznych .
- 2.4. Rezultaty badań architektonicznych donżonu
- 2.5. Zamek legnicki Henryka Brodatego wzorcem dla zamku lubelskiego
- 2.6. Próba ustalenia fundatora lubelskiego donżonu w kontekście ówczesnych dziejów politycznych

3. Etapy zagospodarowania Wzgórza Zamkowego - próba rekonstrukcji

4. Sprzężenie rozwojowe ośrodka kasztelańskiego, osady archidiakańskiej i miasta lokacyjnego .

ZAKOŃCZENIE .

ZUSAMMENFASSUNG .

BIBLIOGRAFIA

ANEKSY

SPISY

Spis tabel .

Spis rycin

Spis map .

Spis aneksów.

OD AUTORA

Problematyka badań nad osadnictwem w ośrodkach i okręgach parafialnych wkroczyła w ostatnich latach w nowy obszar - współpracy archeologii z historią. W latach 70. studia nad ośrodkiem parafialnym w Piotrowinie nad Wisłą podjęła M. Sułowska, a w latach 90. przeprowadzono pod kierunkiem A. Buko badania nad ośrodkiem parafialnym w Kleczanowie. Przykłady te stworzyły obiecującą perspektywę badawczą dla innych mikroregionów w ramach podstawowej jednostki administracji kościelnej, otwierając jednocześnie trakt ku szerszym obszarom. Podjęcie studiów nad siecią osadniczą na skalę archidiakonatu lubelskiego przez pryzmat źródeł archeologicznych i historycznych miało więc swe uzasadnienie w rzetelnych studiach na skalę mikroregionalną, nie miało jednakże swojej tradycji w szerszym aspekcie terytorialnym. Realizacja takiego zamierzenia nie byłaby wszakże możliwa bez akceptacji i zachęty ze strony badaczy, którzy dostrzegli w podjętej obecnie tematyce szansę na stworzenie nowego modelu badań, kojarzącego wyniki wielu dyscyplin historycznych. Dlatego więc kieruję ku tym osobom słowa szacunku i wdzięczności.

Kierownikom Katedry Archeologii i Zakładu Historii Średniowiecznej Polski UMCS, profesorom Andrzejowi Kokowskiemu i Ryszardowi Szczygłowi za opiekę i wsparcie w toku całego cyklu pisania i przygotowania pracy do druku. Za cenne wskazówki i życzliwe uwagi merytoryczne dziękuję prof. prof. Andrzejowi Buko, Janowi Gurbie i Jerzemu Kmiecińskiemu. Słowa podziękowania kieruję również do dalekiego Zurychu, do prof. Andrzeja Żakiego, którego życzliwe przyjęcie książki o początkach Lublina i słowa zachęty do dalszych studiów nad Ziemią Lubelską były dla mnie psychicznym wsparciem, szczególnie w momentach zwątpień. W wiecznej pamięci pozostawię też życzliwe mi słowa wybitnego mediewisty śp. prof. Kazimierza Myślińskiego.

Poruszanie się po obszarze styku archeologii i historii stało się możliwe dzięki współpracy z Kolegami z Zakładu Historii Średniowiecznej Polski - dr Grzegorzem Jaworem i mgr. Sławomirem Sytym, którzy nie szczędzili mi czasu przy interpretacji źródeł łacińskich, wskazywaniu literatury i w licznych dyskusjach.

W sposób szczególny pragnę podziękować mojemu Uczniowi i Przyjacielowi mgr. Rafałowi Niedźwiadkowi za nieustanną pomoc w komputerowej obróbce tekstu i ilustracji także za przygotowanie rycin i map.

WSTĘP

Dotychczas badania nad osadnictwem związanym z ośrodkami i okręgami parafialnymi były domeną historyków. Należy jednak przyznać, że wybitni znawcy tej tematyki z kręgu historyków Kościoła jak Z. Sułowski, P. Szafran, S. Litak, E. Wiśniewski wskazywali potrzebę włączenia w studia nad osadnictwem parafialnym badań archeologicznych, szczególnie doceniając ich znaczenie w ustaleniu początków najstarszych świątyń parafialnych (P. Szafran 1958; S. Litak 1964, s. 5-136; E. Wiśniewski 1965; Z. Sułowski 1966, s. 17-123; 1967, s. 1, 4-5; M. Sułowska 1984). Z kolei w archeologii mamy liczne przykłady badań stanowisk młodszych faz wczesnego średniowiecza związanych z tematyką ośrodków parafialnych, przede wszystkim z cmentarzami przykościelnymi i architekturą świątyń parafialnych (por. H. Zoll-Adamikowa 1992, s. 213-215; L. Kajzer 1996, s. 68-112; E. Kubica 1996, s. 131-181). Opracowania tych problemów jednak nie rozpatrują w szerszym kontekście kwestii relacji badanych stanowisk z rozwojem parafii czy zasięgami okręgów parafialnych.

W najnowszych badaniach podjęto próbę wyjaśnienia zagadnienia wczesnej organizacji kościelnej na ziemiach polskich łącząc ustalenia historyczne z badaniami archeologicznymi (por. A. Buko /red./ 1997; A. Buko 1998). Głównym jednakże trendem tych rozważań jest kwestia początków chrystianizacji, następnie zaś budowy pierwszych struktur administracji kościelnej w skali archidiecezji i diecezji w okresie wczesnopiastowskim. W odniesieniu do Małopolski, uwagę zwracają przede wszystkim pionierskie studia A. Żakiego podjęte już w latach 50. i kontynuowane do czasów obecnych (A. Żaki 1974, s. 406-408, 452-459; 1981, s. 9-108; 1994, s. 41-71). Problematykę początków chrystianizacji w Małopolsce na podstawie źródeł nekropolicznych, w tym i cmentarzy przykościelnych, podjęła H. Zoll-Adamikowa (H. Zoll-Adamikowa 1966; 1967, s. 41-54; 1971; 1988, s. 183-229). Badania te nie wiązały się z próbą weryfikacji i rekonstrukcji sieci parafialnej znanej ze źródeł pisanych. Jednakże studia zapoczątkowane i rozwinięte przez autorkę mają istotne znaczenie zarówno dla wzorcowego tworzenia bazy źródłowej, jak i dla charakterystyki i chronologizacji zjawisk sepulkralnych w początkach państwowości polskiej. Stwarza to wielce obiecującą perspektywę również dla badań roli parafii w recepcji rytu i ideologii chrześcijańskiej. W jednej z ostatnich prac H. Zoll-Adamikowej znajdujemy artykulację takiej perspektywy, bowiem autorka pisząc o roli Kościoła państwowego stwierdza, że „mógł więc oddziaływać w wielu płaszczyznach i za pomocą różnych instrumentów (w tym także i przymusu), czego efektem była początkowo chrystianizacja formalna trwała (zwykle odpowiadająca przed- lub protoparafialnemu etapowi organizacji Kościoła), a później chrystianizacja faktyczna (połączona z ukształtowaniem się parafii sensu stricto)” (H. Zoll-Adamikowa 1988, s. 186).

Powszechnie uznaną jest teza, że związek między osadnictwem a siecią parafialną najwyraźniej przejawia się w zjawisku powstawania nowych parafii w ślad za powstaniem nowych punktów osadniczych. Ale potem następuje sytuacja odwrotna, bowiem powstałe ośrodki parafialne są czynnikiem skupiającym i dynamizującym osadnictwo. W perspektywie poznawczej natomiast można stwierdzić za E. Wiśniewskim, że rozwój sieci parafialnej pozwala śledzić nie tylko terytorialny rozwój osadnictwa, ale również związane z nim procesy gospodarcze i społeczne. Według tego badacza łatwiejszy jest proces rekonstrukcji wczesnośredniowiecznej sieci parafialnej niż osad z tego czasu. Wiąże się to z podstawą źródłową, która dla sieci parafialnej jest na ogół wcześniejsza i pełniejsza. W konsekwencji możemy więc stwierdzić, że badania nad siecią parafialną stanowią niezbędne narzędzie w studiach osadniczych (E. Wiśniewski 1965, s. 9). Znacznie bogatszą perspektywę do dalszych studiów osadniczych stworzymy próbując zrekonstruować terytoria okręgów parafialnych, jeżeli nie z ostro wyznaczonymi granicami, to przynajmniej z określeniem strefy oddziaływań ośrodka parafialnego. Taki też cel przyjął autor rozprawy zakładając, że włączenie wyników badań archeologicznych w dotychczasowe ustalenia historyczne umożliwi, przynajmniej w skali ogólnej, rozpoznać okręgi parafialne i ich przemiany w czasie, jak również pozwoli uzyskać obraz osadnictwa, które stało się podstawą kształtowania sieci administracyjnej kościoła na szczeblu parafii i archidiaconatu.

Do rozważań przyjęto obszar archidiaconatu lubelskiego na wschód od Wisły, co zdeterminował stan badań zarówno

archeologicznych, jak i historycznych.* Głównym celem stało się odtworzenie okręgów parafialnych w okresie XII i XIII stulecia, a więc na wczesnym etapie powstawania sieci parafialnej na obszarze archidiakonatu lubelskiego. Terminus ante quem stanowią tu lata 1325-1326, kiedy to w spisach dziesięciny papieskiej znajdujemy listę najstarszych ośrodków parafialnych (P. Szafran 1958, s. 117-176).

W części trzeciej pracy podjęto kwestię związaną z kasztelanią lubelską i siedzibą kasztelana. W dotychczasowej literaturze przedmiotu problemowi temu nie poświęcono osobnej uwagi. Jedynie w pracach o charakterze syntetycznym zaznaczano wspólny horyzont czasowy i terytorialny dla kształtowania się administracji kościelnej i państwowej Lubelskiego a także rolę polityki wschodniej Kazimierza Sprawiedliwego w uformowaniu się pogranicznej kasztelani lubelskiej (K. Myśliński 1974, s. 141-180; R. Szczygieł, W. Śladkowski 1993). Wyjaśnienie początków grodu na Wzgórzu Zamkowym i jego przemian w średniowieczu jest istotne nie tylko na poziomie dziejów regionu lubelskiego, ale również w ustaleniu synchronizacji i współzależności rozwoju ośrodka kasztelańskiego z ośrodkiem archidiakońskim, a potem miastem lokacyjnym. Niezwykle skromny zasób źródeł pisanych w tej dziedzinie powoduje, że pierwszorzędą rolę w procesie poznawania i wyjaśniania dziejów siedziby kasztelana lubelskiego odgrywają źródła archeologiczne.

* Obszar archidiakonatu lubelskiego na zachód od Wisły w ramach systemu Archeologicznego Zdjęcia Polski nie został w pełni rozpoznany i oceny (por. J. Gurba, E. Banasiewicz, M. Piórek, S. Golub, A. Rozwałka 1995). Natomiast odnośnie źródeł historycznych - nie posiada tak kompletnych opracowań, jakie powstały dla Ziemi Lubelskiej: Cz. Kosyl 1978; S. Kuraś 1983; A. Sochacka 1987; Z. Wojciechowski, A. Sochacka. R. Szczygieł 1986; M. Derwich 1996.

ROZDZIAŁ I

OSADNICTWO NA OBSZARZE ARCHIDIAKONATU I KASZTELANII LUBELSKIEJ W ŚWIETLE ŹRÓDEŁ ARCHEOLOGICZNYCH

1. Ogólny obraz osadnictwa okresu XI-XIII w.

1.1. REGIONY OSADNICZE. OSADNICTWO W RAMACH MAKRO-1 MEZOREGIONÓW GEOGRAFICZNYCH

Spojrzenie na mapę uzmysławia fakt istnienia we wczesnym średniowieczu trzech zasadniczych stref osadniczych (mapy 1, 4; ryc. 1-5). Ukształtowały się one na konstrukcji, której szkielet stanowi główna sieć rzeczna omawianego obszaru. Południkowymi osiami obszaru pierwszego są trzy dopływy środkowej Wisły, poczynając od południa: Chodelka, Bystra i Kurówka. Chodelka i Bystra na całej swojej długości przebiegają przez obszar Wyżyny Lubelskiej, natomiast Kurówka w swoim środkowym i dolnym odcinku z Wyżyny wcina się w Wysoczyznę Lubartowską Niziny Południowo-Podlaskiej. Obszar środkowy skupiony jest nad Bystrzycą i jej dopływami. Osadnictwo nad Chodelką rozłożone jest przede wszystkim na glebach piaszczystych i gliniastych, ale też na madowych doliny Wisły (ryc. 6). W mniejszym zaś stopniu na łąkach, grądach, glebach bagiennych i niewielkich płatach rędzinowych. Bystra natomiast skupia osadnictwo na rozległych płatach gleb lessowych i madowych. Pojedyncze punkty położone są na glebach piaszczystych. Natomiast osadnictwo Kurówki w jej górnym biegu sytuuje się tylko na glebach lessowych, by po jej przejściu na niższe tereny Podlasia rozlokować się na glebach gliniastych i piaszczystych. Z kolei drugi wyróżniony obszar - dorzecza Bystrzycy - położony jest w centralnej partii Wyżyny Lubelskiej. W górnym biegu rzeki osadnictwo lokuje się głównie na glebach gliniastych, by w jej środkowym i dolnym odcinku zawiązać glebami lessowymi a także glebami z doliny rzeki (ryc. 6). Osią trzeciego obszaru jest odcinek środkowego Wieprza, a zasięg skupisk w ramach tego obszaru wyznaczają jego dopływy. Od strony wschodniej są to rzeki Giełczew wraz z dopływami i Krepianka, zaś od wschodu Mogielnica i Świnka. Osadnictwo skupione nad zachodnimi dopływami Wieprza to w dominującym stopniu obszar gleb lessowych (ryc. 6). Po stronie wschodniej zarówno krajobrazowe, jak i glebowo obszar jest odmienny. Poza fragmentem Wyżyny Lubelskiej wcinającym się klinowato w Obniżenie Dorohuckie Polesia, gdzie osadnictwo skupia się na glebach lessowych, pozostały zaś obszar, wchodzący w skład Obniżenia Dorohuckiego to przede wszystkim gleby piaszczyste.

Poza powyższymi trzema obszarami mamy jeszcze dwa znacznie mniejsze skupiska osadnicze. Jedno występuje na Podlasiu, wzdłuż dopływu Wieprza - Mininy, gdzie zalegają głównie gleby piaszczyste. Natomiast drugie położone jest w zachodniej części Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego na terenach wokół źródeł Piwonii i Tyśmienicy. Poza glebami piaszczystymi osadnictwo rozlokowane jest tu również na nadeziornych glebach bagiennych, łąkach i grądach. Widoczne na mapie wyraźne przerwy osadnicze przypadają na pasy wododziałów środkowej Wisły, Bystrzycy i środkowego Wieprza.

Przy generalnym zestawieniu ilościowym punktów osadniczych (Aneks I) na tle makroregionów geograficznych występujących na tym obszarze możemy stwierdzić, że większość stanowisk - ponad 68% - przypada na Wyżynę Lubelską, natomiast na pozostałe makroregiony znacznie mniej (ryc. 1). I tak na obszarze Niziny Południowo-Podlaskiej występuje ponad 10% punktów, na Polesiu Lubelskim ponad 18% i tylko 3% na niewielkim fragmencie Niziny Środkowo-Mazowieckiej. Proporcje te jednakże ulegną nieco zmianie, gdy odejdziemy od granic makroregionów i ukážemy osadnictwo w relacji wyżyna - nizina. Wtedy obszary nizinne stanowić będą około 31%. Jest to nadal znacznie mniej niż na wyżynie, ale osłabia mocno funkcjonujący w literaturze pogląd o dominującej preferencji wyżynnej i zapóźnieniu osadniczemu obszarów nizinnych. Na tych ostatnich wyraźne ożywienie osadnicze dostrzegano dopiero w okresie późnego

średniowiecza (K. Myśliński 1974, s. 184-187). Rozpatrzmy teraz kwestię frekwencji osadnictwa w poszczególnych mezoregionach geograficznych (ryc. 5). Niewątpliwie dominujący tu będzie pas osadnictwa rozlokowany na Płaskowyżu Nałęczowskim. Do jego terenów odnosimy ponad 24% całości punktów osadniczych archidjakonatu, a udział ten będzie jeszcze wyższy, gdy odniesiemy go tylko do Wyżyny Lubelskiej - ponad 35%. Znaczący udział w skali całości - 13% i Wyżyny - 19% będzie też miało osadnictwo Równiny Bełżyckiej. Pozostałe mezoregiony Wyżyny Lubelskiej zarówno w skali całości, jak i w skali makroregionu mają mniejsze udziały. Są to w kolejności (w nawiasie odniesienie do Wyżyny Lubelskiej): Płaskowyż Łuszczowski - 9,5% (13,8%), Kotlina Chodelska - 5,1% (7,5%), Dolina Środkowej Wisły-4,4% (6,5%) i Wzniesienia Urzędowskie - 2,7% (3,9%).

Wbrew wcześniejszym sądom, opierającym rekonstrukcję wczesnośredniowiecznego osadnictwa głównie na źródłach pisanych i dawnych zestawieniach archeologicznych, lepiej przedstawia się osadnictwo na nizinie. I tak na Obniżenie Dorohuckie przypada 12,6% osadnictwa omawianego obszaru, na Wyniosłość Lubartowską 10,8%. Wyraźnie odstaje Dolina Wisły Niziny Środkowo-Mazowieckiej - 2,4%, ale stanowi ona przecież jedynie skrawek obszaru archidjakonatu.

1.2. UWARUNKOWANIA GLEBOWE

W odniesieniu do gleb możemy stwierdzić, że prawie 47% osadnictwa w wyróżnionych trzech regionach osadzone jest na glebach lessowych (por. tab. I). W skali całego obszaru jest to ponad 40%. Na potrzebę weryfikacji tradycyjnych osądów o preferencji gleb lessowych wskazuje znaczny udział osadnictwa na glebach piaszczystych - ponad 19% w skali makroregionów, a 24% w skali archidjakonatu. Również znaczący jest udział gleb grądowych, łągowych i bagiennych - 17%, a w skali całości ponad 21%. Udział osadnictwa na pozostałych glebach jest niewielki: gleby gliniaste ponad 9% (około 9% całości), rędziny 1,6% (1,5%) i mady 5,3% (4,1%). Niewątpliwie wyróżniający się jest udział gleb lessowych. Nie był on spowodowany świadomym wyborem wczesnośredniowiecznych osadników, lecz przewagą lessów nad innymi utworami. Ze względów metodycznych należy zwrócić uwagę, że w zestawieniu podane są gleby, na których usytuowane są miejscowości, a nie obszar eksploatacji gospodarczej. W związku z tym rodzi się kolejny problem - jeżeli istnieje preferencja gleb lessowych, to czy może mieć ona związek z innymi, pozauprawowymi walorami. Dla przykładu spójrzmy na zachodnią część Płaskowyżu Nałęczowskiego, gdzie w okresie całego wczesnego średniowiecza występowała gęsta sieć osadnicza. Ta część Płaskowyżu jest silnie rozcięta przez głęboką dolinę Bystrej. Duża część dorzecza tej rzeki charakteryzuje się występowaniem licznych form erozyjnych, takich jak doliny rzeczne ze stałymi ciekami, suche doliny rzeczne, doliny denudacyjne i liczne wąwozy. Zaznaczymy też, że zachodnia część Płaskowyżu wyróżnia się najwyższą w Europie gęstością wąwozów lessowych (M. i J. Nowakowie 1996, s. 15). Doliny rzeczne ze stałymi ciekami są głęboko wcięte, mają płaskie dno i na ogół strome stoki. Na całym obszarze dorzecza, poza terenem nadwiślańskim, występują źródła, których w okresie średniowiecza było znacznie więcej, a w dnach dolin i wąwozów rozcinających lessy aż do poziomu glin zastoiskowych spotykamy liczne podmokłości, wycieki i wysięki wody (J. Burlikowska 1993, s. 71-103). Takie elementy fizjografii nie stwarzają dogodnych warunków do rozległych obszarowo upraw rolnych, ale sugerują inny typ gospodarki - hodowlanej i ogrodowej.

Na obecnym etapie badań obraz ewentualnych preferencji glebowych będzie wyraźniejszy, gdy ukażemy go w czasie i dla bardziej zwartego osadniczego terenu. Jako ilustracją posłużymy się sześcioma najstarszymi parafiami, poczynając od ich początków w I poł. XII w. aż do 2 poł. wieku XVI (roz. III. 5).

1.3. OSADNICTWO NA TLE HIPSOMETRII

Dalszym uzupełnieniem rozważań na temat preferencji poszczególnych obszarów przez osadników z młodszych faz wczesnego średniowiecza może być rozmieszczenie punktów na tle mapy hipsometrycznej (mapa 2 na podstawie A. Jahn 1956). W odniesieniu do omawianego obszaru mamy do czynienia z trzema przedziałami wysokościowymi. Pierwszy z nich obejmuje osadnictwo na terenach poniżej 180 m n.p.m., drugi 180-220 m n.p.m., trzeci zaś 220-300 m n.p.m. Pierwszy przedział odpowiada terenom dolin rzecznych Wyżyny Lubelskiej i mezoregionom nizinnym: Wysoczyźnie Lubartowskiej,

Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskiemu i Obniżeniu Dorohuckiemu. Rozlokowana jest tu ponad połowa osadnictwa archidiaconatu lubelskiego (51,4%). Natomiast obszary z dwóch następnych przedziałów usytuowane są na Wyżynie Lubelskiej. Frekwencja osadnicza obu tych ekumen o prawie takiej samej powierzchni jest jednak bardzo różna. Na przedział pierwszy bowiem przypada 40% punktów osadniczych, natomiast na drugi jedynie 8,6%.

Trudno jeszcze na tym etapie dokonywać ostatecznych uogólnień, jednakże jeżeli porównamy frekwencje na wydzielonych przedziałach wysokościowych, to wyraźnie zaznacza się preferencja terenów najniższych. Warto przy tym zauważyć, że występują tu przede wszystkim gleby piaszczyste i gliniaste, w mniejszej skali zaś mady, natomiast nie ma gleb lessowych. W odniesieniu do obszaru wyżynnego ewidentnie zaznacza się niewielki udział osadnictwa na terenach położonych powyżej 220 m n.p.m. Szczególnie widoczne jest to w międzyrzeczu górnej Bystrzycy i Giełczwi, na Wzniesieniach Giełczewskich, gdzie nie wykracza ono poza granice między dolinami tych rzek a wysoczyzną. Jest to obszar w całości zajęty przez gleby lessowe. Znamienny jest przy tym fakt, że najstarsza na tym terenie parafia krzczonowska powstała dopiero w okresie późnego średniowiecza.

ROZDZIAŁ II

ARCHIDIAKONAT LUBELSKI I JEGO STRUKTURA TERYTORIALNA W ŚREDNIOWIECZU

1. Powstanie archidiaconatu lubelskiego

Pierwsze wzmianki o archidiaconatach w Polsce występują od początku XII wieku. kompetencje archidiacony normował zbiór praw *Colletio trium partium* (U. Borkowska 1992, s. 61-62). Nadawały mu one przywilej zajmowania pierwszego miejsca wśród kleru biskupiego, wizytacji kościołów wiejskich i czuwania nad kultem liturgicznym w diecezji. kolej instytucja archidiaconatu okręgowego w Polsce narodziła się w końcu XII stulecia wyniku procesu podziału diecezji na okręgi archidiaconalne. Jednakże zakres kompetencji archidiacony został określony przez synody polskie dopiero w wieku XIII. Jak uważa U. Borkowska analiza ich postanowień oraz innych przekazów źródłowych prowadzi do wniosku, wbrew stanowisku niektórych historyków, że w Polsce archidiacony nie posiadali jurysdykcji własnej niezależnej od biskupów (U. Borkowska 1992, s. 62).

P. Szafran - badający sieć parafialną tych terenów - widzi początki archidiaconatu lubelskiego w I pół. XII w. i wiąże je z równoczesnym powstaniem archidiaconatów sąsiednich - sandomierskiego, zawichojskiego i radomskiego (P. Szafran 1958, s. 103). Archidiaconaty te sąsiadowały ze sobą i tworzyły łańcuch ciągnący się wzdłuż północno-wschodnich i wschodnich granic Polski. Takie położenie umożliwiało umocnienie organizacyjne pogranicza i cele misyjne. P. Szafran przypuszcza, że proces uformowania archidiaconatów dokonał się w roku 1124 za bytności legata Idziego, a najpóźniej przed rokiem 1171 (P. Szafran 1958, s. 49). Podobnie kwestię tę stawia E. Wiśniewski, który uważa, że można dużym prawdopodobieństwem przyjąć, że utworzenie ich nastąpiło równocześnie i miało miejsce przed 1171 r. (E. Wiśniewski 1965, s. 28). Warto przywołać tu także pracę J. Dobosza o działalności fundacyjnej Kazimierza Sprawiedliwego. Autor nie zajmuje się co prawda ustalaniem powstawania archidiaconatów, ale w swych rozważaniach ukazuje ścisłą współpracę księcia z biskupem Gedką w reformowaniu kościoła polskiego (J. Dobosz 1995, s. 130-150, 161-172). Jednakże w wypadku archidiaconatu sandomierskiego i prepozytury wiślickiej autor stwierdza, że pojawiły się one w latach 1171-1198 (J. Dobosz 1995, s. 134).

Tak więc tworzenie się archidiaconatu lubelskiego odbywało się w atmosferze istotnych przemian w Kościele polskim pod koniec XII i w XIII wieku. Pierwszym, który zwrócił uwagę na powstanie archidiaconatu w kontekście reform kościelnych tego czasu, był J. Szymański (1966, s. 124-232).

W tym ruchu reformatorskim głównym wyróżnikiem jest tendencja do uniezależnienia się Kościoła od władzy książęcej, a po uchwałach Soboru Laterańskiego IV próba uzyskania dominacji władzy duchownej nad świecką. Jednym z narzędzi tego uniezależnienia się na terenie Małopolski było zmniejszanie znaczenia instytucji kanonikatu silnie związanego z władzą książęcą poprzez popieranie gospodarczej samodzielności archidiakonów rekrutujących się z grona kanoników. Działania biskupa Gedki nieprzypadkowo silnie związane są z osobą władcy, Kazimierza Sprawiedliwego, uważanego przez badaczy średniowiecznych dziejów Lubelszczyzny za twórcę lubelskiej kasztelani.

W podobnych odniesieniach czasowych co P. Szafran czy E. Wiśniewski, lecz na większą skalę obszarową, problem powstania archidiakonatu lubelskiego dostrzega I. Kutyłowska. Autorka uważa, że wymienione archidiakonaty wraz z czerskim i pomorskim powstały przed rokiem 1124 (I. Kutyłowska 1990, s. 53-55). Ostatnio rozszerzyła swoją koncepcję dopatrując się determinującej roli przedpaństwowego osadnictwa grodowego w uformowaniu się wczesnośredniowiecznych terytoriów administracji kościelnej (I. Kutyłowska 1997, s. 118-129). Istotną konkluzją tych rozważań jest to, że osadnictwo grodowe okresu przedpaństwowego wyznaczyło trzy zasadnicze trakty komunikacyjne, które stały się centralnymi osiami kształtujących się potem archidiakonatów lubelskiego i zawichojskiego. Są to szlaki biegnące równoleżnikowo. Poczynając od południa jest to szlak zawichojski biegnący od Morza Czarnego przez Wołyń do przeprawy na Bugu przy ujściu Sołokiji, dalej przez przeprawę w Szechrzeszynie, gród w Zdziechowicach do przeprawy wiślanej przy grodzie w Zawichoście. W części centralnej międzyrzecza biegnie szlak lubelski od przeprawy na Bugu? u ujścia Uherki do brodu na Wiśle u ujścia Chodelki. Był to dalekosieźny trakt łączący obszary dniprzańsko-prypeckie z zachodnią Europą. Z kolei północną rubieżą międzyrzecza biegł szlak z Rusi ku wiślanej przeprawie przy grodzie sieciechowskim.

Według autorki wyznaczone najstarszymi grodami trzy trakty komunikacyjne stały się w państwie pierwszych Piastów głównymi osiami archidiakonatów, ale także równoleżnikowo rozmieszczonych wzdłuż środkowej Wisły kasztelanii z siedzibami w Zawichoście, Lublinie i Sieciechowie. Istotna dla naszych rozważań jest również konstatacja autorki, że po X wieku mamy do czynienia ze znacznym wzrostem osadnictwa grodowego na południowych i przede wszystkim południowo-wschodnich obszarach Międzyrzecza Wisły i Bugu. W końcu IX lub na początku X w. przestaje funkcjonować większość spalonych lub opuszczonych grodów plemiennych na zachodnich obszarach Międzyrzecza. Między Wisłą a Bugiem, w aglomeracji lubelskiej, życie toczy się tylko na dwóch grodach. Stary bród na Wiśle z doby plemiennnej w Kotlinie Chodelskiej zastąpiła przeprawa przez Wisłę w okolicach Kazimierza Dolnego i Woj szyna.

Zaznaczmy w tym miejscu, że niewątpliwie na dynamikę osadnictwa wczesnopiastowskiego na terenie późniejszego obszaru archidiakonatu lubelskiego miała wpływ sieć osadnicza okresu plemiennego. Przypomnijmy tu postawione w latach siedemdziesiątych tezy E. Dąbrowskiej co do skupiska lubelskiego po badaniach osadnictwa grodowego dorzecza górnej Wisły (E. Dąbrowska 1973, s. 94-105). Przypuszczenia te znalazły potwierdzenie w badaniach I. Kutyłowskiej (1990), A. Rozwałki (1997) i ostatnio S. Hoczyk-Siwkovej (1999). Gdy spojrzymy na mapę osadnictwa wczesnośredniowiecznego w Małopolsce, trudno utrzymywać tezę o słabym zaludnieniu obszarów Lubelszczyzny do okresu późnego średniowiecza (por. S. Hoczyk-Siwkova 1998, s. 332-340, ryc. 1).

P. Szafran analizując powstawanie archidiakonatów na terenie Europy Zachodniej dochodzi do ciekawej konkluzji, że diecezje, w których archidiakonaty powstawały prawie równocześnie i gdzie nie przybywał już żaden archidiakon w wiekach późniejszych, leżały na obszarach o największym zagęszczeniu ludności (P. Szafran 1958, s. 28). Ponadto zauważa, że proces powstawania archidiakonatów zależał od szybkości przebiegu akcji chrystianizacyjnej. Pogląd ten koresponduje z rekonstrukcją przez wspomnianych autorów dynamiki osadniczej na omawianym terenie w okresie przedpiastowskim.

Z powyższych rozważań wynika, że proces formowania się kościelnej organizacji terytorialnej przebiegał w Polsce podobnie jak na Zachodzie. W głównych punktach kraju powstawały pierwsze biskupstwa, następnie zaczęły tworzyć się parafie, tak że już w XII w. zjawiała się konieczność powołania do życia archidiakonów terenowych (P. Szafran 1958, s. 30; B. Kumor 1995, s. 871-873).

2. Osada i siedziba archidiakońska w świetle badań historycznych i archeologicznych

2.1. USTALENIA HISTORYCZNE

J. Szymański w analizie dokumentu sprzedaży wójtostwa z 1317 roku stwierdza, że wokół kościoła św. Michała powstała osada będąca własnością biskupią lub archidiakońska (J. Szymański 1967a, s. 276; 1967b, s. 4). Podobne przypadki - zauważa autor - wystąpiły w przedlokacyjnym Krakowie i Sandomierzu. Jego zdaniem, brak w dokumencie lubelskim wzmianki o uposażeniu kościoła parafialnego świadczy o tym, że istniał on wcześniej i był już uposażony, a prawo patronatu nie należało do księcia, lecz do biskupa krakowskiego. Jako charakterystyczny podaje fakt, że owe prawo patronatu nad kościołem uzyskują królowie dopiero w roku 1415. Przy tych trafnych uwagach autora można przypomnieć jeszcze zapis Długosza w Liber beneficiorum, który stwierdza, że prawo patronatu nad Kościołem należało od dawna do biskupa krakowskiego (J. Długosz, t. II, 1863-1864, s. 536).

K. Myśliński widzi na wzgórzu staromiejskim nie tylko własność archidiakońska, lecz również siedzibę archidiacona w pobliżu kościoła św. Michała. Autor wychodzi z założenia, że w początkowej fazie organizacji archidiakonatu, jego siedziby możemy poszukiwać w grodzie przy kościele pod wezwaniem św. Trójcy. Na archaiczność tego wezwania i związek kościoła św. Trójcy w Zawichoście z pierwszym archidiakonem zawichojskim wskazał T. Lalik, wcześniej K. Myśliński dostrzegał podobne relacje w Lublinie (T. Lalik 1992, s. 141, 144-147). K. Myśliński zaznaczył, że kościół rezydencjonalny archidiacona lubelskiego znajdował się na Wzgórzu Staromiejskim (K. Myśliński 1966, s. 167-168). Powstanie kościoła widzi autor, w ślad za Długoszem, w czasach Leszka Czarnego. Jednakże w świetle ostatnich badań M. Derwicha zastanawiająca jest rola kaplicy grodowej p.w. św. Trójcy na Wzgórzu Zamkowym i jej ewentualne związki z benedyktynami świętokrzyskimi (M. Derwich 1992, s. 304). Na takie potencjalne relacje wskazywać może, poza wczesną obecnością benedyktynów na Lubelszczyźnie, identyczne wezwanie kościoła na Łysej Górze. W kontekście posiadłości i nadań dziesięcinnych dla tego konwentu na naszym obszarze interesujący wydaje się fakt z początków wieku XIV, kiedy to pleban kazimierski Wincenty był równocześnie prebendarzem kaplicy zamkowej św. Trójcy w Lublinie (MPV, t. I, s. 171). Ksiądz A. Wadowski, wybitny badacz dziejów kościołów lubelskich, opierający się na źródłach, obecnie po części już nie istniejących, z całym przekonaniem stwierdza, że kościół Św. Trójcy był najstarszym kościołem Lublina i od samego początku pełnił funkcję kaplicy królewskiej na grodzie zamkowym - „Ecclesia St. Trinitatis seu Capella Regia in Arce Lublinensi” (A. Wadowski 1907, s. 39). W świetle naszych ustaleń co do dziejów wzgórza zamkowego zawartych w trzeciej części pracy, początki tego grodu można odnosić do 2 poł. XII w. Wydaje się rzeczą niemożliwą, aby na wzgórzu nie było kaplicy grodowej, tym bardziej, że układ topograficzny aglomeracji lubelskiej – wyspowe położenie wzgórza zamkowego, zabagniona dolina Bystrzycy i Czechówki oddzielająca gród od pozostałych członów osadniczych - niezmiernie utrudniałyby korzystanie ze świątyni położonych poza grodem. Nasuwa się jednakże pytanie, czy wskazana przez K. Myślińskiego pierwotna świątynia archidiacona była istotnie na grodzie zamkowym. A. Sochacka słusznie przypomina, że najstarsze kościoły grodowe w Polsce bardzo często były obsługiwane przez benedyktynów. Taką możliwość dostrzega w Wąwolnicy powołując się na echa tradycji zawartej w późniejszych źródłach pisanych przechowywanych w klasztorze Św. Krzyża na Łysej Górze (A. Sochacka 1992, s. 31). Z kolei odnośnie Wzgórza Staromiejskiego w Lublinie zauważamy, że w miejscu, gdzie po połowie XIII w. powstał zespół kościoła i klasztoru dominikanów istniała, jak pisze J. Długosz, drewniana kaplica-oratorium p.w. św. Krzyża (J. Długosz, t. II, 1863-1864, s. 458-59). J. Kłoczowski pod postacią tej kaplicy dostrzega najstarszą świątynię dominikańską (J. Kłoczowski 1965, s. 47). Niewykluczone jest jednak, że kaplica istniała jeszcze przed osadzeniem się jego konwentu. Jeżeli bowiem przyjmujemy, że benedyktyni obsługiwali kaplicę grodową, to świątynia na Wzgórzu Staromiejskim mogła być początkowo w rękach archidiacona. Jednak nie na długo, bowiem wkrótce - w 2 poł. XII w. - archidiakon otrzymuje uposażenie w postaci kościoła św. Michała i przeniesionej tu z Czwartku parafii. A. Sochacka pisze, że swe posiadłości archidiakoni lubelscy mieli od końca XII wieku na Wzgórzu Staromiejskim, prawdopodobnie z nadania księcia Kazimierza Sprawiedliwego (A. Sochacka 1997, s. 407). Teren północnej części Wzgórza Staromiejskiego staje się własnością archidiacona, natomiast część południowa, gdzie usytuowana była kaplica św. Krzyża, należała do władcy. Sprawy własności tych enklaw staromiejskich powrócą w czasach lokacji i zagospodarowania miasta w I poł. XIV w. Miasto lokacyjne mogło powstać w części południowej, natomiast jego pełna integracja z częścią północną mogła nastąpić dopiero w czasach Kazimierza Wielkiego, który uzyskał teren osady archidiakońskiej nadając archidiakonowi w zamian wieś Sokolniki (A. Rozwałka

1997, s. 74—79).

Kościół p.w. św. Michała jako świątynię rezydencjonalną archidiacona uznaje również J. A. Stępek, jego powstanie widzi jednakże na przełomie stuleci XII i XIII (J. A. Stępek 1977, s. 431-5). Autor przyjmuje, że najwcześniejsza znana data dotycząca archidiacona lubelskiego - rok 1198 - świadczy o istnieniu jego kościoła na Wzgórzu Staromiejskim. Wskazuje na to zapiska z 1244 roku dotycząca najazdu księcia ruskiego Daniela na Lublin. W roczniku kapitulnym czytamy „Ruteni per diversos insultus Lublin devastant et ecclesias succedunt” (MPH seria II, T. V, 1978, s. 209). Ponieważ Daniel nie zdobył grodu, nie mogła spłonąć -jak zauważa autor - kaplica św. Trójcy, a to oznaczać może, że informacja o pożarze kościołów dotyczy świątyń św. Mikołaja i św. Michała.

Pierwotne uposażenie kościoła obejmowało, według K. Myślińskiego, całą północną część Wzgórza ograniczoną od południa linią krzywizny obecnych ulic Rybnej i Złotej, a więc znaczny fragment późniejszego miasta lokacyjnego. Autor tym samym rozszerzył teren własności archidiakańskiej określonej przez Długosza w opisie dokumentu z roku 1342 (J. Długosz, t. I, 1863-1864, s. 198). W dokumencie tym Kazimierz Wielki w zamian za ulicę między kościołami św. Stanisława i św. Michała nadaje archidiakonowi 12 łanów kmiecych wsi Dziesiąta. K. Myśliński zauważa, że rozmiary nadania wskazują na znacznie większy teren, niż opisuje to Długosz. Uwaga autora jest słuszna, chociażby ze względu na czas, w jakim Długosz określił rozmiary zakupionej części miasta - w momencie opisu była to w obrębie miasta pozostałość własności archidiakańskiej, którą dziejopis widział w czasie pobytu w Lublinie (por. I. Kutylowska 1987, s. 162). Aby jednak określić pierwotną wielkość własności archidiakańskiej, musimy odpowiedzieć na pytanie, na terenie czyjej własności została usytuowana siedziba archidiakańska. Według A. Sochackiej w XII w. Lublin był niewątpliwie własnością książęcą (A. Sochacka 1987, s. 13). Z fundacji księcia powstaje kościół św. Michała i zapewne, podobnie jak w Zawichoście, w momencie tworzenia archidiakonatu powstała potrzeba wyznaczenia kościoła parafialnego archidiakonowi. Wówczas to władca przekazał świątynię biskupowi, a ten wyznaczył ją dla archidiacona (T. Lalik 1992, s. 145).

Na pochodzenie uposażenia kościoła archidiakańskiego z nadań biskupów krakowskich i lubelskiego kościoła parafialnego wskazuje Długosz w Liber beneficiorum.*

Analogiczny proces tworzenia się miasta lokacyjnego niedaleko osady targowej widzimy na przykładzie Poznania. Naprzeciwko grodu na Ostrowie Tumskim, po drugiej stronie Warty, powstaje Śródka - ośrodek targowy, natomiast wokół kościoła św. Gotarda powstaje miejska osada produkcyjna. W okresie reformy miejskiej - jak pisze A. Wędzki - w ramach lokacji Poznania w 1253 r. nowy ośrodek miejski powstaje na nie zasiedlonym dotychczas terenie przylegającym do osady św. Gotarda (A. Wędzki 1974, s. 220-221). Na nowe miejsce zaś przesiedlono ludność z osady targowej na Śródce. Dawne centrum miasta na Ostrowie Tumskim utraciło swe dotychczasowe znaczenie z chwilą budowy nowej siedziby książęcej na Wzgórzu Przemysława. Uogólniając to zjawisko A. Wędzki stwierdza, że jest to przykład aglomeracji dotychczasowego zespołu osad tworzących sprzężony ośrodek o charakterze miejskim. W Poznaniu aglomeracja związana z lokacją miasta dotyczyła tylko jednego członu dawnego zespołu osadniczego. Osadę targową wcielono w obręb reorganizowanego miasta, natomiast inne osady poza granicami miasta stawały się przedmieściami.

Zbieżny przykład podobnego układu topograficznego osiedla archidiakańskiego i późniejszego miasta znajdujemy w Łęczycy (T. Lalik 1956, s. 639). Przede wszystkim na plan pierwszy wysuwa się spostrzeżenie, że na terenie późniejszego Starego Miasta łęczyckiego znajdowała się własność archidiacona krakowskiego Gumberta. Osada staromiejska rozwinęła się wokół dworu i kościoła archidiakańskiego. Nikły zasób źródeł lubelskich tego czasu uniemożliwia dochodzenie głębszych podstaw rozwoju ekonomicznego osady przedlokacyjnej w oparciu o potencjał zaplecza dworu archidiakańskiego. Pierwsza i niestety jedyna wzmianka pisana odnosząca się do archidiakonatu z okresu XII-XIII w. pochodzi z roku 1198. Mówi ona o archidiakonie lubelskim Janie jako dobroczyńcy klasztoru Bożogrobców w Miechowie (KDM, t. II, 1876-1905, s. 18). O tym, że dochody archidiacona lubelskiego nie były małe, świadczą późniejsze źródła. Dla porównania w latach 1325-1326 archidiakon sandomierski otrzymywał 20 grzywien, zawichojski 14 i lubelski 10, co przy fakcie, że w tym czasie ziemia lubelska była bardzo zniszczona i posiadała słabszą sieć osadniczą, pozwala stwierdzić znaczny majątek lubelskiego dostojnika (T. Lalik 1992, s. 145). Mimo że trudno porównać lubelski ośrodek archidiakański z ośrodkami biskupimi Poznania, Krakowa czy Sandomierza, to warto zwrócić uwagę na jego długotrwałe znaczenie. Jak pisze T. Lalik, przeprowadzenie ostatecznej lokacji największych ośrodków miejskich równało się jednoczesnej likwidacji części dworów drogą przeprowadzonej przed lokacją komasacji oraz praktycznego ograniczenia znaczenia innych (T. Lalik 1956, s. 672). W Lublinie likwidacja własności archidiakańskiej została rozpoczęta przez Łokietka po buncie Muskaty, a

* „Habet et Cracoviensis ecclesia duos archidiaconatus rurales in se, per priscos nescio per quos episcopos Cracoviensis institutos et fundatos videlicet Zwichostensem et Lublinensem, quorum interque in Cracoviensi in stallationem accipit ecclesia, habens tantummodo stallum, carens refectiombus et voce” - J. Długosz, I.1, 1863-1864, s. 193.

zakończona przez Kazimierza Wielkiego w 1341 roku, przy powtórnej sprzedaży wójtostwa. Jeszcze w XV wieku toczyły się procesy sądowe Kościoła z miastem o odzyskanie archidiakańskiego placu i znajdujących się na nim zabudowań (I. Kutylowska 1990, s. 94).

Na podstawie badań archeologicznych przedlokacyjnego Poznania możemy ujrzyć, że od poł. XII w. rozwijała się biskupia osada wokół kościoła św. Gotarda i cmentarza przykościelnego. Około połowy XIII w. jest to ludny ośrodek osadniczy o regularnej zabudowie i zapewne dzięki położeniu w pobliżu przeprawy przez Wartę również ośrodek targowy. Obok osady biskupiej funkcjonuje, ale już na terenie własności książęcej, osada o luźnej zabudowie (J. Żak 1977, s. 151-164). Na jej terenie książę lokował miasto w 1253 roku. Zanim to jednak uczynił, nadał kościół św. Gotarda dominikanom, a dotyczyło to nie tylko samego budynku świątyni, lecz również zabudowy należącej do duchownych i obsługi kościelnej *locum et ecclesiam Sancti Gothardi* (Z. Kaczmarczyk 1977, s. 88). W zamian za nadanie kościoła dominikanom biskup, jego dotychczasowy właściciel, otrzymuje od księcia nowy kościół wraz z przeniesieniem tu parafii.

Proces integracji osady archidiakańskiej z miastem lokacyjnym w Lublinie miał późniejsze ukoronowanie, ale odbywał się podobnie. Kazimierz Wielki bowiem musiał podarować wieś Sokolniki w zamian za włączenie terenu dawnej osady do lokacyjnego miasta. Mając na uwadze ustalenia J. Szymańskiego możemy przypuszczać, że o ile biskup mógł w przypadkach Sandomierza i Zawichostu stworzyć beneficja dla archidiaconów w oparciu o dotychczasowe nadania kanoników, to nie mógł w ten sposób postąpić przypadku Lublina, gdzie nie istniało zgromadzenie kanonickie. Jediną możliwością było fundowanie kościoła archidiaconowi i stworzenie jego gospodarczej niezależności przez nadanie mu uposażeń parafii.

Przypomnijmy w tym miejscu wzmiankę Długosza, który stwierdza, że „archidiaconat lubelski powstał z wielkiej potrzeby z kościoła parafialnego” (J. Długosz, t. I, 1863-1864, s. 536).^{*} Wzmianka ta nie burzy kolejności - kościół archidiaconu a potem parafia – gdyż pamiętać musimy, że Długosz wypowiedział tę myśl mając w tym czasie do czynienia z kościołem św. Michała już jako kościołem farnym. Możemy sądzić, że kościół św. Michała wszedł w uposażenie archidiaconu przed przeniesieniem tu parafii z Czwartku.

Analogiczny proces miał miejsce w Sandomierzu, gdzie kościół św. Pawła stał się kościołem parafialnym po nadaniu go archidiaconowi (J. Szymański 1964, s. 222; T. Lalik 1993, s. 111). Podobnie jak w Sandomierzu i Zawichoście, tak i w Lublinie patronat nad kościołem archidiakańskim przejął biskup krakowski. Objęcie patronatu przez biskupa krakowskiego jest przykładem ówczesnie panującej presji krakowskiego ośrodka biskupiego na władzę książęcą. Zauważmy bowiem, że mimo precedensu wyłaniania archidiaconu z grup kanonickich, to nie kanonia sandomierska, zawichojska czy opatowska, istniejące w tym czasie i najbliższe Lublinowi, obejmują patronat nad jego archidiaconatem, lecz czyni to biskup krakowski. J. Szymański przytacza dowody źródłowe na zjawisko łączenia archidiaconatu sandomierskiego z kanonią krakowską. Podobne obserwacje można poczynić w związku z archidiaconatem zawichojskim i lubelskim (J. Szymański 1966, s.207).

2.2. WYNIKI BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH

Wyniki analiz wieloletnich badań archeologicznych Wzgórza Staromiejskiego pozwoliły na sformułowanie tezy, że po okresie regresu osadniczego spowodowanego zniszczeniem grodu plemiennego na Wzgórzu Staromiejskim, dopiero w drugiej połowie XII wieku następuje wyraźne ożywienie osadnicze, szczególnie w obrębie dawnego grodu, w północnej części Starego Miasta (A. Rozwałka 1997, s. 44-47, 70-74). Spod osadnictwa wyłączony był teren obecnego Placu Po Farze i niemalże połowa obszaru między Placem a obecnym Rynkiem. Enklawę tę zajął kościół parafialny św. Michała z cmentarzem. Natomiast pozostałe tereny otaczające kościół i cmentarz z okresu 2 poł. XII i XIII w. zawierają pozostałości intensywnego użytkowania. Warstwy kulturowe tego czasu przekraczają miąższość 100 cm. W pobliżu południowych granic cmentarza odsłonięte pozostałości trzech jam gospodarczych wkopanych w podłoże calcowe. Dwie z nich to pozostałości spichlerzy zbożowych znacznych rozmiarów - zachowana niemalże w całości jedna z tych jam miała 300 cm wysokości i średnicę dochodzącą do 200 cm. Spichlerze te, sądząc po materiale zasypiskowym, funkcjonowały aż do schyłku późnego średniowiecza.

Zagospodarowywanie północnej części Wzgórza przez osiedle archidiakańskie powoduje również likwidację pozostałości umocnień dawnego grodu plemiennego. Wąwóz i fosa otaczające gród zostają w dolnych partiach zasypane i

^{*}Tłumaczenie W. Jakubiak (w:) I. Kutylowska 1990, s. 230.

utwardzone. Obniżenie, które w okresie grodowym odcinało północną część Wzgórza od dalszej części wysoczyzny, staje się traktem komunikacyjnym biegnącym ze Wzgórza ku dolinie Czechówki. Przy tym trakcie, w miejscu dzisiejszego Rynku, powstaje półziemiankowa zabudowa mieszkalna, której towarzyszą jamy o charakterze gospodarczym.

Interesujących danych dostarczyły niedawne badania archeologiczne przy reliktach fundamentów kościoła św. Michała. Otóż najstarszy pochówek z okresu przed wzniesieniem murowanej fazy świątyni pochodzi najpóźniej z czasu XII/XIII w. (E. Mitrus 1999, s.44).

Lokalizacja pierwotnego dworu archidiakońskiego jest trudna do określenia, gdyż nie zachowały się w pobliżu świątyni jakiegokolwiek relikty przyziemia. Przypomnijmy w tym miejscu, że na południe od kościoła, niemalże do połowy bloku między ulicami Grodzką, Archidiakońska i Rynkiem sięgał cmentarz przykościelny. Od strony zachodniej, w poszerzeniu traktu do grodu znajdował się plac targowy, od wschodniej zaś nie było miejsca na zabudowę, gdyż w pobliżu prezbiterium przebiegały umocnienia obronne. Jediną możliwością usytuowania dworu stwarzał plac przyległy do kościoła od północy. Wybór ten potwierdzają badania historyków sztuki, którzy wskazują, że w miejscu obecnej kamienicy Grodzka 11, powstałej w I pół. XVII wieku jako siedziba plebani, istniał do końca XV stulecia dom proboszcza kościoła św. Michała (J. Teodorowicz-Czerepińska, S. Michalczuk 1976). Pewną przesłanką wskazującą na wcześniejszą metrykę domu plebańskiego jest układ do dziś zachowanych piwnic, nie pasujący do XVII-wiecznego założenia, natomiast wyraźnie ukierunkowany osią podłużną do linii średniowiecznych umocnień. Zniszczony kontekst nawarstwień ziemnych nie pozwala na szersze dywagacje, niemniej należy wskazać, że na złożu wtórnym, powstałym przy wznoszeniu XVII-wiecznej plebani, znaleziono zespół późnośredniowiecznych kafli tzw. naczyniowych (A. Rozwałka 1987). Należy zwrócić uwagę na fakt, że w Polsce najstarsze znaleziska kafłowe pochodzą z połowy XIV wieku i w pierwszym rzędzie pochodzą one z siedzib ówczesnych elit. Od połowy XIV i początku XV w. piecye występują w Polsce jeszcze nielicznie, gdyż stawiano je w pomieszczeniach zamkowych, rezydencjach i domach miejskich (M. Dąbrowska 1987, s. 215). Nieliczna zabudowa murowana Lublina tego czasu wskazuje również, że tego rodzaju inwestycja mogła dotyczyć tylko osób bardzo zamożnych, posiadających siedziby o pomieszczeniach wystarczającej wielkości do budowy tego typu pieców o średnicy przekraczającej 2 m.

Lokalizacja archidiakońskiego dworu miała niewątpliwie istotne znaczenie w początkach kształtowania się miejskiego charakteru osady na Wzgórzu Staromiejskim. Oczywiście skala rodzącego się miasta była wykładnikiem znaczenia i wielkości dworu. Pomijając uwarunkowania geopolityczne, a zwłaszcza mankamenty strefy nadgranicznej, skromniejsze początki Starego Miasta w porównaniu z ośrodkami, gdzie znajdowały się dwory biskupie, wynikały z mniejszych możliwości inwestycyjnych lubelskiego archidiakona.

Dla osadników poza samymi korzyściami skupiania się wokół dworu archidiakońskiego i ośrodka parafialnego nie mniej ważna była rola, jaką odgrywał targ. Niewątpliwie istniało tu przenikanie się funkcji sacrum i profanum. Z. Morawski wykazał ostatnio, jak silne były ówczesne związki między placem targowym, kościołem i cmentarzem w obrębie umocnień (Z. Morawski 1992, s. 299). R. Szczygieł stwierdził, że centrum handlowe istniejące w Lublinie na placu przy kościele św. Michała zostało przeniesione na nowo wytyczony rynek miasta lokacyjnego. Dawny plac targowy wypełniła zabudowa, powiększając w ten sposób sąsiednie działki siedliskowe i wyrównując zachodnią linię ulicy Grodzkiej (R. Szczygieł 1992, s. 316). Jest bardzo prawdopodobne, jak przypuszcza autor, że stało się to wraz ze zmianami przestrzennymi związanymi z lokacją miasta. Przy odwołaniu się do analogii podobne przykłady znajdziemy w opracowaniach T. Zagrodzkiego. Autor analizując formy osad targowych na Mazowszu zauważa liczne przypadki targów w postaci wydłużonego placu. Na przykładzie Tarczyna widzimy, że podobnie jak w Lublinie część placu targowego została zamieniona na blok działek (T. Zagrodzki 1991, s. 223-240; 1992, s. 333-339).

Powyższe rozważania prowadzą do kontuzji, że powstanie archidiakonatu lubelskiego przypadać może na I pół. XII stulecia. Fakt ten musiał nastąpić w momencie, gdy zaistniała już odpowiednio zasobna i trwała sieć parafialna. Znamienna jest w tym kontekście wzmianka z 1198 roku o archidiakonie lubelskim Janie, jako jednym z dobroczyńców klasztoru Bożogrobców w Miechowie (KDM II, nr 376). Interesujący jest fakt, że współczesne ustalenia co do początków archidiakonatu lubelskiego zbieżne są z informacją Encyklopedii kościelnej z roku 1879 o ustanowieniu już w XII stuleciu archidiakona lubelskiego, który zarządzał pięciu dekanatami: chodelskim, kazimierskim, parczewskim, łukowskim i sołeckim, używał praw kanonika w kapitule katedralnej krakowskiej i był pierwszym prałatem wśród duchowieństwa Lublina.

W 2 poł. XII wieku istnieje osada archidiakońska wraz z kościołem i cmentarzem przykościelnym na Wzgórzu Staromiejskim w Lublinie. Ostatnie badania wykopaliskowe przy reliktach kościoła farnego, potwierdziły te ustalenia

chronologiczne (E. Mitrus 1996).

3. Sieć parafialna i okręgi parafialne archidiecezji lubelskiej we wczesnym średniowieczu

Przedstawione poniżej poglądy nie pretendują do wyczerpującej rekonstrukcji powstania i rozwoju sieci parafialnej w Lubelskiem, natomiast są próbą całościowego spojrzenia na etapy i przemiany zachodzące w lubelskiej sieci parafialnej. Spełnieniem zamierzeń piszącego te słowa byłoby uznanie mniejszych ustaleń jako podstawy wyjściowej do studiów na poziomie mikroregionalnym, tzn. analizy fizjografii, osadnictwa i organizacji kościelnej na poziomie parafii. Jestem przekonany, że w przypadku tak rozległego terytorialnie i czasowo problemu, jakim jest sieć parafialna, jest właściwe z metodologicznego i teoretycznego punktu widzenia zaproponowanie również ogólnego modelu wyjaśniania, aniżeli tylko pozytywistyczne budowanie wiedzy w oparciu o rosnącą bazę faktograficzną (J. Kmiecński 1997, s. 119-140). Jest to tym bardziej pożądane, że w przypadku źródeł historycznych mało prawdopodobne jest powiększenie się ich zasobów, zaś w przypadku źródeł archeologicznych mamy do czynienia z sytuacją ich nieustannego i znacznego przyrostu. Towarzyszy temu postępujący w ostatnich latach proces nomotetyzacji archeologii manifestujący się m.in. w przechodzeniu z podejścia substancjalnego ku strukturalnemu (S. Tabaczyński 1987, s. 151). S. Tabaczyński, konfrontując możliwości poznawcze źródeł archeologicznych z pisanymi stwierdza, że „obie zauważalne w wymienionych dyscyplinach przeciwstawne tendencje (tak jak historyk przekształca niejako »dokumenty« w »monumenty«, tak archeologowie, odwrotnie, »monumenty« jawią się coraz bardziej jako »dokumenty«) spotykają się zatem niejako w pół drogi przekraczając ostrą linię demarkacyjną dzielącą dotąd w świadomości badaczy źródła archeologiczne i pisane. Czynią też możliwą bardziej rzeczową konfrontację zawartych w każdej z tych grup przekazów informacji źródłowych” (S. Tabaczyński 1987, s. 153).

3.1. OKRĘCI PARAFIALNE W KONTEKŚCIE OSADNICTWA OKRESU PLEMIENNEGO I WCZESNOPIASTOWSKIEGO. CIĄGŁOŚĆ KULTUROWA CZY OSADNICZA?

W powstałej ostatnio pracy charakteryzującej strukturę osadniczą Małopolski północno-wschodniej w okresie VI-X w. S. Hoczyk-Siwkowska wydzieliła dla Międzyrzecza Wisły i Bugu mezoregiony osadnicze (S. Hoczyk-Siwkowska 1999, s. 64-82). Spróbujmy odnieść się do mezoregionów wyodrębnionych w granicach naszych rozważań, a więc terenów archidiecezji lubelskiej i dokonać oceny ich znaczenia w kontekście osadnictwa najstarszych okręgów parafialnych. W obrębie archidiecezji autorka wydzieliła 7 mezoregionów osadniczych, poczynając od zachodu: chodelski, wąwolnicki, lubelski, krężnicki, bychawski, giełczewski i łączyński (mapy 15-20). Zestawiając mapy wydzielonych przez autorkę mezoregionów z terytoriami najstarszych okręgów parafialnych możemy dostrzec szereg interesujących zbieżności. Wyodrębnione bowiem mezoregiony odpowiadają późniejszym okręgom parafialnym. Komentarza jednakże wymagają kwestie ich zasięgu i przemian wewnętrznych. Poczynając od mezoregionu chodelskiego stwierdzamy, że w okresie państwowym obszar ten znacznie ekspanduje zajmując całość dorzecza Chodelki. Przypatrując się wewnętrznemu rozkładowi osadnictwa w obu okresach zauważamy dwa charakterystyczne zjawiska masowe w młodszych fazach wczesnego średniowiecza:

1 - oddalenie się od wielkiej doliny Wisły i dolnego odcinka doliny Chodelki, 2 – wyraźną ucieczkę osadnictwa ze stref teras dennych i zalewowych rzek na partie przykrawędne tychże dolin rzecznych, jak również penetrację stref obrzeża wysoczyzny. Jeżeli osadnictwo wkracza głębiej w wysoczyznę, jest to związane z ukierunkowaniem przez dopływy Chodelki. W przypadku centrów osadniczych przesunięcia te manifestują się: 1 - w odniesieniu do ośrodka grodowego - przejściem funkcji centralnej po upadku Chodlika przez gród w Podgórzu, 2 - dla osadnictwa otwartego - koncentracją wokół późniejszych ośrodków parafialnych w Kłodnicy Górnej (potem Chodlu), Opolu i Ratoszynie.

Między mezoregionem chodelskim a położonym na północ od niego mezoregionem wąwolnickim widoczny jest przed X w. obszar pustki osadniczej, który sytuuje się w pasie wododziału Chodelki i Bystrej. Mezoregion wąwolnicki obejmujący zachodnią część Płaskowyzu Nałęczowskiego charakteryzuje się do X wieku koncentracją osadnictwa nad środkowym odcinkiem Bystrej i jej dopływów. Na wschód i południe od tego terenu, a więc nad górnym odcinkiem Bystrej i na całości jej dopływu - Bochotniczanki - obserwujemy już tylko pojedyncze punkty. Z kolei na zachodnim skraju Płaskowyzu nie ma

dużego skupiska w okresie od VI do wieku VIII, występują bowiem tylko pojedyncze punkty. Sytuacja ta zmienia się od stulecia VIII tworząc zauważalny pas osadnictwa na Płaskowyżu wzdłuż doliny Wisły. Trudno zgodzić się więc z twierdzeniem autorki o wyraźnym odsunięciu osadnictwa od Wisły (S. Hoczyk-Siwkova 1999, s. 71), chyba że rozumiemy pod tym określeniem jego absencję w samej dolinie rzeki, w obrębie terasy zalewowej. Ale już na terasie nadzalewowej mamy przecież stanowisko w Puławach-Włostowicach - rozległą osadę z licznymi obiektami jamowymi i relikdami zabudowy mieszkalnej (L. Gajewski, J. Gurba, A. Kutylowski 1975, s. 142-143; P. Lis 1992; 1997, s. 127-135). W młodszych fazach wczesnego średniowiecza następuje wzmożona aktywność osadnicza nie tylko wzdłuż Bystrej i jej dopływów, głównie w kierunku wschodnim i południowo-wschodnim, lecz również ekspansja poza dawny obszar na północ, nad Kurówkę i pas styku Płaskowyżu Nałęczowskiego z Wyniosłością Lubartowską. Nad samą Wisłą, na terenie Włostowic, a także ponad doliną rzeki w Parchatce, Skowieszynie i Zbędownicach oraz w Bochothnicy w dolinie Bystrej, niedaleko ujścia do Wisły, występują osady wczesnośredniowieczne. Pierwsze trzy osady przeradzają się potem w średniowieczne wsie a Włostowice nawet w filię parafii jaroszyńskiej. Z kolei Bochothnica to niezwykle interesujący przypadek, bowiem ostatnio odkryto tu w peryferyjnej strefie terasy dennej Bystrej pozostałości rzędowego cmentarzyska szkieletowego, gdzie w ocalałych grobach znaleziono przy szkieletach denar krzyżowy i miecz datujące cmentarz na drugą połowę XI i początek XII w (P. Lis 1997, s. 199-202). Z wcześniejszych badań powierzchniowych możemy stwierdzić, że cmentarzysku towarzyszyły dwie duże osady rozlokowane już na wysoczyźnie lessowej.

Wyraźna intensyfikacja osadnictwa w kierunku wschodnim powoduje, że w wąwolnicki mezoregion osadniczy z okresu przedpaństwowego, w XI-XIII wieku styka się z kolejną ekumena - mezoregionem lubelskim. Zajmuje on zarówno w okresie VI-X, jak i w czasach wczesnopiastowskich głównie wschodnią partię Płaskowyżu Nałęczowskiego i okupuje przede wszystkim gleby lessowe. W okresie plemiennym mezoregion ten tworzy zwarte osadnictwo wzdłuż dopływów Bystrzycy - Ciemięgi i Czechówki. Wczesny etap rozwoju w tej części Płaskowyżu prezentuje niewątpliwie aglomeracja lubelska z VI-VII w. W obecnym stanie badań wiek VI w skali całej Lubelszczyzny reprezentowany jest na razie przez osadę na Czwartku (por. M. Parczewski 1988; J. Polewski 1992). Tak więc mówiąc obecnie o obszarze między Kazimierzem a Lublinem w okresie najstarszych faz wczesnego średniowiecza trudno wyrokować, czy mamy do czynienia z zachodnimi czy ze wschodnimi wektorami przesunięć osadnictwa.

Niezwykle dynamiczny rozwój osadnictwa w mezoregionie lubelskim obserwujemy w okresie VIII-X w. S. Hoczyk-Siwkova wyróżnia dla tego czasu aż 16 lokalnych mikroskupisk przede wszystkim osadnictwa otwartego, zajmujących teren od 2 do 12 km² i rozlokowanych wzdłuż rzek. Centralną rolę pełni usytuowana na cyplach lessowych wchodzących w dolinę Bystrzycy i Czechówki aglomeracja Lublina z grodem plemiennym na czele. W początkach istnienia archidiakonatu lubelskiego obserwujemy wyjście poza granice dawnego mezoregionu i zajęcie na południu całego dorzecza Bystrzycy, zaś na północnym wschodzie terenów poniżej i powyżej ujścia tej rzeki do Wieprza.

Na południe od mezoregionu lubelskiego, w dorzeczu Bystrzycy występują w okresie przedpaństwowym kolejno dwa mezoregiony: krężnicki i bychawski. W mezoregionie krężnickim osadnictwo rozlokowane jest wzdłuż Bystrzycy i jej dopływów - Krężnicy, Nędznicy i Kosarzewki. W porównaniu z mezoregionem lubelskim gleby lessowe zajmują tylko niewielki płat w płn.-zach. partii mezoregionu, pozostały zaś obszar to gleby gliniaste a także łęgi, grądy i gleby bagienne w dolinach Krężnicy i Bystrzycy. Z kolei mezoregion bychawski usytuowany jest nad górną Bystrzycą, gdzie przewagę nadal mają gleby gliniaste, a w niewielkiej ilości występują gleby powstałe w dolinie Bystrzycy. Osadnictwo rozmieszczone jest dość równomiernie wzdłuż Bystrzycy. W odróżnieniu od pozostałych mezoregionów krężnicki i bychawski nie mają ze sobą wyraźnej granicy i równie dobrze moglibyśmy traktować je jako jedną całość. W okresie młodszych faz wczesnego średniowiecza sytuacja właściwie się powtarza, z tym że daje się zauważyć fakt penetracji od południowego zachodu i zajęcie górnego odcinka Bystrzycy. Natomiast dalej na północ, w widłach Krężnicy i Bystrzycy osadnictwo wyraźnie słabnie, by ponownie rozkwitnąć na dużą skalę poniżej ujścia Kosarzewki. Jeżeli skojarzymy ten fakt z lokalizacją na terenie górnej Bystrzycy własności Awdańców i ich nadań w początkach XIII w. dla cystersów koprzywnickich, to zobaczymy, że na tym skupisku kończy się północno-wschodni zasięg własności klasztornej a więc i lepszego zagospodarowania terenu (A. Sochacka 1987, s.11-22).

Postępując na wschód napotykamy mezoregion gielczewski, w którym osadnictwo skupia się w dorzeczu Gielczwi i międzyrzeczu tej rzeki i Wieprza. Na północno-wschodnim skraju tej ekumeny usytuowany jest gród w Ewopolu-Trawnikach, w którym S. Hoczyk-Siwkova widzi replikę grodu chodlikowskiego. Koncentracja osadnictwa jest zauważalna przede wszystkim przy środkowym i dolnym odcinku Gielczwi i nie wchodzi na rozległe w tym mezoregionie płaty gleb lessowych. Niemalże identyczna sytuacja, jeżeli chodzi o preferencje terenów osadnictwa, występuje po wieku X, z tym że zauważalna jest jego ekspansja w górę rzeki Gielczwi i jej dopływów.

Ostatni wydzielony dla okresu przedpaństwowego mezoregion łęczyński zajmuje północno-wschodni kraniec płata lessowego Wyżyny Lubelskiej na styku z Obniżeniem Dorohuckim Polesia Lubelskiego. Osadnictwo koncentruje się nad prawym dopływem Wieprza - Krępianką i dolnym odcinkiem jego lewego dopływu - Świnki. Znamienny jest fakt, że koncentracja osadnictwa występuje na lessach, natomiast nie wkracza na piaszczyste, łąkowe i gradowe tereny Obniżenia Dorohuckiego i Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego. Sytuacja ta zmienia się po wieku X radykalnie. Obserwujemy znaczne poszerzenie terenu ekumeny na wschód i północny wschód, a więc zajmowanie rozległych pól gleb piaszczystych i nadjeziornych - łągów, łąk i gleb bagiennych. Można zauważyć również dwie strefy osadnictwa na wschód od Wieprza. Jedna rozciąga się wzdłuż rzeki Świnki, druga natomiast wykazuje koncentrację nad jeziorami zachodniej części Pojezierza Łęczyńsko-Włodawskiego. Między tymi strefami osadnictwo jest bardzo słabo zaznaczone. Mamy tu identyczną sytuację jak w przypadku górnej Bystrzycy, z tym że występują tu zasięgi własności z kierunku północno-zachodniego. Są to posiadłości Jaksy z Miechowa, a potem z jego nadania benedyktynów sieciechowskich (por. E. Wiśniewski 1959, s. 57-72; A. Sochacka 1987, s. 11-22).

Mezoregiony wydzielone dla okresu plemiennego i ich charakterystyka nie dają jednak odpowiedzi na podstawowe pytanie - czy występują tu ciągłości osadnicze i kulturowe. Problem jest nie do rozstrzygnięcia, gdy operujemy tylko materiałem powierzchniowym. Istotny dla nas jest na tym etapie fakt, że wyróżnione mezoregiony tworzą podstawę - w sensie eksploatacji terenu - do powstania regionów osadniczych w okresie wczesnopiętowiecznym, a ponadto nakładają się w znacznym stopniu na wczesnośredniowieczne okręgi parafialne (mapy 6-9). I tak mezoregion chodelski pokrywa się z parafiami wilkowską, kłodnicką i opolską, wąwolnicki z parafiami kazimierską i wąwolnicką, lubelski z parafią lubelską, krężnicki z parafiami krężnicką i bychawską, bychawski z parafią wilkołaską, gielczewski z parafiami częstoborowicką, gielczewską i czemiernicką a łęczyński z parafiami mełgiewską i łęczyńską. Zestawienie to nie może potwierdzić ciągłości osadniczej czy kulturowej, wskazuje natomiast na pewną prawidłowość obejmowania terenów dawniej zasiedlonych. To nakładanie się sugeruje również potrzebę zwrócenia uwagi w przyszłych badaniach nad chronologią ośrodków parafialnych na problem wpływu starej tradycji osadniczej na tworzenie się najstarszych parafii archidiaconatu lubelskiego. Odtworzenie sieci parafialnej może mieć znaczenie w przyszłych badaniach rekonstruujących kompleksy własnościowe. Ale problem jest szerszy, jeżeli zadamy sobie pytanie - w oparciu o co wyznaczano okręgi parafialne - czy nawiązywano do podziałów administracyjno-politycznych, czy też podstawę stanowiły tu stosunki własnościowe.

Z powyższymi rozważaniami koresponduje dyskusja historyków wokół wspólnot sąsiedzkich we wczesnym średniowieczu. E. Wiśniewski śledząc rozwój organizacji parafialnej w Polsce w średniowieczu zauważa, że w wielu przypadkach na Pomorzu możemy stwierdzić pokrywanie się okręgu parafialnego z okręgiem opornym (E. Wiśniewski 1968, s. 261). Za występowaniem tego rodzaju zjawiska na innych obszarach ziem polskich zdaje się według autora wskazywać fakt utożsamiania w źródłach późnośredniowiecznych parafii z Opolem. Jak pisał K. Buczek, na Mazowszu i w Wielkopolsce jeszcze w końcu XV w. funkcje poświęceniowe opoli przejęła tutaj na siebie wspólnota określana jako parrochia (K. Buczek 1970, s. 246 nn). Już W. Abraham zwrócił uwagę na przypadki pokrywania się parafii z Opolem (W. Abraham 1893, s. 587-588). Niedługo po nim W. Semkowicz wskazując na wypadki identyfikowania parafii z Opolem stwierdził wręcz, że terytorialna organizacja kościoła w Polsce powstała na zrębie gotowego już ustroju politycznego (W. Semkowicz 1912, s. 23-24). Nie miejsce tu na szersze dywagacje na temat znaczenia terminu Opola, istotny dla nas jest fakt, jak zauważa T. Lalik, że w odróżnieniu od opola występującego przede wszystkim w Wielkopolsce powszechnie zastosowanie określenia wspólnoty sąsiedzkiej miał termin osada. Osada jako określenie parafii miała zastosowanie przede wszystkim na terenach zachodniosłowiańskich: czesko-morawskich, łużyckich i polskich (H. Łowmiański 1967, s. 405; 1970, s. 64nn). T. Lalik stwierdza, że w średniowiecznych źródłach polskich osada utożsamiana jest z parafią i Opolem (T. Lalik 1976, s. 448). Związki określenia osada z terminem parafia są na Lubelszczyźnie późnośredniowiecznej bardzo wyraźne. Identyfikację tych pojęć spotykamy w Lubelskiej Księdze Podkomorskiej. Jednakże trzeba dobitnie zaznaczyć, że utożsamianie pojęć nabrało w okresie późnośredniowiecznym całkiem nowego znaczenia. W przywołanej przez T. Lalika Lubelskiej Księdze Podkomorskiej z XV w. pojęcie osada czy parrochia nie określa już wczesnośredniowiecznej wspólnoty sąsiedzkiej, ale jest związana z problemem ustalania granic. Przypatrzmy się kilku przykładom. W 1452 r. przy sporze dotyczącym granic wsi Kosarzew jej właściciele „acceperunt parrochiam alias osadą a nabili Stanislaw de Galanzow” i powołani zostają komisarze „pro graniciis inter Cosarzew predictorum fratrum et inter Stanislaw Galanzow partibus ab altera” (LKP 1934, s. 65). W opisie ustalania granic między Kosarzewem, Bystrzycą i Rudnikiem z roku 1459 czytamy „quem ipsis partibus dederamus et prefigimus pro educione parrochie alias ossady ipsius Stanislawi pro graniciebus inter hereditates predictas” (LKP 1934, s. 82). Pełne wyjaśnienie prawnego charakteru pojęcia znajdujemy w notatce z roku 1460 - „Dum et quando nobilis Petrus de Trzenyky, ex parte domini Stanislawi heredis de Galanzow procurator, coram iudico

querulabatur alias przepowyedal szją super dominum Nicolaum abbatem et suum conventum monasterii Coprzywniensis dicens: domine, ecce hic Stanislaus Galanzowsky ducit parrochiam alias ossadą secundum atquisitionem predicti Stanislai, prout lucratus est in jure terrestri et diem nunc habet, secundum litteram domini succamerarii, ad limitandum et ad ducendum parrochianos iuxta juris formam” (LKP 1934, s. 89).

Widzimy więc, że pozostało archaiczne pojęcie, które w okresie późnego średniowiecza nabrało jakościowo nowego znaczenia. Trudno powiedzieć, w jakim czasie i z jakiej przyczyny nastąpiła ta metamorfoza, bardzo możliwe, że zostało to spowodowane jakimś gwałtownym zerwaniem z wcześniejszą tradycją. T. Lalik przyczynę upatruje w wyludnieniu, które spowodować musiało szczególnie głębokie naruszenie struktury związków sąsiedzkich (opole, osada) mających z natury tradycyjny charakter i stosunkowo słabo zinstytucjonalizowanych (T. Lalik 1976, s. 453). Ten niezwykle interesujący problem wymaga jednak dalszych badań.

Na przedparafialne tradycje osadnicze od strony stosunków własnościowych zwrócił uwagę E. Wiśniowski. Autor badając sieć parafialną prepozytury wiślickiej szczególną uwagę zwrócił na te parafie, których okręg w całości lub w przeważającej części znajdował się w posiadaniu jednego właściciela lub członków tego samego rodu (E. Wiśniowski 1965, s. 98-108). Przyjął tutaj pojęcie „rodu gniazdowego” opartego na zasadzie pokrewieństwa. Nie rozpatrywał jednak rodu jako całości, ale jedynie tę grupę jego przedstawicieli, w posiadaniu której znajdowało się terytorium zarówno parafii, jak i jej otoczenia. Słabością takiej rekonstrukcji jest fakt, że na ustalenie takich relacji pozwala dopiero zasób źródeł pisanych wieku XV. Wśród wielu przykładów tego czasu, gdzie obszar w całości lub częściowo koncentrował się w rękach przedstawicieli tego samego rodu, odnalazł autor jednakże kilka przykładów ciągłości posiadania od czasu istnienia parafii najstarszych. Pozwoliło to na wyciągnięcie wniosku, w którym autor stwierdza, że sieć parafialna rozwiła się głównie w oparciu o dobra rodowe, które w wielu przypadkach pokrywały się niewątpliwie z kompleksami gospodarczymi wielkiej własności (E. Wiśniowski 1965, s. 101-102).

Jak wykazały badania własnościowe A. Sochackiej, w odniesieniu do Lubelskiego okresu XII i XIII stulecia, mamy przede wszystkim do czynienia z własnością książęcą i możnowładczą (A. Sochacka 1987, s. 11-22). Dla przykładu przytoczmy niektóre tylko ustalenia. W przypadku domeny książęcej na plan pierwszy należy wysunąć Lublin, gdzie już w połowie wieku XI istniał gród państwowy na wzgórzu „Grodzisko” a obok niego osada, której targowy charakter określa znana z późniejszych czasów nazwa Czwartek. Na wzgórzu czwartkowskim wzniesiono pierwszy kościół lubelski pod wezwaniem św. Mikołaja, notowany w źródłach pisanych od 1325 r. (A. Sochacka 1987, s. 13). Bolesław Wstydlivy (1270) potwierdził posiadanie Braciejowic (parafia Solec) i Głodna (parafia Piotrawin) przez opactwo benedyktyńskie z Łysej Góry. Prawdopodobnie już w posiadaniu Henryka Sandomierskiego były Sulów (parafia Kraśnik) i Bystrzyca (parafia Kielczewice), które wraz z okolicznymi wsiami przeszły potem we władanie rodu Awdańców a następnie w posiadanie cysterskiego klasztoru z Koprzywnicy. Ponadto władca ten przekazał Dziewczą Górę (parafia Wąwolnica) i dochody z cła w Piotrawinie benedyktynom z Sieciechowa. Z fundacją Kazimierza Sprawiedliwego norbertańskiemu klasztorowi zwierzynieckiemu związane jest wzniesienie klasztoru w Skowieszynie i nadanie kompleksu wsi wokół niego (parafia Wąwolnica?), jak również donacja Kocka z okolicznymi wsiami biskupom płockim.

Jeżeli chodzi o własności rodów, to poza wspomnianymi Awdańcami wyróżnia się własność rodu Toporczyków. Świadczą o tym XIII-wieczne nadania Jaksy z Miechowa dla klasztoru Benedyktynów sieciechowskich: część Łęcznej, Nadryb, Ostwisz, Sewłod i Szpica - wszystkie miejscowości w obrębie parafii łączyńskiej, a ponadto Leśce, trzy Jastkowy, Jastkową Dąbrowę w parafii garbowskiej i Opatkowice w parafii wąwolnickiej.

Problematyka własności w Ziemi Lubelskiej wymaga dalszych studiów, bowiem pod własnością rycerską, według określenia A. Sochackiej, kryją się też stare domeny wielkich rodów możnowładczych, których dobra należałoby ściślej wyodrębnić i określić ich rolę w inicjatywach osadniczych tego obszaru. Nie podlega bowiem obecnie wątpliwości sąd sformułowany przed 25 laty, że szczególne znaczenie dla rozwoju Lublina i terenów po prawej stronie Wisły miał wiek XII, kiedy umocniły się tutaj rody Toporczyków, Gryfitów i Awdańców (T. Mencel 1974, s. 9).

Przy niedostatku źródeł pisanych cennym też będzie kontynuowanie badań językoznawczych nad nazwami miejscowymi Lubelszczyzny.*

W końcu stawiając postulaty kierunków przyszłych badań nad lubelską siecią parafialną zwróćmy jeszcze uwagę na fakt, że integralny charakter parafii odzwierciedlał się również na poziomie bardziej elementarnym - życiu samych społeczności wiejskich. Parafia była nie tylko najniższym szczeblem administracji Kościoła - stwierdza G. Jawor - lecz także instytucją

* Powstała w 1978 r. praca Cz. Kosyła, Nawy miejscowe dawnego województwa lubelskiego, rozpoczęła jedynie ten proces, bowiem jak zauważył S. Kuraś, „praca oparta jest wyłącznie na źródłach drukowanych z pominięciem rękopiśmiennych ksiąg sądowych, przez co autor wyłączył ze swych badań najobfitszy materiał zawierający często najstarsze i najpoprawniejsze formy nazw miejscowych” (S. Kuraś 1983, s. 15, przypis 9).

organizującą życie społeczne wchodzących w jej skład wsi. Osada parafialna stała się centrum ważnej formy sąsiedztwa, której członków łączyły różnorodne związki (G. Jawor 1991, s. 127).

3.2. STAN BADAŃ HISTORYCZNYCH NAD PARAFIAMI

Parafia w średniowieczu stanowiła nie tylko najniższy szczebel w administracyjnym ustroju Kościoła, ale była równocześnie podstawową komórką życia społecznego E. Wiśniowski 1968, s. 239-277). Parafia jest instytucją składającą się z wielu elementów: kościoła, kapłana, cum animarum, jurysdykcji kościelnej, okręgu parafialnego, wiernych należących do parafii i podlegających przymusowi parafialnemu, uposażenia kapłana i obowiązku jego rezydencji, a więc przebywania kapłana we własnej parafii. Według E. Wiśniewskiego najstarsze kościoły koncentrowały się w ośrodkach grodowych. W rzędzie najstarszych świątyń umieszcza on również lubelski kościół związany z archidiaconem, wzmiankowanym po raz pierwszy w 1198 r. (E. Wiśniewski 1968, s. 243). Autor opierając się na analogiach z Czech, wschodnich Niemiec, Węgier, Słowacji i nawet Norwegii stwierdza, że rozwijająca się organizacja kościelna nawiązywała do istniejącej organizacji grodowej. Podobne stanowisko prezentuje U. Borkowska dopatrując się w materiale źródłowym XI-XIII wieku niektórych czynników tworzących parafię. Autorka przywołuje przykład bogatszej bazy źródłowej w krajach sąsiadujących z Polską - na Węgrzech i w Czechach, która to baza „pokazuje, że sieć parafialna z niemal wszystkimi elementami jej struktury, łącznie z przymusem parafialnym, uformowała się tam, w zbliżonych do polskich warunkach gospodarczych i społecznych, na przełomie XI i XII w.” (U. Borkowska 1999, s. 65-66).

W Polsce prawdopodobnie punktami oparcia były początkowo grody, głównie kasztelańskie (E. Wiśniewski 1968, s. 244). E. Wiśniewski zwrócił ponadto uwagę, że w położeniu kościoła w stosunku do okręgu parafialnego uderza w większości wypadków peryferyjność. W parafiach kilkuwioskowych kościoł z reguły położony był nie w środku, ale na skraju okręgu parafialnego. Wynikało to, jak zaznacza, z decydującego wpływu na lokalizację fundatora, który kierował się nie potrzebami okolicznej ludności, ale własnym interesem nakazującym budowę kościoła w miejscu stanowiącym centrum gospodarze włości. Świadczą o tym dowodnie, w przekonaniu autora, przypadki przenoszenia kościoła parafialnego w ślad za przesunięciem się tego centrum (E. Wiśniewski 1968, s. 277).

Poglądy E. Wiśniewskiego są niemalże prostą pochodną dawniejszych hipotez, szczególnie S. Zachorowskiego, który w procesie tworzenia się organizacji parafialnej w Polsce wyróżnił dwa etapy: 1 - okres kościołów grodowych, 2- okres kościołów możnowładczych (S. Zachorowski 1908, s. 281-293). Kościoły grodowe, zdaniem S. Zachorowskiego, nie były w stanie objąć swą posługą całego kraju, dopiero kościoły możnowładcze stały się podstawą utworzenia okręgów parafialnych.

W kontekście rozległości terytorialnej najstarszych parafii lubelskich istotne jest stwierdzenie E. Wiśniewskiego, że rygorystycznie przestrzegano przymusu parafialnego. Statuty legata Filipa z 1279 r. groziły ekskomuniką tym, którzy by skłaniali wiernych do wyboru innego miejsca pochówku aniżeli przy własnym kościele parafialnym lub tam, gdzie grzebano ich przodków (E. Wiśniewski 1968, s. 368). Synod zaś prowincjonalny łęczycki z roku 1285 dla zachęcenia wiernych do wyboru własnego cmentarza parafialnego polecił, aby plebani posiadali spisy zmarłych dobrodziejów kościoła i odprowadzali za nich specjalne modlitwy. Na rolę przymusu parafialnego zwrócił uwagę S. Litak, który jest zdania, że szczególnie od roku 1215 przymus parafialny poza wyjątkowymi sytuacjami nie zezwalał na uczestniczenie w nabożeństwach i przyjmowanie sakramentów świętych poza kościołem parafialnym (S. Litak 1964, s. 7).

Jeszcze jedno stwierdzenie E. Wiśniewskiego ma istotne znaczenie dla podjętej tu problematyki sieci parafialnej. Otóż wedle autora spotykane w wieku XV utożsamianie parafii z Opolem świadczy, że wprowadzony przez Kościół system terytorialnej organizacji wiernych dla celów duszpasterskich wniknął na tyle głęboko w społeczeństwo, by wyrugować i zastąpić dawny, oparty o Opole ustrój administracji państwowej (E. Wiśniewski 1968, s. 371).

Ostatnio E. Wiśniewski dokonał ponownie przeglądu badań nad siecią parafialną w Polsce, jednakże przegląd ten poza charakterystyką poszczególnych stanowisk nie daje obrazu najnowszego stanu wiedzy ogólnie akceptowanej przez badaczy problematyki. Autor zaznacza jedynie, że jedną z przyczyn istniejących rozbieżności stanowisk są różnice w pojmowaniu parafii. „Ci, którzy istotę jej upatrują czy to w wyraźnie zakreślonym okręgu czy też w elementach jurysdykcyjnych, widzą początki parafii dość późno, ci zaś, którzy kładą nacisk na funkcjonowanie powstających kościołów - znacznie wcześniej” (E. Wiśniewski 1990, s. 48).

Z całości tekstu możemy również stwierdzić, że istotny postęp wniosły badania sieci kościelnej na Śląsku i Pomorzu Zachodnim. Autor uważa opierając się na tych przykładach, że rozwój sieci kościelnej można rozpatrywać jedynie w

ściślym powiązaniu przede wszystkim z warunkami osadniczymi, a także przemianami gospodarczymi, politycznymi i kulturalnymi terenu, na jakim się on dokonywał.

3.3. REKONSTRUKCJA OKRĘGÓW PARAFIALNYCH Z XII-XIII W.

Przy rozważaniach nad siecią osadniczą w Lubelskiem we wczesnym średniowieczu należy przede wszystkim odnieść od funkcjonującego w literaturze historycznej mitu o słabym zasiedleniu tych terenów przed połową wieku XIII. Na takim spojrzeniu zaważyły tu w sposób szczególny źródła pisane o najazdach ze wschodu i północy w stuleciu XIII (Prusowie, Jaćwingowie, Mazowszanie, Rusini i Tatarzy), zwłaszcza o najeździe tatarskim w 1241 roku (K. Myśliński 1974a, s. 141-180; A. Sochacka 1987, s. 12). Wedle większości badaczy stan stałego napięcia i zagrożenia pogranicznego Lubelszczyzny ustał dopiero w latach osiemdziesiątych XIV wieku z chwilą zawarcia układów polsko-litewskich, które radykalnie zespoliły dwa państwa w trwały związek (J. Kłoczowski 1965, s. 55). To dopiero unia polsko-litewska z 1386 r. dla Lublina i całej ziemi Lubelszczyzny przyniosła pokój i otworzyła okres wyjątkowo pomyślnego rozwoju miasta. Taka optyka retrogresywnego spojrzenia na czasy od X do XIII w. przez pryzmat XIII-wiecznego „pogranicza w ogniu” doprowadził do tego, że dogodne warunki i znaczącą dynamikę osadniczą zaczęto odnosić dopiero do czasów jagiellońskich, po unii w Krewie. F. Kiryk uważa wręcz, że warunki dla intensywnego osadnictwa Lubelszczyzny nastąpiły dopiero z początkiem doby jagiellońskiej, kiedy jej obszar znalazł się w centrum ziem królestwa polsko-litewskiego, na styku walczących ze sobą krajów: Polski, Rusi i Litwy, a więc terytoriów o różnej strukturze gospodarczej i etnograficznej, ale ekonomicznie dla siebie nawzajem atrakcyjnych (F. Kiryk 1972, s. 100). W podobnej tonacji osadnictwo Lubelskiego we wczesnym średniowieczu ocenia T. Lalik, stwierdzając, że ziemia ta została w średniowieczu poważnie wyludniona na skutek najazdów rozpoczętych co najmniej w XII w. i trwających na dobrą sprawę niemal do czasów unii krewskiej (T. Lalik 1976, s. 453). W odniesieniu do badań historycznych Ziemi Lubelskiej należy jednakże zauważyć, że już w początkach naszego wieku S. Zakrzewski zwrócił uwagę na ożywienie osadnicze z inicjatywy Henryka Sandomierskiego i ówczesnego możnowładztwa, jak również na znaczącą rolę rodu Lubowlitów w osadnictwie Ziemi Lubelskiej (S. Zakrzewski 1905, s. 362-367). Wśród najdawniejszych uposażeń tego rodu dla klasztoru Norbertanek w Zwierzyńcu, zauważa autor, istnieją nadania posiadłości w dawnej kasztelanii wąwolnickiej, natomiast z Lubowlitów pochodzi również pierwszy kasztelan lubelski Wojciech (S. Zakrzewski 1905, s. 367; UM, s. 138). W. Semkowicz z kolei widział na tych terenach własności rodu Awdanów (W. Semkowicz 1920). Na rolę osadnictwa norbertańskiego zwrócił uwagę Cz. Deptuła (1961, s. 90-95; 1967, s. 113-123; por. J. Kajman 1990, s. 13-33). P. Szafran sumując swe analizy kształtowania sieci parafialnej w archidiaconacie lubelskim konkluduje, że wzmożona działalność na polu zakładania nowych kościołów przypada przede wszystkim na wiek XII i pierwszą połowę XIII. Według autora w stuleciu XIV nastąpił zastój w rozwoju parafii spowodowany między innymi warunkami politycznymi na pograniczu - Lubelszczyzna była ówczesnie terenem ciągłych wojen i napałów łupieskich (P. Szafran 1958, s. 104). Drogę do przełomu ku odmiennemu spojrzeniu na osadnictwo wczesnośredniowieczne Lubelszczyzny otworzyła praca A. Sochackiej, Własność ziemska w województwie lubelskim w średniowieczu, gdzie autorka wskazała na istniejące w XII-XIII w. dominia możnowładcze i kościelne na znacznej części ziemi lubelskiej. Skromny jeszcze obraz osadnictwa zrekonstruowany badaniami archeologicznymi nie pozwolił jednakże autorce na całkowite zerwanie z poglądami o niewielkim zasiedleniu Lubelszczyzny we wczesnym średniowieczu.

Do ukazania się rozprawy I. Kutylowskiej w 1990 roku, która zaprezentowała odmienny obraz zasiedlenia omawianego terenu we wczesnym średniowieczu, podejmowane przez archeologów próby podsumowania sieci osadniczej zasadniczo nie odbiegały od opinii historyków. Wynikało to jednakże ze skromnego stanu badań, przede wszystkim zaś z braku całościowego rozpoznania, jakie dało w ostatnich latach przeprowadzenie prospekcji powierzchniowej w ramach Archeologicznego Zdjęcia Polski.* Należy jednak przypomnieć, że już 30 lat temu J. Gurba przy rozważaniach nad siecią grodową wyraził pogląd, że istnienie większych połączy leśnych w okresie X-XIII w. na Wyżynie Lubelskiej musi ulec rewizji wobec wykazanej badaniami gęstości osadnictwa tego czasu. Autor podsumowując ówczesny stan badań osadniczych skonstatował, że osadnictwo Wyżyny Lubelskiej było bardzo intensywne zarówno przed w. X, jak też w XI i XII stuleciu i w formach swych nie odbiegało znacznie od osadnictwa terenów przyległych (J. Gurba 1965, s. 57). Kilka lat później A. Żaki dokonał szacunków gęstości zaludnienia w Małopolsce, które już wtedy wskazywały na potrzebę rewizji

* Wyniki AZP Polski Środkowowschodniej, które objęły do końca 1994 roku ok. 73% tego obszaru podsumowano w: J. Gurba, E. Banasiewicz, M. Florek, S. Gołub, A. Rozwałka (1995, s. 67-76).

poglądu na obraz osadnictwa Lubelszczyzny (A. Żaki 1974, s. 127-130). Otóż autor wyliczył średnią gęstość zaludnienia dla Lubelszczyzny w pierwszej połowie XIII w. 5,5 osób na 1 km², przy średniej dla całej Małopolski 4,1 na 1 km² (a po pominięciu Puszczy Karpackiej i Sandomierskiej 4,7 osób). Była to średnia mniejsza od średnich Śląska (8-9 osób) czy Pomorza Wschodniego (6-6,9 osób), ale nie odbiegająca od Wielkopolski (3,5-7,5 osób) czy Polski Środkowej (3,2-8 osób).

Podstawą naszych rozważań będzie sieć osadnicza w archidiecezji lubelskiej w okresie wczesnego średniowiecza (XI-XIII w.) odtworzona przede wszystkim na podstawie wyników archeologicznych prospekcji terenowych. Spełnia się niejako postulat P. Szafrana, który zauważył 40 lat temu, że w badaniach nad powstaniem parafii wiejskich „nikt nie sięgnął w tej sprawie do źródeł archeologicznych” (P. Szafran 1958, s. 63).

Uznanie za priorytetowe badania kontekstu osadniczego sieci ośrodków parafialnych ma istotne znaczenie w obecnie przedstawionym obrazie archidiecezji lubelskiej. Zaprezentowana powyżej charakterystyka zasadniczych cech jednostek parafialnych ma na celu próbę waloryzacji obrazu osadnictwa archidiecezji lubelskiej uzyskanego w drodze badań archeologicznych. Nie wydaje się bowiem możliwe, aby zrekonstruowana sieć osadnicza, chociażby w kontekście obowiązków ludności wobec ośrodka parafialnego, nie mogła być nie związana z konkretnymi ośrodkami parafialnymi. Oczywiście jest przedmiotem dalszych badań kwestia, czy wydzielone tu obszary osadnicze to obraz administracyjnej przynależności do danego ośrodka parafialnego, czy też strefa oddziaływania świątyni choćby przez duszpasterską opiekę (*cura animarum*).

Na początku należy zaznaczyć, że za P. Szafranem do analiz przyjęto obszar archidiecezji na wschód od Wisły w jego postaci XIV-wiecznej. Dla czasów późniejszych – Liber beneficiorum Długosza z lat 1470-1480 i Liber retaxationum z 1529 roku, kiedy obszar archidiecezji znacznie się rozrósł, terenem naszych rozważań pozostaje nadal - w celu zachowania jasności metody i ukazania przemian sieci parafialnej na tym samym obszarze - archidiecezja w granicach sprzed 1326 roku.

Podstawą wyjściową badań była asocjacja ustaleń archeologicznych z danymi pisanymi i opracowaniami dotyczącymi najstarszej sieci parafialnej w archidiecezji lubelskiej na obszarze międzyrzecza środkowej Wisły i Wieprza. Ze strony archeologicznej podstawowym źródłem była sieć osadnictwa młodszych faz wczesnego średniowiecza zrekonstruowana przede wszystkim w oparciu o badania powierzchniowe w ramach tzw. systemu Archeologicznego Zdjęcia Polski. Podstawą wyjściową stało się wydane ostatnio opracowanie sumujące wieloletnie wysiłki prac terenowych i opracowań dokumentacyjnych tych zadań z obszaru Polski Środkowowschodniej (J. Gurba, E. Banasiewicz, M. Florek, S. Gołub, A. Rozwałka 1995, s. 67-76). Przedtem pierwszą udaną próbą konstatacji badań AZP na tym terenie i ukazania zasadności ich zastosowań w studiach osadniczych była praca E. i A. Kokowskich analizująca przemiany osadnicze w mikroregionie pomiędzy Huczwą, Bugiem i Bukową (E. i A. Kokowscy 1987, por. J. Libera 1992, s. 251-253). Należy wspomnieć również o szeregu najnowszych prac J. Gurby wykorzystujących badania AZP na skalę obszarów mikro- i mezosadniczych, powstałych przy monograficznych opracowaniach dziejów małych miast Lubelszczyzny. Studia te w znakomity sposób dokonały mariażu źródeł archeologicznych ze źródłami pisanymi i ustaleniami historyków (J. Gurba 1988a, s. 5-19; 1988b, s. 1-6; 1991, s. 13-18; 1995a, s. 11-21; 1995b, s. 319-327).

Obraz osadnictwa archidiecezji lubelskiej został wzbogacony o dane i uzupełnienia autora odnoszące się przede wszystkim do korekty chronologicznej stanowisk określanych w opracowaniach jedynie ogólnie jako wczesnośredniowieczne a obecnie przesunięte do młodszych faz wczesnego średniowiecza, generalnie do okresu obejmującego przedział od XI do XIII stulecia. Niemożność dalszej stratyfikacji chronologicznej pozyskanych w trakcie AZP materiałów stanowi istotną barierę w bardziej szczegółowym śledzeniu dynamiki zjawisk osadnictwa w ogóle, a osadnictwa w ramach parafii w szczególności. Datowanie materiałów z badań AZP tak rozległym przedziałem czasowym niesie za sobą niestety konsekwencję apriorycznego założenia trwałości tych samych punktów osadniczych przez niemalże trzy stulecia. Mimo to pozwalam sobie postawić tezę, że w zasadniczym kształcie skojarzenie sieci parafialnej z osadniczą nawet w tak statycznej formie pozwala na wyznaczenie stref oddziaływania ośrodków parafialnych i procesu rozpadu ich okręgów.

Ze względów metodycznych i metodologicznych należy też w tym miejscu zaznaczyć, że uwzględnione na mapach punkty odzwierciedlają znaleziska wczesnośredniowieczne w ramach miejscowości, tak więc niezależnie od liczby stanowisk stwierdzonych w trakcie prospekcji terenowych w granicach danej miejscowości na naszych mapach będą one skupione w jednym punkcie. Przedstawiona ilościowa generalizacja wczesnośredniowiecznego osadnictwa wiejskiego ukazuje słuszność traktowania zabytków wczesnośredniowiecznych „jako relikwów dawnych zespołów osadniczych, które w toku wielowiekowego procesu rozwojowego doprowadziły do obecnych form osadniczych” (A. Żaki 1974, s. 26).

Ze strony historycznej podstawą stało się opracowanie P. Szafrana rekonstruujące sieć kościołów parafialnych

wyznaczonych datą 1326. Tak więc przyjęto w tej pracy tę datę jako terminus ante quem najstarszego etapu kształtowania się ośrodków parafialnych archidiakonatu lubelskiego. P. Szafran wyróżnił 30 kościołów parafialnych istniejących do tej cezur. Studia nad najstarszą siecią parafii uzupełniono mapami i spisami parafii na podstawie zweryfikowanych obecnie Liber beneficiorum (1470-1480) i Liber retaxationum (1529).

Pierwszym etapem rekonstrukcji terytoriów oddziaływania najstarszych kościołów było wpisanie ustalonej sieci parafialnej w mapę osadnictwa okresu XI-XIII w. odtworzonego na podstawie badań archeologicznych. Myślą przewodnią celowości tego skojarzenia danych była opinia wybitnego znawcy tematyki powstawania i rozwoju sieci parafialnej E. Wiśniewskiego, który zauważył że związek między siecią parafialną a osadnictwem najwyraźniej przejawia się w tym, że w ślad za powstaniem nowych punktów osadniczych pojawiają się również nowe parafie (E. Wiśniewski 1965, s. 7). Istnieje także ścisły związek powstawania parafii na terenach już zasiedlonych z istniejącymi ośrodkami administracyjnymi czy też w ogóle z ośrodkami osadniczymi najbliższej okolicy. Przy wspomnianej statyczności obrazu osadniczego, spowodowanej rozległym datowaniem materiałów archeologicznych, istotne znaczenie ma jeszcze jedna perspektywa badawcza ukazana przez E. Wiśniewskiego na przykładzie prepozytury wiślickiej. Badanie sieci parafialnej w okresie wczesnego średniowiecza przynosi również szereg istotnych ustaleń w rekonstrukcji obrazu i dynamiki terytorialnego rozwoju osadnictwa (E. Wiśniewski 1965, s. 8).

Dalszym zabiegiem było ustalenie powiązań poszczególnych miejscowości z ośrodkami parafialnymi. Mniej problematyczny był ten proces w przypadku miejscowości, które mają metrykę średniowieczną i określoną w źródłach przynależność parafialną. Bardziej złożony proces stanowiło ustalenie przynależności miejscowości o późniejszej proveniencji. Rozpatrywano tutaj ich usytuowanie w stosunku do najbliższych wsi średniowiecznych, odległości od ośrodków parafialnych mając na uwadze możliwość dotarcia i powrotu z kościoła w ciągu jednego dnia. Istotne również były warunki fizjograficzne tych miejscowości w średniowieczu ze względu na możliwość bezkolizyjnego docierania do kościoła parafialnego. W przypadkach wystąpienia wątpliwości spowodowanych przez: brak badań AZP lub źródeł pisanych, absencję wcześniejszych tradycji osadniczych oraz znaczne odległości od potencjalnego ośrodka parafialnego, przynależność danej miejscowości lub obszaru do kościoła zaznaczano na mapach liniami przerywanymi. Połączenie najdalej wysuniętych punktów osadniczych zamknęło granice wzajemnego oddziaływania ośrodka parafialnego i miejscowości (mapy 11-19).

Fakt niemożności rozstrzygnięcia na tym etapie badań, w jakich przypadkach na terenie miejscowości nowożytnych istniały osady bądź wsie w okresie wczesnego średniowiecza, nakazuje ostrożność w odtwarzaniu tych relacji. Nie mają tu zastosowania kryteria archeologicznych badań powierzchniowych, które na podstawie kilku znalezisk, głównie fragmentów naczyń glinianych, stanowisku archeologicznemu nadają rangę „osady”. Istotne więc będzie w przyszłości ustalenie na poziomie mikroosadniczym, w nawiązaniu do dobrze rozpoznanych archeologicznie osad, definicji etnologicznych i historycznych, gdzie mamy do czynienia z rzeczywistymi osadami, gdzie natomiast jedynie ze strefami penetracji osadniczej lub gospodarczej.

Niemniej tak wydzielone strefy oddziaływania 30 ośrodków parafialnych sprzed 1326 r. dają nie tylko ogólne wyobrażenie wczesnośredniowiecznego rozmieszczenia, wielkości i intensywności osadniczej danej parafii, ale również pozwalają na dalszą rekonstrukcję terytorialną i chronologiczną. W tym kontekście, myśląc o przyszłych badaniach i dalszym pogłębianiu obecnie podjętej tematyki, „kartograficzne odtworzenie okręgów parafialnych może być pomocne w wykryciu określonych skupisk osadniczych, a także ich struktury społecznej i własnościowej” (E. Wiśniewski 1965, s. 8).

Dalsza rekonstrukcja terenów parafialnych w okresach wcześniejszych na podstawie tylko badań archeologicznych nie jest na razie możliwa. Zasadniczą przeszkodę tworzy tu, jak już wspomniano, zbyt ogólne datowanie znalezisk, przede wszystkim fragmentów naczyń glinianych na okres XI-XIII w. Jedną z perspektyw pogłębienia badań nad siecią parafialną są studia nad wezwaniami kościołów. Niestety wydana przed 40 laty znakomita praca P. Szafrana nie doczekała się kontynuatorów. Musimy więc pozostać na razie przy osiągnięciach tego autora. Analiza pierwotnych wezwań kościołów pozwoliła dokonanie dalszej stratyfikacji chronologicznej. Otóż autor w szeregu najstarszych kościołów Lubelszczyzny wyróżnił sześć świątyń: p.w. św. Wojciecha w Garbowie, Jaroszynie, Wąwolnicy, p.w. św. Wita w Mełgwi, św. Mikołaja w Lublinie i św. Idziego w Kurowie. Kościoły te mogły powstać według P. Szafrana w okresie XI-XI/XII w.

Tak więc sześć wymienionych powyżej świątyń wraz z wydzielonym zapleczem osadniczym tworzy pierwszy etap kształtowania się okręgów parafialnych w archidiakonacie lubelskim (mapa 11). W etapie drugim dochodzi dziewięć świątyń: p.w. Wniebowzięcia NMP w Opolu, Bystrzycy i Solcu; p.w. św. Mikołaja w Giełczwi; p.w. św. Jana Chrzyciela w Wilkołazie; p.w. św. Piotra w Krepie i Kłodnicy i p.w. świętych Piotra i Pawła w Bychawie i Częstoborowicach (mapa 12). Według P. Szafrana świątynie te powstały w ciągu XII stulecia. W tym okresie nastąpiło również przeniesienie ośrodka

parafialnego z kościoła p.w. św. Mikołaja do świątyni p.w. św. Michała w Lublinie.

Na pierwszą połowę wieku XIII przypada rozpowszechnienie się kultów świętych Stanisława i Floriana. W archidiecezji lubelskiej pod tym wezwaniem powstaje pięć kolejnych świątyni parafialnych: w Gołębiu, Krężnicy Jarej, Wilkowie, Oleksowie i Czemiernikach (mapa 13).

Czwarty etap reprezentować będzie mapa ilustrująca podstawę wyjściową naszych rozważań, a więc 30 parafii powstałych przed 1326 rokiem (mapa 19). W etapie tym doszły parafie p.w. św. Marii Magdaleny w Łęcznej, św. Katarzyny w Ratoszynie, św. Bartłomieja i Jana Chrzciciela w Kazimierzu Dolnym, św. Jana Ewangelisty w Bochońcu, św. Wincentego w Czemiernikach nad Giełczą, Wniebowzięcia NMP w Wojciechowie, św. Małgorzaty w Serokomli (obecnie Janowiec), Wszystkich Świętych w Nowogrodzie. Poza tym pojawiła się nie określonego wezwania świątynia w Goszczy.

Na mapach celowo zaznaczono sieć osadniczą w południowej części międzyrzecza Wisły i Wieprza, aby ukazać Czytelnikowi potencjalne pole badań podobną metodą dla archidiecezji zawichojskiej. Poza rekonstrukcją najstarszych faz sieci parafialnej obu tych archidiecezji istnieje realna szansa rozstrzygnięcia wieloletnich zawiłych i nierzadko przesiąkniętych uprzedzeniami etnicznymi sporów o rubieże i pogranicze polskoruskie we wczesnym średniowieczu. Mamy już znakomity przykład badań M. Parczewskiego, gdzie w istotnym stopniu archeologiczne badania powierzchniowe pozwoliły zrekonstruować strefy osadnicze a następnie i etniczne polsko-ruskie we wczesnym średniowieczu w Karpatach (M. Parczewski 1991).

3.4. OBRAZY SIECI PARAFIALNEJ Z CZASÓW LIBER BENEFICIORUM (1470-1480), LIBER RETAXATIONUM (1529) I Z DRUGIEJ POŁOWY XVI WIEKU

P. Szafran stwierdził, że Długosz nie podał wszystkich parafii istniejących za jego czasów. W przypadku archidiecezji lubelskiej „Długosz nie podaje 11 parafii na 53 istniejące za jego czasów. To stanowi ponad 20% ogólnej ilości parafii istniejących na wspomnianym obszarze” (P. Szafran 1958, s. 19). Z kolei M. Haftka analizując stan osadnictwa w 2 poł. XV w. według Liber beneficiorum tylko na obszarze Wyżyny Lubelskiej stwierdził brak odnotowań 44% osad (M. Haftka 1962, s. 110). S. Kuraś zbadał wnikliwie stopień dokładności informacji Długosza w Liber beneficiorum i stwierdził, że pominięto w niej około połowy osad znanych w województwie lubelskim w XV wieku (S. Kuraś 1966, s. 27, 44, 48; 1983, s. 14).

Na obecnym etapie badań ustalono istnienie 56 parafii w czasach Długosza, co nie jest zjawiskiem zaskakującym choćby ze względu na fakt, że obowiązek dziesięcinny w średniowieczu nie obejmował wszystkich ośrodków parafialnych (J. Dudziak 1974). Poza tym rekonstrukcja sieci parafialnej w czasach Długosza wymagała znacznej weryfikacji wynikającej z faktu, że w spisach poszczególnych parafii znajdują się wsie o powinnościach dziesięcinnych wobec parafii, co nie jest tożsame z przynależnością terytorialną (Aneks II, mapy 16-17). E. Wiśniewski w swoich rozważaniach przyjmuje pewną względną stałość stosunków, która zapewne była jedną z przyczyn tego, że w XV w. okręgi dziesięciny w zasadzie nie pokrywały się z okręgami parafialnymi. Zmiany okręgów związane z tworzeniem nowych parafii, nie pociągały za sobą automatycznie zmiany odbiorcy dziesięciny (E. Wiśniewski 1965, s. 16). Poza tym w obrębie parafii w tym czasie egzystowało wiele wsi, które nie znalazły się w żadnym ze spisów beneficjów. Wpisanie ich w mapę sieci parafialnej tego czasu stało się możliwe dzięki publikacjom słownikowym z ostatnich lat: S. Kurasia, A. Sochackiej, R. Szczygła, S. Wojciechowskiego i M. Derwicha (S. Wojciechowski 1966; S. Kuraś 1983; S. Wojciechowski, A. Sochacka, R. Szczygieł 1986; A. Sochacka 1987; M. Derwich 1996, s. 161-183).

Włączenie do serii map opartych na badaniach archeologicznych również obrazów sieci parafialnej archidiecezji lubelskiej z drugiej połowy XV i XVI wieku, gdzie można dokonać rekonstrukcji w oparciu o źródła pisane, wydaje się zasadne nie tylko ze względu na fakt konsekwentnego ukazania procesu zmian tej sieci, ale również ze względu na wskazanie celowości dalszych badań sieci parafialnej z włączeniem opracowań archeologicznych (Aneksy II-IV, mapy 18-20).

3.5. PRZEMIANY SIECI PARAFIALNEJ ARCHIDIECEZJI LUBELSKIEJ OD PIERWSZEJ POŁOWY XII DO DRUGIEJ POŁOWY XVI WIEKU

Przy konfrontacji sieci parafialnej zrekonstruowanej z pomocą archeologii dla średniowiecza z siecią znaną nam ze

źródeł pisanych (1470-1480, 1529 i druga połowa XVI w.) można rozważyć dwie perspektywy rozwoju: 1) powstawanie nowych parafii w drodze parcelacji parafii wczesnośredniowiecznych, 2) powstawanie parafii poza siecią wczesnośredniowieczną. Patrząc na ten problem całościowo możemy stwierdzić, że z 30 parafii istniejących w drugiej połowie XIII stulecia, w okresie powstawania Liber beneficiorum przybywa 26 nowych parafii, co oznacza niemalże dwukrotny ich wzrost (145%). Pamiętając stwierdzenie P. Szafrana o zastoju w stuleciu XIV musimy przyznać, że w ciągu wieku XV następuje niezwykle dynamiczny rozwój sieci parafialnej (tab. 3, ryc. 8 i 9). Stan stałego napięcia i zagrożenia pogranicznego Ziemi Lubelskiej ustał dopiero w latach osiemdziesiątych XIV wieku z chwilą zawarcia układów polsko-litewskich, które radykalnie zespoliły dwa państwa w trwały związek (J. Kłoczowski 1965, s. 55). Unia polsko-litewska z 1386 roku dla Lublina i całej ziemi lubelskiej otworzyła okres wyjątkowo pomyślnego rozwoju. Przede wszystkim tereny te zyskały niezwykle dogodne położenie w centrum połączonych państw, na pograniczu trzech różnych gospodarczo i kulturowo obszarów - Polski, Litwy i Rusi. Drugim istotnym czynnikiem rozwoju był handel międzynarodowy. Państwa Jagiellonów włączyły się do niego w XV w. z trzema towarami: zbożem wywożonym z Polski, futrami z terenów litewsko-ruskich, oraz wołami z Ukrainy i Wołynia (H. Samsonowicz 1968a, s. 101-102; 1968b). Nową formą rozwijającą się już od XIII w. były jarmarki organizowane w miejscowościach leżących na pograniczu stref gospodarczych, przy uczęszczanych szlakach komunikacyjnych. Po unii wzrost znaczenia Ziemi Lubelskiej, a przede wszystkim centralnego ośrodka archidiaconatu - Lublina - związany był z jarmarkami.

Większość parafii w okresie od XIII wieku do czasów Liber beneficiorum powstaje zgodnie z pierwszą perspektywą - na obszarze wczesnośredniowiecznej sieci osadniczej i powstałych wtedy ośrodków parafialnych. W ramach 30 najstarszych parafii tworzą się nowe ośrodki. Po zachodniej stronie Wisły są to parafie: w Ciepeliowie, Regowie, Siennie i Wielgiem, natomiast po stronie wschodniej: w Abramowicach, Bełżycach, Biskupicach, Bobach, Bychawce, Dysie, Kamionce, Karczmisskach, Kielczewicach, Klementowicach, Konopnicy, Końskowoli, Krasieninie, Krzczonowie, Łańcuchowie, Markuszowie, Niedrzwicy i Zemborzycach. Zdecydowana więc większość nowo utworzonych parafii lokuje się na Wyżynie Lubelskiej (ponad 65%). Kolejne dwie parafie: w Kamionce i Rudnie na Wysoczyźnie Lubartowskiej Niziny Południowo-Podlaskiej nie mieszczą się ściśle w przyjętej perspektywie, bowiem rodzą się na obszarach, które oznaczone zostały na mapach kreskowaniem przerywanym jako strefy trudne do pewnej unifikacji z wczesnośredniowieczną parafią garbowską choćby z przyczyny znacznych odległości. Jednakże mapa z czasów Liber beneficiorum rozwiewa niejako te wątpliwości, bowiem parafie te zajęły obszar wyznaczony wcześniejszymi punktami osadniczymi, chociaż w porównaniu z Wyżyną Lubelską tereny Niziny Południowo-Podlaskiej mają wyraźnie rzadszą sieć osadniczą we wczesnym średniowieczu.

Patrząc na drugą perspektywę widzimy trzy nowe ośrodki parafialne usytuowane na terenach Polesia - w Białce, Ostrowie i Parczewie. Ich miejsce w grupie parafii powstałych poza siecią wczesnośredniowieczną nie może być na razie jednoznacznie rozstrzygnięte ze względu na brak badań AZP tego obszaru (J. Gurba i in. 1995, mapa I). Na marginesie trzeba zauważyć, że zanim nastąpi pełne rozpoznanie archeologiczne AZP, ryzykowne jest formułowanie oceny obrazu osadnictwa jedynie w oparciu o przesłanki historyczne. Dla przykładu przywołajmy ocenę Kocka położonego przy ujściu Tyśmienicy do Wieprza, od północnej strony niemalże na styku z granicą archidiaconatu lubelskiego, a więc w pradolinie Wieprza Niziny Południowo-Podlaskiej. Rozważmy ten przykład, gdyż daje on wskazówkę co do osadnictwa makroregionu tej niziny. Do niedawna preferowany był pogląd K. Myślińskiego, który zasadnie podważył dokument Bolesława Wstydlivego z 1258 roku, potwierdzający nadanie Kocka dla biskupstwa płockiego (donacja miała nastąpić w latach 1186-1194), ale wyciągnął z tego zbyt daleko idące uogólnienie. Zacytujmy tę konstatację w całości: „Kock przedstawia się nam jako zagubiona w lasach i bagnach nadwieprzańskich skromna wieś kościelna, pozostająca w cieniu najpierw sieciechowskiego, później łukowskiego grodu, która do źródeł historycznych trafiła w połowie XIII w., i to tylko dlatego, że biskupi płocki chcieli tę swoją stosunkowo niedawną własność uwolnić spod ciężarów na rzecz nowo powstałej kasztelani! w Łukowie. Jej starsze dzieje jako miejscowości targowej już w XII czy nawet w XI w. oparte są na źródłach późniejszych, częściowo falsyfikatach i nie mogą być przyjęte za historyczną rzeczywistość” (K. Myśliński 1965, s. 300). Taki pogląd zdawał się potwierdzać brak średniowiecznych osad wokół Kocka i na północ od niego, co widzimy jeszcze na mapie S. Wojciechowskiego, rekonstruującej sieć osadniczą i parafialną z 2. pół. XVI wieku. Jednakże na starą proveniencję Kocka wskazuje już, jak zauważyła A. Sochacka, kwestia parafii i powinności dziesięcinnej, „gdyż Kock, Talczyn, Górka i Pożarów oddawały dziesięciny parafii w Kocku utworzonej w XII w.” (A. Sochacka 1987, s. 14). Tak wczesną konotację osadnictwa terenu Kocka i okolic potwierdziły natomiast badania powierzchniowe AZP z 1996 roku, kiedy to stwierdzono ślady osadnictwa z XI-XIII w. wokół obecnego miasta, wskazujące na centralną rolę tej osady w tym czasie (mapy 2-3) (A. i R. Niedźwiadkowie, A. Rozwałka 1997). Przypadek Kocka sugeruje potrzebę przewartościowania spojrzenia na przyczyny osadnictwa. Monografista Kocka słusznie zauważył, że „występowanie tu krajobrazu puszczańskiego nie

wykluczało istnienia przynajmniej grodów myśliwskich, a obok nich siedzib bartników, bobrowników, smolarzy itp.” (K. Mierzwiński 1990, s. 19-20). Warto również zauważyć istnienie na wschód od Kocka, w dolinie Wieprza osady Bobrowniki, czy też na Polesiu Lubelskim osady nadjeziornej Nadryb, która w dokumencie Bolesława Wstydlivego w 1252 r. została nadana benedyktynom sieciechowskim (E. Wiśniowski 1959, s. 57-72; S. Kuraś 1983, s. 157). Wśród osad wymienionych w dokumencie są również wsie z terenu archidiaconatu lubelskiego, pochodzące jeszcze z nadań Jaksy. I rzecz istotna - jest to jedenaście z piętnastu miejscowości pochodzących w ogóle z nadań tego możnowładcy. Są to: Leśce, trzy Jastkowy, Jastkowa Dąbrowa, Opatkowice, Łęczna, Szpica, Sewiod, Nadryb i Ostwisz (A. Sochacka 1987, s. 17, 142). Te trzy ostatnie wsie leżały na terenach nadjeziornych Polesia, a więc z punktu widzenia glebowego miały małą wartość. Ale należy zwrócić uwagę na inny aspekt przywołanego dokumentu, mianowicie książę nadaje immunitet klasztorowi, gdzie przyznaje mu m.in. prawo łowienia bobrów i to nie tylko w swych posiadłościach, ale na terenie całej kasztelani! sieciechowskiej. Kock i jego okolice w rozległej dolinie Wieprza i Tyśmienicy, a także tereny Polesia charakteryzowały się znakomitymi warunkami dla tego rodzaju zwierzyny, a jak widać z dokumentu, przywilej ten należał do znaczących, o czym świadczy chociażby fakt, że nie mógł być zdany na inne osoby. Rozpatrując walory środowiska obszarów podmokłych i lesistych musimy mieć świadomość istotnych wartości gospodarczych nie tylko w połowie bobrów, ale rybołówstwie i łowiectwie, jak również bartnictwie. O współcześnie zarzuconej tradycji bartniczej pisze S. Jop charakteryzując pszczelarstwo z okresu od średniowiecza do XVIII wieku w puszczy kolechowickiej i Parczewskiej, a więc na obszarach wybitnie lesistych i podmokłych (S. Jop 1996, s. 39-61). Na marginesie rozważań autora objawia się również rola rudników w niszczeniu lasów przy wydobywaniu i wytopie rudy żelaznej nad Tyśmienicą i Piwonią w XV i XVI w.

Niewątpliwie istnieje też problem możliwości penetracji archeologicznych, bowiem tereny będące w przeszłości podmokłymi obecnie występują w postaci pastwisk czy nieużytków.

Powracając do rozważań nad rozwojem sieci parafialnej stwierdzamy, że w okresie Liber retaxationum obraz w stosunku do Liber beneficiorum zmienia się tylko w nieznacznym stopniu. Powstają trzy nowe parafie: jedna w obrębie dawnego osadnictwa wczesnośredniowiecznego we Włostowicach i jest to filia parafii jaroszyńskiej, dwie natomiast - Lubartów i Michów - na Wysoczyźnie Lubartowskiej Niziny Południowo-Podlaskiej. Tereny Michowa i okolic pozbawione są badań AZP, natomiast na fakt, że Lubartów powstał przy ważnym nadwieprzańskim szlaku handlowym w kierunku Kocka i Łukowa wskazują skarby monet (mapa 22).

Wyraźny natomiast rozwój sieci parafialnej widzimy w drugiej połowie XVI w., kiedy to okręgi parafialne nie tylko wypełniają całkowicie obszar archidiaconatu w międzyrzeczu, ale ekspandują na północny-wschód poza Wieprz.

Przedstawione poniżej zestawienie i wykres zmiany powierzchni dotyczy sześciu najstarszych parafii (tab. 4, ryc. 10). Największe z nich: wąwolnicka, lubelska i mełgiewska mogły, jak stwierdzono wcześniej (roz. II. 6-7), w najstarszej fazie pokrywać się z obszarami regionów osadniczych. Wykazują też one największą dynamikę podziału. W ciągu całego średniowiecza następuje ich rozpad od powierzchni ponad 1300 km² w pierwszej połowie XII w. do ponad 200 km² w drugiej połowie XVI stulecia, a więc obszar tych parafii maleje ponad sześciokrotnie. Mimo tego znacznego stopnia rozdrobnienia ostatecznie plasują się one w rzędzie największych okręgów archidiaconatu lubelskiego już w czasach nowożytnych. W przypadkach zaś parafii małej i średniej wielkości, takich jak Jaroszyn i Garbów zauważamy, że zasadniczo nie zmieniały one swojego obszaru przez cały okres średniowiecza.

Obraz wielkości powierzchni parafii ostatecznie ukształtowany w drugiej połowie wieku XVI pozwala na generalne stwierdzenie, że największe z nich, przekraczające 200 km² pochodziły z rozpadu najstarszych, bądź powstały w okresie późnego średniowiecza na terenach o słabszej sieci osadniczej, tak jak np. parafie ostrowska, parczewska (tereny Polesia) czy Krzczonowska (dział wodny Bystrzycy i Wieprza na Wzniesieniach Giełczewskich).

Zauważmy, że parafie małe w drugiej połowie XVI w. miały powierzchnię rzędu kilkudziesięciu km², parafie średnie przekraczały 100 km², a parafie duże miały ponad 200 km².

Porównanie współczynników intensywności osadnictwa uwidacznia interesujące zjawisko (tab. 5, ryc. 11). Między okresem pierwszej połowy XII w., kiedy mamy początki sieci parafialnej, a drugą połowę XVI w., kiedy formuje się ona ostatecznie, występują nieznaczne różnice, bądź nie ma ich wcale. I tak w parafiach garbowskiej i kurowskiej zarówno w początkowej, jak i końcowej fazie kształtowania się sieci parafialnej poziom intensywności osadnictwa jest taki sam. Niewielkie różnice występują w pozostałych czterech parafiach (różnica o 0,02), z tym że w parafiach jaroszyńskiej i mełgiewskiej obserwujemy spadek, zaś w wąwolnickiej i lubelskiej wzrost. Przypadek wzrostu intensywności osadnictwa wokół ośrodków w Lublinie i Wąwolnicy nie dziwi, skoro u schyłku średniowiecza Lublin jest centrum administracji kościelnej i państwowej międzyrzecza Wisły i Wieprza, ośrodkiem międzynarodowego handlu, natomiast Wąwolnica

miejszem sądów kasztelańskich i siedzibą prepozytury klasztoru Benedyktynów świętokrzyskich (M. Stankowa 1970, s. 23-50; A. Sochacka 1992, s. 34-37; M. Derwich 1992, s. 629; 1996, s. 178-180; T. Radzik, A. A. Witusik /red./ 1997).

Obserwując dynamikę zmian powierzchni zauważamy, że w przypadku Garbowa i Kurowa zmiany są niewielkie, natomiast w pozostałych wypadkach zmniejszenie się obszaru jest bardzo znaczne - parafii kurowskiej ponad dwukrotnie a lubelskiej, mełgiewskiej i wąwolnickiej ponad sześciokrotnie. Przy tak znaczących spadkach w ewolucji tych parafii winna ujawnić się intensyfikacja osadnictwa, tak jednak się nie dzieje. Na przykładzie zmian sześciu najstarszych parafii dostrzec można, iż w najstarszej fazie (pierwsza połowa XII w.) osadnictwo, a zapewne i zagospodarowanie tych parafii, nie wykazuje jakichś wyraźnych dysproporcji w stosunku do czasów późniejszych.

W procesie rozpadu okręgów parafialnych obserwuje się również tendencje do zmniejszenia odległości między powstającymi sąsiednimi ośrodkami parafialnymi (Aneks VI; ryc. 12-17). Już w ciągu XIII stulecia na przykładzie sześciu najstarszych parafii widzimy znaczącą zmianę odległości. W pierwszej połowie XII w. odległości między ośrodkami sąsiednimi wahały się w granicach między 20 a 40 km, natomiast w drugiej połowie XIII w. mamy już wielkości rzędu od kilku do kilkunastu kilometrów. Można by więc przypuszczać, że występowała tendencja do trzymania się starych ośrodków parafialnych i preferowania terenów już zagospodarowanych.

3.6. PREFERENCJE GLEBOWE NA PRZYKŁADZIE ZMIAN SZEŚCIU NAJSTARSZYCH OKRĘGÓW PARAFIALNYCH

Analiza rozmieszczenia najstarszych parafii archidiakonatu lubelskiego na tle mapy glebowej pozwala na sformułowanie wstępnych wniosków w rozważaniach nad określeniem charakteru preferencji glebowych ówczesnych osadników. Spróbujmy na ich przykładzie dokonać oceny udziału wyróżnionych gleb, chociażby ze względu na możliwość odniesienia obecnych wniosków do wcześniejszych rozważań nad glebami w skali makroosadniczej.

W parafii jaroszyńskiej, której siedziba została ulokowana w dolinie Wisły, dostrzegamy, że do drugiej połowy wieku XIII przeważają mady nad piaszczystymi (tab. 7, ryc. 19). W okresie późnego średniowiecza, wraz ze zwiększeniem powierzchni parafii relacja ta jednak się odwraca i przeważają gleby piaszczyste, i to w sposób wyraźniejszy, niż było to przed drugą połową XIII w. Z kolei w parafii kurowskiej usytuowanej na pograniczu wyżynnego Płaskowyżu Nałęczowskiego i nizinnej Wysoczyzny Lubartowskiej do drugiej połowy XIII w. dominują gleby piaszczyste i gliniaste, natomiast znacznie mniejsza jest frekwencja gleb lessowych i mad (tab. 8, ryc. 20). Należy zaznaczyć, że mady doliny Kurówki znikają całkowicie z pola zainteresowania osadników w pierwszej połowie wieku XIII. W okresie późnego średniowiecza przewagę zyskują gleby gliniaste, co jest jeszcze bardziej wyraźne dla drugiej połowy XVI wieku. Udział gleb lessowych w tym czasie, mimo niewielkiej ilości, utrzymuje się na takim samym poziomie. Warto zaakcentować fakt, że w okresie późnośredniowiecznym przy dwukrotnie zmniejszonej powierzchni parafii wzrasta znacząco udział gleb gliniastych.

Cechą wspólną parafii garbowskiej, lubelskiej, mełgiewskiej i wąwolnickiej położonych na wyżynnych obszarach Płaskowyżu Nałęczowskiego i Łuszczowskiego jest dominacja gleb lessowych w ciągu całego średniowiecza (tab. 6, 9-11; ryc. 18, 21-23). Przy tym jednak we wszystkich tych parafiach uwidacznia się również zróżnicowanie glebowe do drugiej połowy XIII w. Poza lessami występują również gleby piaszczyste, gliniaste, łęgi, grądy i mady. W okresie późnego średniowiecza następuje zupełny zanik ich użytkowania (par. mełgiewska) lub są nielicznie reprezentowane. Całkowite panowanie obejmują gleby lessowe. Znamienny jest fakt, że poza parafią garbowską, której powierzchnia nieznacznie spada, pozostałe w ciągu swego rozwoju znacznie się zmniejszają w okresie późnośredniowiecznym.

Oceniając eksploatację gleb w najstarszych parafiach w przeciągu całego średniowiecza można sformułować następujące wnioski. Ich wymowa nie jest zgodna z dotychczasowym rozpowszechnionym poglądem o preferencji od początków wczesnego średniowiecza żyzności czy walorów produkcyjnych gleb lessowych.* Takie spojrzenie obciążone jest współczesną bonitacją gleb. Niezwykle trafnie wyraził ten problem T. Bartkowski w dyskusji nad fizjografią

* Np. według S. Hoczyk-Siwkovej (1999, s. 15) na Lubelszczyźnie w okresie VI-X w. gleby lessowe były szczególnie preferowane.

średniowiecznego Poznania. „Współczesne zdjęcie glebowe dokonuje bonitacji gleb z punktu widzenia współczesnej, nowoczesnej agrotechniki i w tym ujęciu np. jako gleby dobre bywają uznawane gleby brunatne lub czarne ziemie, a jako złe bielcowe napiaskowe czy bielice na piaskach luźnych. Zagadnienie więc gleb dobrych musimy rozpatrywać w kontekście postępu agrotechniki i odnosić je do każdorazowego stanu cywilizacyjnego badanych populacji” (T. Bartkowski 1977b, s. 136).

W przypadku parafii jaroszyńskiej wykorzystywano jedynie gleby piaszczyste i mady. W późnym średniowieczu na terenie tego okręgu obserwujemy wyraźny wzrost znaczenia gleb piaszczystych przy jednoczesnym, choć wolniejszym spadku eksploatacji mad. Powiększenie się w tym okresie powierzchni parafii jest związane z wchodzeniem na piaszczyste obrzeża doliny Wisły w ucieczce od niebezpiecznej strefy terasy zalewowej (mapa 3).

Na problem odmiennych preferencji glebowych osadnictwa wczesnośredniowiecznego (XI-XIII w.) nad środkową Wisłą zwróciła już uwagę M. Sułowska (1984, s. 47-55). Autorka, na podstawie analiz wczesnośredniowiecznego osadnictwa wokół ośrodka parafialnego w Piotrowinie, stwierdziła wiodącą rolę gleb piaszczystych. Zauważyła ponadto, że w tym czasie mamy do czynienia również z eksploatacją strefy doliny rzeki - uprawy na madach i zbieractwo. Zjawisko to miało miejsce do momentu zmian klimatycznych, które doprowadziły, szczególnie w wieku XIII, do znacznego podniesienia wód Wisły (M. Sułowska 1984, s. 47-55; por. T. Dunin-Wąsowicz 1984).

Przykład parafii kurowskiej wskazuje również na duży udział do drugiej połowy XIII w. gleb piaszczystych i gliniastych. Gleby madowe użytkowane w XI-XII w. tracą całkowicie swoje znaczenie już w pierwszej połowie XIII stulecia. W późnym średniowieczu, kiedy ponad dwukrotnie zmniejsza się obszar parafii, jednocześnie główną rolę zaczynają odgrywać gleby gliniaste. Obserwując proces zmniejszania się obszaru tej parafii stwierdzamy, że odsuwa się ona od doliny Wisły.

Interesujące są w kontekście znaczenia gleb lessowych przykłady parafii garbowskiej, lubelskiej, mełgiewskiej i wąwolnickiej. We wszystkich niewątpliwie dominują gleby lessowe, ale nieprzypadkowy jest fakt, że zasadniczo całkowite opanowanie gleb lessowych nastaje wraz z czasami późnego średniowiecza. Wówczas następuje zanik bądź znaczne zmniejszenie zainteresowania innymi glebami. Suma udziału pozostałych gleb w opozycji do lessowych stanowiła do XIII w. znaczący procent (37%).

W dyskusji nad przydatnością gleb należy przede wszystkim podkreślić współzależność dwóch zasadniczych - pod kątem osadnictwa - rodzajów gleb tzw. „ciężkich” i „lekkich” z możliwościami agrotechnicznymi ówczesnych osadników. T. Bartkowski kategorie „ciężkie” i „lekkie” odnosi do dwóch zasadniczych rodzajów techniki uprawy tych gleb (T. Bartkowski 1977a, s. 23-34). Chodzi jednak o ten sam problem. Otóż do stosowania płytkiej orki czy uprawy motykowej glebami dobrymi są gleby lekkie, natomiast dla orki głębokiej z zaprzęgiem wolim gleby ciężkie. Zaznaczająca się w parafiach obszaru archidiakonatu zdecydowana przewaga gleb ciężkich w okresie późnego średniowiecza związana jest ze znacznym postępowaniem w technice uprawy roli.

Rozpatrywanie preferencji glebowych w skali makro zawiera tę zasadniczą trudność, że nie jesteśmy w stanie dobitnie stwierdzić, na ile był to wybór związany z procesem habitacji, na ile zaś z eksploatacją środowiska naturalnego. T. Bartkowski określił to w kategoriach powierzchni i miejsca. Za „powierzchnię” autor uważa miejsce pracy, czyli produkcji rolniczej, uwarunkowaną przez występowanie gleb „dobrych”. Natomiast za „miejsce” uznał tereny zajęte przez osadnictwo wiejskie - czyli miejsce założenia wsi. Należy przy tym zaznaczyć, że wybór obszaru zamieszkania był zdeterminowany lokalizacją terenu produkcyjnego (T. Bartkowski 1977b, s. 136).

Niezwykle interesujące są uwagi A. Sochackiej co do późnośredniowiecznych preferencji glebowych na przykładzie osadnictwa kościelnego. Otóż według obliczeń autorki. Kościół nie był w tym czasie zainteresowany poszerzaniem swej własności w rejonach trudno dostępnych (bagnistych) i o glebach słabych (piaszczystych), lecz obserwuje się tendencję do rozbudowania stanu posiadania. Bardzo wyraźnie jest to widoczne w wieku XV, kiedy to preferowano gleby urodzajne mimo niesprzyjających warunków ich uprawy. „W większości przypadków (26,5 osady, tj. 54,6% ogółu dóbr kościelnych) uprawa roli w tych posiadłościach była trudna z powodu dużego pofałdowania lub zabagnienia terenu, mimo to na obszarach niedogodnych w uprawie powstało więcej osad (8,5) niż w warunkach dogodnych (6,5)” (A. Sochacka 1987, s. 66).

Na zestawieniach parafii garbowskiej, lubelskiej, mełgiewskiej i wąwolnickiej obserwujemy podobną tendencję - mimo znacznego zmniejszenia ich powierzchni dominują lub pozostają jako jedyne gleby lessowe.

Cenne są spostrzeżenia A. Sochackiej co do kompleksów dóbr rycerskich na Lubelszczyźnie w X-XII w. Autorka zauważa, że w większości wykazywały one związek z nisko położonymi terenami podmokłymi dolin rzecznych Chodelki, Tyśmienicy i dolnego biegu Bystrzycy. Jednakże niesłusznie wskazuje na małą urodzajność występujących tam gleb lub

trudność w ich uprawie (mady) w tym czasie. Zbyt daleko posunięta jest też teza akcentująca element ciągłości osadniczej z okresu plemiennego. Autorka uważa bowiem, że są to tereny osadnicze zagospodarowane jeszcze w czasach plemiennych i na nich skoncentrowały się późniejsze dobra rycerskie (A. Sochacka 1987, s. 18). W rzeczywistości mamy do czynienia z preferencją w eksploatacji podobnych biocenoz zarówno w okresie późnych faz wczesnego, jak początków pełnego średniowiecza, aż do okresu zmian stosunków wodnych, co - jak stwierdziliśmy wcześniej - miało swoje apogeum w XIII stuleciu. Podobnie konstatacja autorki dla okresu XII-XIII w., że książęta pozbywali się przy okazji nadań terenów mniej przydatnych rolniczo (gleby bagienne, piaszczyste, mady) nie jest przekonująca. A. Sochacka używa bowiem takiej samej miary urodzajności gleb dla schyłku wczesnego średniowiecza i czasów późnośredniowiecznych (A. Sochacka 1987, s. 18-19).

Istotne jest więc rozróżnienie w czasie zmian stopnia użytkowania danych gleb w kontekście możliwości rozwoju techniki upraw. Przypatrując się ogólnym przemianom w rolnictwie Polski okresu średniowiecza można zauważyć powszechne zastosowanie pełnego pługa dopiero w wieku XIV (A. Rutkowska-Płachcińska 1978, s. 44-45). Uprawa tego rodzaju pługiem wymagała również zastosowania brony, a tę po raz pierwszy spotyka się na Śląsku w końcu XIII w. Istnieje więc styczność między naszymi wnioskami co do wykorzystania poszczególnych rodzajów gleb, a etapów rozwoju narzędzi rolniczych. Przejście w strefę tzw. gleb ciężkich wymagało niewątpliwie nowego systemu uprawy, a tu radło czy nawet płuzycza nie miały zastosowania. Przemiany te odnoszą się do początków późnego średniowiecza i zapewne byłoby interesujące powiązać je z procesem rozpowszechnienia się nowych wzorców cywilizacyjnych na ziemiach polskich, np. lokacji wsi na prawie niemieckim.

Poza omówionymi wyżej determinantami glebowymi istotny wpływ na kierunki i intensywność osadnictwa okresu średniowiecza istotny wpływ miała sieć komunikacyjna.

3.7. SIEĆ KOMUNIKACYJNA ARCHIDIAKONATU LUBELSKIEGO W XII-XIII W.

W badaniach nad siecią komunikacyjną okresu pradziejowego i wczesnośredniowiecznego niewątpliwie zwraca uwagę fakt dobrego rozpoznania tego problemu na Śląsku i w Wielkopolsce (S. Moździoch 1993a, s. 149-168; Z. i S. Kurnatowscy 1996, s. 117-121). Wyjdźmy najpierw od konstatacji wspomnianego T. Bartkowskiego na temat związku szlaków komunikacyjnych z glebami. Otóż uważa on, że wpływ szlaków wodnych należy wiązać z wczesnym okresem osadniczym w Wielkopolsce środkowej - rolnictwo na glebach lekkich związanych z dolinami, a wpływy szlaków lądowych z okresem późniejszym - rolnictwo na ciężkich glebach gliniastych wysoczyzn morenowych (T. Bartkowski 1977a, s. 20). Ten ogólny podział chronologiczny roli szlaków wodnych i lądowych uzyskał potwierdzenie i rozwinięcie w studiach Z. i S. Kurnatowskich (1996, s. 117-121; 1997, s. 67-74; 1999, s. 87-102). We wczesnym średniowieczu istniał ścisły związek ugrupowań plemiennych z rzekami. Znaczącą rolę szlaki wodne odgrywały jeszcze w tworzeniu się państwowości polskiej, stanowiąc osie wytyczające pierwotne kierunki ekspansji tworzącego się państwa (Z. i S. Kurnatowscy 1996, s. 120). Warta umożliwiała komunikację centrum tworzącego się państwa ze światem zewnętrznym, a jej dopływy zapewniały powiązanie głównych grodów piastowskich (Z. i S. Kurnatowscy 1999, s. 100). W tym czasie, przy dalszej dominacji szlaków wodnych, znaczenia zaczynają nabierać szlaki lądowe, z początku głównie ze względów strategicznych.

Rozważając początki państwa polskiego na Lubelszczyźnie zwróciłem uwagę na południowo-wschodni kierunek ekspansji państwa gnieźnieńskiego - przez Mazowsze ku północno-zachodniej Lubelszczyźnie i na rolę źródeł monetarnych wzdłuż Wieprza (A. Rozwałka 1997, s. 56-60). Patrząc na mapę archidiakonatu lubelskiego w początkach XIII w. możemy stwierdzić, że istotną rolę w zajmowaniu Lubelszczyzny, a potem łączności jej z głównymi grodami odgrywały rzeki: Wisła, Wieprz, Tyśmienica i Bystrzyca (mapa 21). Wisła, Bystrzyca i Wieprz stały się południkowymi osiami komunikacyjnymi regionów osadniczych: wawolnickiego, lubelskiego i łączyńsko-mełgiewskiego. Natomiast komunikację regionalną zapewniały dopływy tych rzek. Zwraca jednak uwagę fakt, że o ile dopływy te spełniały zapewne istotną rolę w zagospodarowywaniu tych obszarów, to nie mogły spełniać takiej roli w komunikacji międzygrodowej, a potem między powstającymi ośrodkami parafialnymi. W odniesieniu do grodów możemy stwierdzić, że od początków państwowości istotną rolę odgrywały tu dwa szlaki lądowe. I tak na linii zachód-wschód istniał szlak między Kazimierzem, Wąwolnicą, Lublinem i Klarowem, a dalej na wschód ku późniejszym grodom ruskim w Andrzejowie, Stołpiu, Chełmie i Kumowie, natomiast na linii północ-południe szlak idący od Kocka przez Lublin, kraśnicką Stróżę do Zawichostu. Ewidentnie widocznym zwornikiem obu tych szlaków jest gród lubelski.

W zasadniczych więc kierunkach szlaki te potwierdzają powstałą przed prawie czterdziestu laty rekonstrukcję T.

Wąsowicz sieci drożnej Lubelszczyzny w pierwszej połowie XIII w. (T. Wąsowicz 1961, ryc. 22). Ujmując jednak rzecz bardziej szczegółowo, na obecnej mapie dokonano rekonstrukcji sieci drożnej łączącej ośrodki parafialne. Układ tej sieci nie podważa tezy o wczesnej roli szlaków wodnych, bowiem wyraźnie wskazuje, że sieć dróg lądowych o znaczeniu lokalnym powstała w wyniku rozwoju sieci ośrodków parafialnych i ich okręgów.

3.8. PROBLEM OKRĘGÓW GRODOWYCH NA OBSZARZE ARCHIDIAKONATU LUBELSKIEGO

Na obecnym etapie badań możemy z pewnością wskazać jedynie na centralną rolę grodu lubelskiego i to zarówno w skali archidiakonatu i kasztelani!, jak i dla wydzielonego regionu osadniczego lubelskiego (region II). W przypadku dwóch pozostałych regionów - wąwolnickiego (region I) i łączynsko-mełgiewskiego (region III) - problemem wymagającym dalszych studiów jest uściślenie chronologii i roli grodów w Kazimierzu Dolnym, Wąwolnicy i Klarowie. Dwa pierwsze związane są z regionem wąwolnickim i kwestią istotną jest określenie ich roli i wzajemnych relacji. Po rozważaniach na temat początków parafii wąwolnickiej i jej związków z Sieciechowem można by postawić tezę o wcześniejszej metryce i prymacie grodu wąwolnickiego w sieci osadniczej tego regionu (roz. II, 5). Istotne byłoby również zbadanie ewentualnych podobieństw funkcjonalnych grodu kazimierzowskiego z sołeckim, gdyż z racji ich usytuowania przy ważnych przeprawach wiślanych mogły one pełnić raczej funkcje faktorii handlowych i ośrodków celnych, niż rolę administracyjną czy militarną. Przypuszczenie to zdaje się umacniać fakt, że badania archeologiczne w Solcu nie potwierdziły istnienia wczesnośredniowiecznego grodu, natomiast znamy przecież określenie castellum Sokhe z bulli Innocentego II z 1136 r. (SSS, t. V, 1975, s. 333-334)

Jeszcze trudniejszy jest problem ustalenia przesunięć centrum grodowego w regionie łączynsko-mełgiewskim. Gród w Klarowie nad Wieprzem wedle datowań archeologicznych istniał w okresie XI-XIII w. (A. Kutylowski 1976, s. 246n) Nie znamy natomiast grodu w Łęcznej czy jej pobliżu, choć jak wcześniej stwierdziliśmy omawiając ten region w okresie XII-XIII w., a więc w czasie dominacji własności benedyktynów sieciechowskich, wykreowało się znaczące centrum osadnicze. Zastanawia jednakże niestety późna wzmianka, z której dowiadujemy się, że w roku 1527 lokowano miasto Puchaczów na terenie Starej Łęcznej, obok opackiego fortalitium (S. Kuraś 1983, s. 138). Zagadkowa jest też sprawa domniemanego grodziska w Zakrzewiu niedaleko Łęcznej, gdzie badania AZP stwierdziły występowanie materiałów z XI-XIII w. Tak więc nie jesteśmy jeszcze w stanie bez weryfikacji wykopaliskowej określić czasu, w którym gród klarowski utracił swe znaczenie grodu strefy pogranicza kasztelani! i archidiakonatu oraz centralną rolę w regionie osadniczym na rzecz centrum osadniczego w Łęcznej. Sądząc z rozwoju sieci parafialnej możemy stwierdzić, że musiało się to stać przed 2 poł. XIII w., kiedy to powstają ośrodki parafialne w Starej Łęcznej i oddalonym od niej o ok. 12 km na zachód Nowogrodzie.

Przywołując ponownie problem istnienia trzech najstarszych ośrodków parafialnych w związku z trzema wydzielonymi regionami osadniczymi można by również postawić pytanie, czy regiony te nie są jednocześnie odbiciem nałożenia się najstarszych okręgów parafialnych z grodowymi. Z badań ośrodków kasztelańskich Śląska wynika, że początkowo kościół parafialny obejmował swym zasięgiem cały okręg grodowy (S. Moździoch 1993b, s. 290).

3.9. WSIE WŁASNE I DZIESIĘCINNE KLASZTORÓW, WSIE LOKACYJNE Z OKRESU XII-XIII WIEKU

Doszukiwanie się wczesnośredniowiecznych korzeni osadnictwa na podstawie stosunków własnościowych i dziesięcinnych jest w przypadku Lubelszczyzny zadaniem niezmiernie trudnym wobec niezwykle skromnej bazy źródeł pisanych dla tego czasu. Z kolei źródła XIV- i XV-wieczne przedstawiają obraz czasami daleko posuniętej już transformacji - rozpad wielkich domen możnowładczych na drobniejszą własność szlachecką, zmiany dziesięciny rycerskiej, tzw. swobodnej, czy też upadek gospodarczy danego terenu włącznie z całkowitym spustoszeniem i zaginięciem wsi. Wśród tych źródeł istnieją jednak pewne zapisy, które pozwalają zrekonstruować stan zagospodarowania danego okręgu przed powstaniem kościoła parafialnego.

Szczególną wartość w odtwarzaniu pierwotnego stanu mają dziesięciny kmiece. Dysponował nimi biskup, który nadawał prawo ich poboru różnym instytucjom kościelnym, jak również mógł zatrzymywać je dla siebie. Zazwyczaj owo nadanie, zgodnie z postanowieniami powszechnego prawa kościelnego, dotyczyło kościoła parafialnego, do którego dana miejscowość była administracyjnie przynależna. Ale jak podkreślił E. Wiśniowski, w okresie wczesnopiastowskim prawo biskupa do dysponowania dziesięcinami w poważnym stopniu ograniczone było przez wielkich właścicieli ziemskich,

ponieważ często nadanie dziesięcin mogło być po prostu wyrazem przynależności kościoła i miejscowości do tego samego właściciela (E. Wiśniowski 1965, s. 16). Istotne w naszych rozważaniach osadniczych jest to, że w przypadku dziesięciny kmiecej odbiorca jej nie ulegał tak często zmianie, jak w przypadku tzw. dziesięciny swobodnej. Znajdujemy więc w źródłach, szczególnie przy sprawach konfliktowych co do przydziału beneficium dziesięcinnego, określenia „ze starych łąnów kmiecych” czy „jak to dawniej oddawali kmiecie”. W niektórych więc przypadkach jest możliwe, że w stosunkach dziesięcinnych tkwią ślady pierwotnych związków łączących daną miejscowość z kościołem, któremu oddawana jest dziesięcina kmieca.

Rzecz dotyczy nie tylko kościoła parafialnego. Interesujące są tu wnioski E. Wiśniewskiego z analiz dziesięcin kmiecych w prepozyturze wiślickiej (E. Wiśniowski 1965, s. 16-19). Okazuje się, że znaczną część dziesięcin - co najmniej ponad jedną czwartą – pobiera nie miejscowy kościół parafialny, lecz inna instytucja kościelna. W podsumowaniu autor stwierdza, iż można przyjąć „że na ogół, kiedy dziesięcinę kmiecią z miejscowości, w której jest kościół parafialny, pobierał nie biskup, lecz inna instytucja kościelna, kościół ten był młodszy od owej instytucji” (E. Wiśniowski 1965, s. 18). Idąc dalej za tą myślą, lista ośrodków parafialnych sprzed 1326 roku umożliwiła podjęcie próby ustalenia sieci wsi istniejących w okresie wcześniejszym (Aneks V, mapa 22).

W przypadku dziesięciny rycerskiej posiadamy przykłady nadań wielkich właścicieli ziemskich dla klasztorów potwierdzonych już w dokumentach XIII w. Na badania czeka natomiast kwestia wczesnośredniowiecznych nadań dla ośrodków parafialnych.

3.9.1. Klasztor norbertański ze Zwierzyńca

Z osobą Kazimierza Sprawiedliwego związane są nadania w Kazimierzu i jego okolicach na rzecz klasztoru norbertanek zwierzynieckich. Wiadomość o tym znajdujemy u Długosza, który stwierdził, że Kazimierz Sprawiedliwy „dotem villas suas ducales iuxta Vistulam fluvium, in terra Lublinensi sitas, videlicet: Skowyeszyn, Wyetrzna Gora, Krampa, Woyszyn, Rzecicz, Jaworzec cum utroque littore Vistulae cum clausuris ad piscandum, cum stagnis, lacubus et sylvis, villis praefatis contiguas, circumstantibus et vialis” (J. Długosz, t. III, 1863-1864, s. 59). A więc klasztor zwierzyniecki otrzymał sześć wsi wraz z brzegami Wisły, jazami i lasami. W dokumencie Leszka Czarnego z roku 1286 potwierdzającym nadania obok wspomnianych wsi wymienia się jeszcze jedną - „Jacsice cum hominibus ascriptiis, cum tabernis” (ZDM, nr 11, 18). S. Kuraś w komentarzu uznał tę wieś za nie zidentyfikowaną, a wymienioną przez Długosza w Liber beneficiorum wśród wsi położonych w Ziemi Lubelskiej i zapewne już w jego czasach nie istniejącą (ZDM, nr 11, 18, przypis 41). Cz. Deptuła wątpi w oba potwierdzenia Leszka Czarnego z lat 1286 i 1287 i stwierdza, że są to dwie redakcje lub zepsute teksty tego samego źródła (Cz. Deptuła 1967, s. 113, przypis 2). W opublikowanych w latach 80. w Słowniku historyczno-geograficznym. i Osadach zaginionych. autorzy po ponownej weryfikacji źródłowej pominęli tę miejscowość, uznając zapewne, że była ona położona poza granicami Ziemi Lubelskiej (S. Kuraś 1983; S. Wojciechowski, A. Sochacka, R. Szczygieł 1986).

Z punktu widzenia osadniczego, centralną rolę w lubelskiej posiadłości klasztoru zwierzynieckiego pełnił Skowieszyn. Jak stwierdza Cz. Deptuła, była tu „grangia (cella, prioratus)”, tj. folwark czy też dwór stanowiący centrum kompleksu majątkowego klasztoru (braci laików) (Cz. Deptuła 1967, s. 117). Według autora Skowieszyn leżał w obrębie osady kazimierskiej związanej z grodem, osady, która dała początek lokacyjnemu miastu. Tak więc Skowieszyn, Wietrzna Góra i późniejszy Kazimierz tworzyły jedną domenę terytorialną i własnościową (por. Cz. Deptuła 1967, s. 115). W istocie kartograficzny obraz nadania Kazimierza Sprawiedliwego przedstawia mapa nr 22. Natomiast rola samego Skowieszyna nie jest jeszcze dogłębnie przedstawiona. Na temat dokładnej lokalizacji klasztoru skowieszynskiego nic nie wiadomo, natomiast przypuszczenia co do późnoromańskiej fazy architektonicznej fary kazimierskiej nie posiadają naukowego uzasadnienia (zob. W. Koziejowski 1975, s. 113n), dlatego trudno nie zgodzić się z Z. Wojciechowskim, A. Sochacką i R. Szczygłem oraz J. Doboszem, że w rozwiązaniu problemów badawczych przeszłości klucza skowieszynskiego pomogłyby dogłębne badania terenowe (Z. Wojciechowski, A. Sochacką, R. Szczygieł 1986, s. 11-16; J. Dobosz 1995, s. 123).

3.9.2. Klasztor benedyktyński z Łysej Góry

W potwierdzeniu wczesnośredniowiecznych tradycji osadniczych niewątpliwie znaczący jest udział własności i dziesięcin klasztoru benedyktynów świętokrzyskich. Przede wszystkim ustalenie tych relacji i ukazanie tego obrazu we

wczesnym średniowieczu stało się możliwe dzięki niezwykle erudycyjnej i wnikliwej pracy M. Derwicha (1992). Autor poza ustaleniem własności klasztornej na Lubelszczyźnie zrekonstruował sieć wsi, z których benedyktyni świętokrzyscy pobierali dziesięcinę w okresie XII-XIII w. (Aneks V). Do rzędu tych miejscowości dołączamy obecnie również wsie dziesięcinne tego klasztoru z wieków XIV i XV, co do których mamy przesłanki, że istniały we wczesnym średniowieczu, a więc zapewne oddawały też wówczas dziesięcinę opactwu świętokrzyskiemu.

Wydźmy od konstatacji M. Derwicha, który stwierdza że benedyktyni łysogórscy wcześniej, zapewne przy fundacji, uzyskali dziesięcinę jeśli nie ze wszystkich, to na pewno ze znacznej większości swoich posiadłości (M. Derwich 1992, s. 280). Przyjrzyjmy się wsiom o metryce wcześniejszej niż wzmianka o dziesięcinie dla klasztoru. W nawiasie podajemy datę pierwszej znanej wzmianki.

Długosz podaje w Liber beneficiorum, że dziesięcinę klasztor pobiera ze wsi Rogów (1409) i Dobre (1409), ale wiemy też, że w roku 1442 sąd polubowny przysądza dziesięcinę sнопową ze wszystkich ról kmiecych we wsi Rogów „jako osadzonej na starych rolach” opatowi świętokrzyskiemu a nie biskupowi krakowskiemu. Natomiast biskupowi przyznaje dziesięcinę ze wsi Dobre jako osadzonej na surowym korzeniu (S. Kuraś 1983, s. 65n, 201). Z innych, licznych przykładów wiemy, że biskupi korzystali z wsi klasztornych czasami całkowicie je przejmując, nigdy nie było zaś odwrotnie. Tę prawidłowość miał zapewne na myśli M. Derwich, który uznał w oparciu o powyższą notkę, że dziesięcinę pobierało do 1442 opactwo świętokrzyskie, natomiast od tego roku biskup (M. Derwich 1996, s. 165). Temuż autorowi zawdzięczamy również interesujące dane co do kwestii zawłaszczania dziesięcin klasztornych przez biskupów (M. Derwich 1992, s. 392n). Wyrok sądu w sprawie wsi Dobre a także Zabłocia, gdzie biskup również zagarnął dziesięcinę, wywołał działania klasztoru w celu odzyskania własności. Uzyskał on bullę soboru bazylejskiego, która powołała na 10 lat komisarzy do obrony praw, dóbr i dochodów opactwa. Nie pomogło to w przypadku wsi Dobre i Zabłocia, ale w roku 1443 archidiacon lubelski Klemens jako komisarz soboru bazylejskiego przysądził opactwu dziesięcinę sнопową z Podgórze zagarniętą przez plebana z Wilkowa (S. Kuraś 1983, s. 185).

Interesujący jest przykład wsi Kaleń (1420), która posiadała łąny zwane Kalinye we wsi Polyanka (S. Kuraś 1983, s. 93). J. Długosz w Liber beneficiorum informuje nas o dziesięcinie przeznaczonej wyłącznie dla biskupa. Jednakże wcześniej, w roku 1442 sąd polubowny postanawia, aby dziesięcinę sнопową ze wsi Polyanka z 11 starych łąnów oddawano opatowi świętokrzyskiemu, natomiast z 10 nowych zwanych Kalinye biskupowi. Tenże sąd postanawia również, aby dziesięcinę sнопową z Klementowic (1330) pobierali „jak dawniej” biskup i opat świętokrzyski (S. Kuraś 1983, s. 101). Z wcześniejszych natomiast wydarzeń dotyczących Klementowic dowiadujemy się nie tylko o tej wsi, ale także o innych, które musiały mieć dawne zobowiązania dziesięcinne wobec klasztoru świętokrzyskiego. W dokumencie archidiakona lubelskiego biskupa Wojciecha Jastrzębca z roku 1418 dowiadujemy się, że eryguje on kościół parafialny w Klementowicach i włącza do parafii nowo lokowane - in nova et cruda radice locata existunt - wsie Klementowice, Stok (w dokumencie Stoczek), Brzozową Gać i Płońską Wolę oraz należącą dawniej do parafii w Garbowie wieś Płonki (ZDM, t. VII, s. 205-208). Zastrzega przy tym, że dziesięcinę z nowizn będzie pobierał biskup. Jak jednak potraktować wyrażenie, że wsie te powstały na surowym korzeniu? Istotnie mogła tak powstać Płońska Wola (1418), ale Klementowice (1330), Brzozowa Gać (1380) i Stok (1380) istniały niewątpliwie wcześniej i według sądu polubownego z 1442 r. dziesięcinę winny należeć jak uprzednio do biskupa i opata świętokrzyskiego. Jedynym wytłumaczeniem, jak się wydaje, jest uznanie, że wsie te były lokowane na nowo przed rokiem 1418 i powiększone o nowe role, z których dziesięcinę miał prawo pobierać już tylko biskup. Płonki (1380) natomiast według Liber beneficiorum oddawały dziesięcinę sнопową opactwu z łąnów kmiecych, a biskupowi z łąnów zwanych Kalinie. Przypomnijmy z wyżej omawianej wsi Kaleń, że łąny biskupie Kalinie zostały określone przez sąd z 1442 r. jako nowe w odróżnieniu od starych łąnów dziesięcinnych klasztoru. W tym zawiłym przypadku Klementowic i sąsiednich wsi możemy ponownie domyślać się, że pierwotnie wchodzić musiały one w skład uposażenia dziesięcinnego opactwa świętokrzyskiego, aby potem przechodzić coraz bardziej na rzecz biskupa. Patrząc na proces rozkładu uposażeń klasztornych i przechodzenia wsi na własność szlachecką można domniemywać, że pierwotnie własność i należności benedyktyńskie w Ziemi Lubelskiej były większe niż ich stan w okresie późnego średniowiecza.

Komaszyce (1401) są interesującym przykładem również ze względów metodycznych. Rozpatrzmy najpierw dane ze Słownika. S. Kurasia (1983, s. 106). Otóż na podstawie Liber beneficiorum autor informuje, że dziesięcinę z folwarku pobiera pleban z Kłodnicy, a z łąnów kmiecych klasztor. Z kolei dokument z 1494 r. wymienia, że pleban z Kłodnicy odstępuje klasztorowi dziesięcinę z ról kmiecych w zamian za dziesięcinę z ról folwarcznych. Czyżby między rokiem 1480 a 1494 pleban stał się właścicielem łąnów kmiecych? Tak jednak nie było - klasztor bowiem przez cały czas musiał pobierać dziesięcinę z tych ról, gdyż jak wynika z najnowszych ustaleń M. Derwicha dokument z roku 1494 jest

interpolowany, a klasztor pobiera dziesięcinę z Komaszyc co najmniej od roku 1375 (M. Derwich 1996, s. 171). Z kolejnym przykładem na starszą powinność dziesięciną wobec klasztoru, ale również na ciągłość osadniczą mamy do czynienia w Markuszowie (d. Markuszowice 1317). W roku 1463 oficjał lubelski zaświadcza, że Stefan, pleban kościoła św. Małgorzaty w Markuszowicach, zobowiązywał się oddawać dziesięcinę z 3 łanów plebańskich i roli za dworem opactwu świętokrzyskiemu „jak to dawniej oddawali kmiecie” (S. Kuraś 1983, s. 148). W Liber beneficiorum możemy dostrzec, jak ginęła własność klasztorna, bowiem dowiadujemy się, że dwór z Markuszowie zagarnął na folwark pewne łany kmiecy, z których powinien oddawać dziesięcinę snopową klasztorowi łysogórskiemu (M. Derwich 1996, s. 173). Markuszów może też być przykładem na współzależność lokacji na prawie niemieckim ze starymi własnościami klasztornymi. Otóż warto podkreślić, że w najstarszym znanym dokumencie benedyktynów łysogórskich Kazimierz Wielki przenosi w 1351 r. najstarsze własności klasztorne na prawo średzkie - w odniesieniu do naszych terenów mamy wzmiankę „in term Lublinensi Czolis, Opatoucitze, Wangercze et Długie” (M. Derwich 1996, s. 278). M. Derwich uznaje Celejów (1326) i Opatkowice (1351) za wsie otrzymane przy fundacji (1102-1138), natomiast Węgierce (1351) i Długie (1351) wchodzą w posiadanie konwentu na przełomie XII i XIII w. W przypadku zaś Markuszowa mamy przeniesienie na prawo średzkie przez Władysława Łokietka w 1317 i 1330 r., możemy więc podejrzewać, że klasztor otrzymał tu własność lub dziesięcinę w czasie, gdy stał się właścicielem Celejowa i Opatkowic. Zastanawiająca jest sprawa lokacji Wierzchoniowa. S. Kuraś podaje daty 1317 i 1330 jako najstarsze wzmiankowane, nie wspominając nic o ewentualnej lokacji Wierzchoniowa lub zbieżności tych dat z lokacjami przez Łokietka Ciechanek Łęczyńskich, Dąbrowicy, Janowie czy omawianych wyżej Markuszowic. Wierzchoniów wedle Liber beneficiorum płaci dziesięcinę snopową z łanów kmiecych oraz z sołectwa „w gonitwę” opactwu świętokrzyskiemu (S. Kuraś 1983, s. 256).

Zaszczytów jest zapewne przykładem starej tradycji dziesięcinnej i dowodem na zawładanie własnością klasztorną przez biskupa. Dziesięcinę tę, jak słusznie przypuszcza M. Derwich, utracił klasztor w konflikcie z biskupem w 1458 r., bowiem za czasów Długosza dziesięcina należała już tylko do biskupa (M. Derwich 1992, s. 393; S. Kuraś 1983, s. 284).

3.9.3. Klasztor benedyktyński z Sieciechowa

W najstarszym z istniejących dokumentów benedyktynów sieciechowskich z roku 1252 Bolesław Wstydlivy nadaje opactwu liczne uprawnienia ekonomiczne i jurysdykcyjne (E. Wiśniewski 1959, s. 57-72). Dzięki analizie dokumentu dokonanej przez E. Wiśniewskiego dowiadujemy się, jakie miejscowości z rozległych dóbr tego klasztoru leżały na terenie naszych rozważań. Jeszcze z nadania Henryka Sandomierskiego dla klasztoru pochodzi Dziewcza Góra, którą E. Wiśniewski umiejscawia w pobliżu Sieciechowa (E. Wiśniewski 1959, s. 175). Jednak autorzy Osad zaginionych wykazali, że miejscowość ta leżała ówczesnie w miejscu obecnej wsi Zgórzyńskie (S. Wojciechowski, A. Sochacka, R. Szczygieł 1986, s. 177). Z niezwykle hojnego nadania Jaksy klasztor otrzymał 15 wsi, z tego większość na terenie archidiakonatu lubelskiego. Są to: trzy Jastkowy, Jastkowa Dąbrowa, Leszno (ob. Leśce), Łęczna, Nadryb, Opatkowice (ob. Łopatki), Ostwisz, Sewłod. Szpica i prawdopodobnie Jaksice (prawdopodobnie, gdyż E. Wiśniewski umieszcza je w ziemi krakowskiej) (E. Wiśniewski 1959, s. 68). Natomiast, jak zaznaczyliśmy przy własności norbertańskiej, w Liber beneficiorum Długosz umieszcza Jaksice w Ziemi Lubelskiej. Ostwisz i Sewłod są osadami zaginionymi. Ostwisz leżał nad obecnym jeziorem Uściwierz na Pojezierzu Łęczyńsko-Włodawskim, natomiast Sewłod obok istniejącej do dziś wsi Nadryb (ob. Nadrybie) nad jeziorem Nadryb (S. Wojciechowski, A. Sochacka, R. Szczygieł 1986, s. 100n, 128; S. Kuraś 1983, s. 171, 209).

Oceniając znaczenie tego osadnictwa należy podkreślić, że według ustaleń E. Wiśniewskiego opactwo benedyktynów w Sieciechowie należało do rzędu najpotężniejszych właścicieli feudalnych w Polsce wczesnego średniowiecza. W hojnych zaś nadaniach Sieciecha i Jaksy należy widzieć dowód tego, iż w XII w. na omawianych terenach wielka własność możnowładcza była przynajmniej pod względem przestrzennego rozwoju poważnie zaawansowana (E. Wiśniewski 1959, s. 70).

3.9.4. Klasztor cysterski z Koprzywnicy

Na pograniczu archidiakonatów lubelskiego i zawichojskiego, nad górą Bystrzycą, występują w średniowieczu własności cystersów koprzywnickich. Uwagę poświęcimy tylko wsiom, które położone były na obszarze naszych rozważań i zastanowimy się nad możliwością ich istnienia w okresie wczesnego średniowiecza.

Z dwóch niewątpliwie istniejących we wczesnym średniowieczu wsi Sulów i Bystrzyca tylko ta druga leżała w obrębie archidiakonatu lubelskiego.* Obie wsie nadane były klasztorowi przez comesa Pawła z Samborca, a darowizna ta potwierdzona została przez Bolesława Wstydlwego (1277), legata papieskiego Filipa (1279) i Leszka Czarnego (1284) (KDM II, 486; KDM I, 93; KDM II, 497). Jak pisze K. Myśliński, Paweł z Samborca darował wymienione wsie klasztorowi koprzywnickimu wydzielając je ze znacznego obszaru swego posiadania (K. Myśliński 1958, s. 46). W. Semkowicz stwierdził wręcz, że należał on do tej linii Awdańców, która pochodziła od Wilka Awdańca z połowy XII w. i był panem całego osadnictwa nad górną Bystrzycą (W. Semkowicz 1920, s. 204). W granicach archidiakonatu lubelskiego poza wymienioną już Bystrzycą (1277) leżały wsie tego rodzaju:

Osmolice (1377), Strzyżewice (1375), Wilkowice (1399), Rciszyn (1382) i Kielczewice (1325). Ta ostatnia jest szczególnie interesująca, bowiem jej pierwsza wzmianka związana jest z aktem przeniesienia przez Władysława Łokietka na prawo średzkie, natomiast od roku 1431 staje się ośrodkiem parafialnym (S. Kuraś 1983, s. 98). Z wymienionych XIV-wiecznych wsi tylko w przypadku Rciszyzna posiadamy, co prawda późne, dowody na własność cysterską. Z roku 1444 pochodzi dokument sprzedaży przez opata i konwent klasztoru sołectwa składającego się ze wsi Rudnik i Rciszyn (ZDM III, 702, s. 146-149). Zastanawia w tym dokumencie stwierdzenie, że wsie te były założone „in cruda radice”, skoro w dokumencie wystawionym w Lublinie w 1382 roku starosta lubelski potwierdza, że Adam z Trzydnika zrzekł się na rzecz Janusza ze Świniar praw do części Rciszyzna (ZDM VI, 1833, s. 454n).

Niewielki jest jak widać udział własności cysterskiej na terenie archidiakonatu, jednakże należy zauważyć, że na terenie górnej Bystrzycy jego granice nie pokrywają się z granicami kasztelami. Obszar kasztelami, a później powiatu lubelskiego sięga bardziej na południe. Tak więc Sulów, a zapewne i Zakrzów należące do opactwa z nadania Pawła z Samborca położone byłyby w Ziemi Lubelskiej (S. Kuraś 1983, s. 229, 282n). Niejasna jest sprawa Rudnika, wsi według Liber beneficiorum osadzonej jakoby na surowym korzeniu na terenie wsi Bystrzyca, Sulów i Zakrzów. Mamy tutaj ponownie sprawę udokumentowanego wcześniejszego istnienia i kwestię dziesięciny z nowizn Rudnika, bowiem sąd polubowny 1442 r. przyznaje dziesięciny z nowizn biskupowi (S. Kuraś 1983, s. 203).

Obraz własności i należności dziesięcinnych klasztorów we wczesnym średniowieczu na terenie archidiakonatu lubelskiego już jako taki udowadnia niesłuszność tez określających Lubelszczyznę jako rejon zapóźnionego osadnictwa. A przecież te wsie stanowią tylko część mapy osadniczej omawianego obszaru (mapa 22). Podsumowując jednakże znaczenie klasztorów w zagospodarowaniu tych ziem należy jeszcze raz podkreślić, że nie wkraczały one na tereny osadniczej pustki, ale na tereny już zagospodarowane. Jak konstatuje M. Derwich - regułą jest, że do klasztorów należą dziesięciny ze starych łąnów kmiecych (M. Derwich 1993, s. 305). Proces nadań możnowładczych, takich chociażby jak Sieciecha czy Jaksy, ale również i książęcych dla klasztorów na Lubelszczyźnie potwierdza dla okresu wczesnego średniowiecza stwierdzenie E. Wiśniewskiego, że znacznie gęstsza jest sieć parafialna na terenach, gdzie przeważała wielka własność, niż tam, gdzie dominowała własność drobna (E. Wiśniewski 1965, s. 8). Co więcej, można zauważyć też tendencję do utożsamiania terenów należących do jednego właściciela lub rodu w ramach odrębnej parafii. Z. Kurnatowska rozważając rolę benedyktyńskiego klasztoru lubińskiego we wczesnym średniowieczu, podkreśla jego znaczenie w organizowaniu osadnictwa rolniczego oraz oparcie uposażeń na terenach już poprzednio zasiedlonych i zagospodarowanych (Z. Kurnatowska 1995, s. 41-45). Co do obrazu archeologicznego znajdujemy zasadnicze podobieństwo procesu intensyfikacji osadnictwa na Lubelszczyźnie we własnościach bądź terenach dziesięcinnych klasztorów, które łączą się z siecią najstarszych parafii lubelskich. Odnośnie klasztoru lubińskiego autorka stwierdza bowiem, że badania AZP wykazały, iż tereny te były stopniowo zasiedlane w późniejszych fazach wczesnego średniowiecza, a fakt ten można wiązać z działalnością klasztoru lubińskiego. Nowo opanowywane i zasiedlane tereny leżały w obrębie parafii lubińskiej (Z. Kurnatowska 1995, s. 44).

Przykład Wielkopolski jako odniesienie do Lubelszczyzny jest dla nas interesujący nie tylko od strony progresywnych procesów osadniczych. Należy zwrócić również uwagę na ewidentny kryzys państwa polskiego lat trzydziestych XI w. Na czas ten przypada zniszczenie licznych grodów Wielkopolski (Z. Kurnatowska 1992, s. 21-27). Kryzys ten ukoronowany przecież niszczycielskim najazdem Brzetysława nie dotyczył ziem kasztelami! i archidiakonatu lubelskiego. Co więcej, na naszych terenach obserwujemy wyraźny wzrost liczby grodów od X wieku i brak grodów, które byłyby zniszczone w XI bądź XII wieku. W tym miejscu należy także wskazać na ostatnie wyniki badań grodów mazowieckich M. Dulnicza (1990, s. 243-261; 1993, s. 47-61; 1994, s. 14-31). Otóż na przełomie IX i X stulecia powstaje w ciągu zaledwie kilkunastu lat grupa grodów rozrzuconych na znacznym obszarze Mazowsza, natomiast wiodącą rolę pełni zespół osadniczy nad

* Wg S. Kurasia (1983, s. 44) Bystrzyca leżała w parafii Kielczewice, a Sulów w parafii Kraśnik (1983, s. 229).

Słupianką z grodem w Słupnie na czele. Badania dendrochronologiczne dowiodły, że gród w Słupnie spłonął po 908-909 r. Ekspansja polańska na Mazowsze - jak pisze A. Buko - doprowadziła do zniszczenia plemiennych ośrodków grodowych i stworzyła własną sieć z grodem w Płocku na czele (A. Buko 1997, s. 3-6). W etapie tym, który A. Buko odnosi do czasu między rokiem 920 a 970, następuje również ekspansja polańska w kierunku Sandomierszczyzny. W tym czasie, jak starałem się to wykazać wcześniej, musiało nastąpić włączenie do państwa gnieźnieńskiego również Lubelskiego (A. Rozwałka 1997, s. 54-60). Przypomnijmy, że taki kierunek polańskiego pochodzenia widział już H. Łowmiański pisząc, że po zajęciu Polski Środkowej i Mazowsza wyraźnie zwrócił się on ku właściwym, jak to określił, ziemiom Łędzian, a więc Ziemi Lubelskiej po Grody Czerwieńskie, później zaś ku Ziemi Sandomierskiej (H. Łowmiański 1973, s. 489).

Ta dygresja na temat początków państwa piastowskiego na Lubelszczyźnie ma na celu podkreślenie generalnej tezy, że ziemia ta od X do XII w. była obszarem bardzo dogodnym dla osadnictwa, pozostającym na uboczu konfliktów wewnętrznych. Nie dziwi fakt tak wczesnej penetracji własności możnowładczej, a szczególnie klasztornej, bowiem konwenty benedyktynów sieciechowskich i świętokrzyskich znaczącą część stanu swego posiadania i dziesięcin miały na terenie lubelskiego archidiakonatu.

Przy ocenie roli własności należy również pamiętać o podstawowym założeniu samowystarczalności klasztoru, zapewnienia mnichom wszystkiego, co potrzebne do życia (M. Derwich 1995, s. 19-26). W kontekście rozważań nad osadnictwem najważniejsza jest umiejętność konwentów zarządzania tak dużym i skomplikowanym organizmem gospodarczym i społecznym, jaki stanowił klasztor wraz ze swoimi posiadłościami i poddanymi (M. Derwich 1995, s. 23).

3.9.5. Wsie lokacyjne

Analizy dokumentów lokacyjnych najstarszych wsi lubelskich, wskazują na możliwość ich wcześniejszej, wczesnośredniowiecznej metryki osadniczej (Aneks V, mapa 22).

Z roku 1311 znamy dokument Władysława Łokietka, gdzie mowa jest o wsiach Wojnowice, Bystrzyca i Babin (ZDM IV, 891, s. 34n). Wsie te - que sunt pro maiori parte deserate - otrzymują od księcia immunitet sądowy, ażeby łatwiej było przenieść je na prawo niemieckie - ut commodius possint reformari seu locari. Co do lokalizacji wymienionych wsi nie ma wątpliwości, że w Ziemi Lubelskiej leżały Bystrzyca i Babin, natomiast Wojnowice zapewne w powiecie sandomierskim (ZDM IV, s. 35, przypis 2; S. Kuraś 1983, s. 24).

Niezwykle interesujący jest dokument Władysława Łokietka z 1317 r. przenoszący na prawo średzkie wsie braci Dzierzka i Ostasza z Bejsc (ZDM, IV, 895, s. 38-40). Z obszaru archidiakonatu lubelskiego przeniesienie na to prawo dotyczy całych wsi (Goszcza, Mełgiew, Janowice, Dąbrówka, Sławin, Motycz, Bochothnica i Markuszów) lub ich części (Tarkawica i Kolechowice). Niewątpliwie wsie te istniały w momencie translacji na prawo niemieckie z prawa polskiego. Ale warto zwrócić też uwagę na fakt, że według dokumentu w przyszłości na prawo średzkie wraz z wymienionymi wsiami w obrębie ich przynależności będą przenoszone też - „intra limites seu gade villarum predicatorum” - obecne przysiółki. I tak w przypadku Bochothnicy mamy określenie „Bochothnica cum duabus villulis ad ipsam pertinentibus, sicuti Wirchonew et Rudka” natomiast w odniesieniu do Markuszowa „Markuszewice cum villulis sibi contiguas, Hroczo, Leszkowice, Sirnice, Czechanice”. Zastanawiająca jest rozległość terenu przypisanego Markuszowowi, albowiem Serniki, Serock, Leszkowice i Ciechanki Łęczyńskie leżą od niego w odległości ok. 30-45 km. Można więc postawić pytanie, czy mamy do czynienia tylko z kompleksem własnościowym, czy też występują tutaj jakieś relikty starszego regionu osadniczego.

Niedługo po powyższej relokacji, w roku 1330, Łokietek przenosi kolejne wsie z posiadłości Dzierzka i Ostasza. Z terenu naszych rozważań wymieniane są Klementowice (KDM II, 602).

W roku 1325 Łokietek przenosi na prawo średzkie opisywane już Kielczewice, które leżały na terenie posiadłości Awdańców pochodzącej, jak twierdził W. Semkowicz, z połowy wieku XII (W. Semkowicz 1920, s. 204).

Kończąc omawianie nadań łokietkowskich chciałbym zwrócić uwagę na Goszczę zakwalifikowaną przez M. Derwicha do wsi dziesięcinnych benedyktynów świętokrzyskich od momentu fundacji, natomiast od roku 1404 jako ich własność (M. Derwich 1992, mapa nr IX). Otóż Władysław Łokietek dwukrotnie w 1317 i 1330 roku przenosi i Goszczę - wieś w posiadłościach braci Dzierzka i Ostasza z Bejsc - na prawo średzkie (ZDM IV, 895; KDM II, 602). Posiadłości obu braci herbu Lewart, protoplastów rodziny Firlejów - Dzierzka, kanonika krakowskiego, i Ostasza, podstolego krakowskiego - były rozrzucone w całym archidiakonacie lubelskim (A. Sochacka 1987, s. 23). W dolinie Wisły leżała Goszcza, w zachodniej części Płaskowyżu Nałęczowskiego leżały wsie: Bochothnica, Wierzchoniów, Rudka, Klementowice i Markuszów, w części wschodniej płaskowyżu, w okolicach Lublina: Dąbrówka, Motycz i Sławin, na Płaskowyżu Luszczowskim Mełgiew i Janowice, na Podlasiu Serniki, Serock, i Leszkowice, a na Polesiu Lubelskim Ciechanki i

Kolechowice. Pięć z tych szesnastu miejscowości na pewno świadczyło dziesięcinę opactwu świętokrzyskiemu. Nie wyjaśniona jest sprawa Ostaszowa (1398). Osada leżała w parafii markuszowskiej i należała do dóbr braci herbu Lewart, a dziesięcinę z nowizn pobierał od niej biskup krakowski. Autorzy Osad zaginionych. stwierdzają, że Ostaszów powstał po 1359 r., „ponieważ według dekretu biskupa krakowskiego Bodzanty z 1359 r. dziesięciny z wszelkich nowizn miał odtąd pobierać biskup krakowski, Ostaszów musiał powstać po tej dacie” (S. Wojciechowski, A. Sochacka, R. Szczygieł 1986, s. 41). Powstaje w tym przypadku jednakże pytanie - jeżeli uznamy, że biskup pobierał dziesięcinę z nowizn Ostaszowa w roku 1359, to kto pobierał dziesięcinę ze starych łąnów kmiecych? Ostaszów leży między Markuszowem a Przybysławicami. Przypomnijmy więc, że w roku 1463 pleban z Markuszowa zobowiązał się oddawać dziesięcinę ze swoich 3 łąnów i roli za dworem opactwu świętokrzyskiemu „jak to dawniej oddawali kmiecie” (S. Kuraś 1983, s. 148), natomiast z Liber beneficiorum wiemy, że z Przybysławic dziesięcinę z łąnów kmiecych pobierał klasztor świętokrzyski (S. Kuraś 1983, s. 193). Można więc w świetle powyższych faktów wyrazić przypuszczenie, że Ostaszów jako osada istniał już w czasie przeniesienia Markuszowic w 1317 r. na prawo średzkie. Natomiast dziesięcinę z ról kmiecych tej osady pobierał klasztor świętokrzyski, a od roku 1359, kiedy to nastąpiło zapewne urządzenie wsi na prawie niemieckim, dziesięcinę przejął biskup krakowski.

Kończąc przykład Ostaszowa chciałbym zwrócić też uwagę na zagadkowe i nie interpretowane dotychczas wzmianki w akcie sprzedaży części gruntów w Giełczwi w 1465 r., gdzie czytamy „od granicy gardzienickiej do ostaszowskiej” i „łące Ostaszowskiej przy granicy Dobrogosta” (S. Kuraś 1983, s. 73). Gardzienice w czasie powstania tego aktu były już wsią co najmniej od roku 1409, a Dobrogost był właścicielem Giełczwi w latach 1416-1431 (S. Kuraś 1983, s. 73). Wynika z tego, że w okolicach Giełczwi mogła również istnieć wieś Ostaszów i była zapewne własnością jednego z Ostaszów Lewartowskich w XIV w.

Gdy spojrzymy na mapę, ujrzymy, że posiadłości braci herbu Lewart ciągną się długim pasem po północnym skraju Wyżyny Lubelskiej, by na północno-wschodnim jej krańcu dokonać zwrotu ku północy na Podlasie i Polesie Lubelskie. Rozległy obszar występowania dóbr Dzierzka i Ostasza w początkach wieku XIV przywodzi na myśl wielkość majątków możnowładczych typu Jaksy. A. Sochacka przypuszcza, że część tych dóbr była zapewne tenutami dóbr królewskich, na co zdaje się wskazywać przejście ich z powrotem w ręce panującego w latach późniejszych (A. Sochacka 1987, s. 23). Niezależnie od tego, jak rozstrzygną się kwestie własności, można stwierdzić, że u schyłku okresu wczesnego średniowiecza ta część obszaru archidiakonatu lubelskiego była dobrze zagospodarowana.

Przejdźmy teraz do lokacji znanych z późniejszych źródeł. W momencie przeniesienia przez Kazimierza Wielkiego z prawa polskiego na niemieckie (średzkie) w 1368 r. musiały już istnieć wsie Pusznno, Kowala, Opole i Dąbrowa (w Ziemi Sandomierskiej), bowiem dokument zaznacza, że posiadały one swoje granice i były rozplanowane - „sunt in suis graniiciis distincte et limitate”. W przypadku Opola mamy pewność co do jego starych tradycji osadniczych, bowiem znalazło się ono już na liście dziesięcin z 1326-1327 r. (S. Kuraś 1983, s. 167)

Władysław Jagiełło w roku 1388 w dokumencie wydanym w Lublinie przenosi wsie Kosarzew, Piotrków i Jakubowice Murowane z prawa polskiego na magdeburskie (ZDM VI, s. 53n). Wsie te istniały od dawna, bowiem „prout in suis melis, graniiciis et limitibus ab antiquo longe, lateque, circumferentaliter sunt distinctae, de juro Polonico in ius Theutonicum.”

Przy lokacji Parczewa w roku 1401 dowiadujemy się, że Jagiełło nadaje wójtowi 1/6 czynszów z nowo wykarczowanych łąnów, natomiast czynsz z łąnów starych zastrzega sobie król - „sextum de censibus. qui de mansis sive laneis de novo ibidem extirpandis solvendi sunt, addimus exemptis nostris pratis et antiquis in iidem censibus, quos pro nobis et successoribus nostris integram vim reservamus” (KDMVI, 1645, s. 189-191).

W dokumencie z 1425 roku król Władysław Jagiełło powierza Piotrowi z Dominowa osadzenie wsi Pilaskowice na prawie magdeburskim (ZDM VII, 1977, s. 172-174). Interesujący jest *passus* odnoszący się do miejsca lokacji wsi - „villam novam in campis antiquis et mericis ipsis circumiacentibus Pyelaskowice”. A więc osadzenie nowej wsi ma odbyć się na starych rolach i otaczających je lasach. Zachodzi więc pytanie, jak starych. Pewne wyjaśnienie znajdujemy w innym dokumencie z roku 1359 ustalającym granice między ziemiami chełmską a lubelską (ZDM IV, 961, s. 113-115). Występuje tu określenie jednej z dróg granicznych „sic via, qua currit, videlicet poczelala od Krzywego stoku, usque ad Pielskowskiego goszczinca, qui currit de Pielskowitz.” A więc wieś już istniała.

Jeszcze późniejszą datę - 1442 r. - ma lokacja Kurowa na prawie magdeburskim (ZDM III, 593, s. 3-6). Tutaj jednakże mamy do czynienia z sytuacją, w której nie chodzi o nowe miasto, ale wzmocnienie już istniejącego, bowiem występuje określenie „civitatis nostre sivi opidi Curow condicionem facere meliorem.”

Przytoczone powyżej przykłady wsi dziesięcinnych i lokacyjnych z okresu późnego średniowiecza wskazują, że z dużym prawdopodobieństwem możemy ich osadnicze początki upatrywać w okresie wczesnopiastowskim. Znamienny jest

fakt, że na 102 wsie ujęte w poniższym zestawieniu (Aneks V, mapa nr 22) 66 z nich ma niewątpliwie potwierdzenie w materiałach archeologicznych, co stanowi 65% (tab. 12; ryc. 24). Należy jednak przy tym pamiętać, że nie dysponujemy danymi archeologicznymi co do miejscowości na zachodnim brzegu Wisły, ani też nie jesteśmy w stanie w chwili obecnej znaleźć takiego potwierdzenia odnośnie wsi zaginionych.

Podstawowe zestawienie liczbowe i procentowe uświadamia też spektakularny fakt, że wśród łącznie 337 miejscowości stanowiących całość osadnictwa na terenie archidiakonatu w okresie XI-XIII w. ustaloną na podstawie badań archeologicznych 171 miejscowości, czyli 53% całości to późniejsze wsie średniowieczne mające potwierdzenie w źródłach pisanych (tab. 12, mapa 22).

Przy konfrontacji zestawienia punktów (miejscowości) na podstawie badań archeologicznych i zestawienia własności wsi dziesięcinnych i lokacyjnych z wczesnego średniowiecza stwierdzimy, że 36 wsi z drugiego zbioru nie znalazło miejsca w pierwszym. Tak więc dodając je do 171 wsi średniowiecznych potwierdzonych archeologicznie otrzymujemy 207 miejscowości istniejących we wczesnym średniowieczu na łączną liczbę 373 (337+36). Stanowi to więc 55% osadnictwa wczesnośredniowiecznego. Znamienny jest bardzo wysoki udział w całości rozważanego osadnictwa wsi dziesięcinnych i własnych klasztorów wraz z wsiami lokacyjnymi, które to wsie, jak staraliśmy się dowieść, istniały już w okresie wczesnego średniowiecza. Łączny ich udział wynosi 39,6% całości (ryc. 24 i 25).

4. „Styki osadnicze” jako jeden z elementów chronologicznej oceny terytoriów osadniczych

Analiza przemian obszarów oddziaływań poszczególnych ośrodków parafialnych zobrazowana kartografią ukazuje proces atomizacji pierwotnych, wielkich okręgów parafialnych. W kilku przypadkach daje się przy tym zaobserwować, że nowo powstające okręgi parafialne posiadają miejscowości, które wyraźnie pozostają w strefie obszaru starszego okręgu. Przy analizach kartograficznych parafii, które nie mają wyraźnych progów chronologicznych i nie możemy ustalić następstw czasowych, tego rodzaju „styki” czy „wcięcia” mogą stać się wskazówką co do starszeństwa danej parafii. Pojęć tych używam wzorując się na nomenklaturze archeologicznej analizy stratygrafii kulturowej (P. Urbańczyk 1986, s. 184-245; E. Harris 1989, s. 25n). W sposób obrazowy można by, idąc w ślad za P. Urbańczykiem, powiedzieć „że działalność »warstwotwórcza« wiąże się przeważnie z włączeniem w skład powstającej jednostki elementów (kulturowych i przyrodniczych) z jednostek już istniejących” (P. Urbańczyk 1986, s. 219) i przenieść to na okręgi parafialne, które przy swoim tworzeniu wykorzystywały również osady i wsie okręgów wcześniej istniejących. W naszych rozważaniach „styk warstwowy” w stratygrafii kulturowej możemy zastąpić „stykiem osadniczym”. Dla okresu XI-XIII wieku takiego rodzaju styki istnieją np. między parafią krężnicką a lubelską, parafią wojciechowską i wąwolnicką oraz ratoszyńską i kłodnicką. Przykłady te możemy zweryfikować źródłami pisаныmi, aby stwierdzić, że parafie krężnicką, wojciechowską i ratoszyńską są młodsze.* Istnieją jednak przypadki, gdzie źródła pisane nie rozstrzygają kolejności pozostawiając nas tylko przy analizie kartograficznej. Tak możemy chociażby uznać starszeństwo okręgu parafii wąwolnickiej nad kurowską, czy mełgiewskiej nad gielczewską. W sposób spektakularny znaczenie takiego styku znajdujemy na mapach obrazujących sieć parafialną z czasów Liber beneficiorum i Liber retaxationum i odnajdujemy potwierdzenie następstw czasowych parafii w źródłach pisanych. Na mapie okresu Liber beneficiorum parafia ratoszyńska powstaje po opolskiej, bystrzycka i konopnicka po lubelskiej, bochotnicka po wąwolnickiej, łańcuchowska po łączyńskiej.** W sieci parafialnej z 1529 roku znajdujemy z kolei przykłady parafii biskupickiej i częstoborowickiej, Parczewskiej i czemiernickiej, gdzie te pierwsze oddały swe skrajnie położone wioski nowo powstałym parafiom.*

* Za podstawę przyjmuję pierwsze wzmianki: Krężnica Jara (1325) - Lublin (1198); Wojciechów (1328) - Wąwolnica (1326-1327); Ratoszyn (1328) - Kłodnica (1325).

* Ratoszyn (1328)-Opole (1326-1327), Bystrzyca (1311)-Lublin (1198), Konopnica (1342)-Lublin (1198), Bochotnica (1350)-Wąwolnica (1326-1327).

* Biskupice (1450) - Częstoborowice (1326-1327), Parczew (1401) - Czemierniki (1326-1327).

** Wg J. Tazbirowej chodzi tu o Kurów lub Kurowo na Mazowszu (J. Tazbirowa 1959, s. 608-609), A. Sochacka do XII-wiecznych parafii zalicza Garbów, Bystrzycę, Bychawę, Opole, Kłodnicę, Gielczew i Częstoborowice, pomija natomiast Kurów (A. Sochacka 1987, s. 17)

5. Parafia wąwolnicka jako jedna z trzech najstarszych parafii archidiecezji lubelskiej

Powtórzmy w tym miejscu jeden z wniosków analizy rozmieszczenia sieci osadniczej na terenie archidiecezji lubelskiej w międzyrzeczu środkowej Wisły i Wieprza. W sposób ewidentny wyróżniają się trzy zasadnicze obszary osadnicze (mapa 4). Gdy przypomnimy sobie proces kształtowania się obszarów oddziaływań ośrodków parafialnych (mapy 11-19) zauważymy, że najstarsza faza wyróżniona na podstawie analizy wezwań może mieć swoją poprzedniczkę. W przypadku II regionu osadniczego rola Lublina jako pierwszego ośrodka parafialnego nie ulega wątpliwości. Bardziej złożona jest kwestia dwóch pozostałych stref. Zastanówmy się nad strefą zachodnią, przywiślańską, gdyż jak się wydaje, istnieje więcej przesłanek by postawić hipotezę co do jej przynależności do triady najstarszych okręgów parafialnych Lubelskiego. W przypadku tej strefy mamy do czynienia z trzema starymi ośrodkami parafialnymi: Kazimierzem Dolnym, Kurowem i Wąwolnicą. Spróbujmy zastanowić się, czy Wąwolnica może być najstarszym ośrodkiem parafialnym tego regionu.

Z zestawienia kartograficznego poszczególnych faz sieci parafialnej wyraźnie uwidacznia się fakt, że obszar parafii kazimierskiej wydzielił się z obszaru wąwolnickiej. Podobnie stało się zapewne z parafią kurowską. Jeżeli wykluczmy błędną identyfikację *Castrum Galii* z roku 1185 z lubelską wsią parafialną Kurów, to pierwsze wzmianki o tej parafii są późniejsze od wąwolnickiej.** Co do początków Kazimierza Dolnego, to zauważmy, że osada Kazimierz jest po raz pierwszy wzmiankowana w roku 1249 (MPH, s.n., t. VI, s. 27). Na podstawie wiadomości z *Liber beneficiorum* J. Długosza wiemy, że wcześniejsza osada skupiała się po lewej stronie ujścia Grodarza do Wisły, na terenie obecnego wzgórza klasztornego pierwotnie nazywanego Wietrzną Górą (J. Długosz 1863-1864, t. III, s. 59). Właściwa jednakże osada kazimierska rozlokowała się po prawej stronie Grodarza i związana była z funkcjonowaniem przeprawy przez Wisłę, której obydwie brzozy w tym miejscu należały do norbertanek zwierzynieckich, właścicielek całej włości skowieszyńskiej (Cz. Deptuła 1967, s. 113-123). Jak piszą autorzy *Osad zaginionych*. i później R. Szczygieł, brakuje wzmianki o osadzie Kazimierz w dokumentach z lat 1254 i 1286-1287 potwierdzających nadania dla klasztoru norbertanek (S. Wojciechowski, A. Sochacka, R. Szczygieł, 1986, s. 131; R. Szczygieł, 1990, s. 35-43). Brak ten spowodowany jest tym, że dokumenty te oddają prawdopodobnie stan osadnictwa tego terenu w momencie nadania z końca XII w., a więc nie uwzględniają zmian zaszłych tu w następnym półwieczu. Tak więc w XII w. osada kazimierska jeszcze nie istniała. „Ponadto -jak pisze R. Szczygieł - jeżeli przyjmiemy, że powstała ona w następstwie przyjęcia funkcji Wietrznej Góry, to zbędne wydaje się umieszczanie jej w tych potwierdzeniach, gdyż jej obszar znajdował się i tak w zasięgu działania zwolnień przyznanych osadzie tamtej” (R. Szczygieł 1990, s. 36n).

Spójrzmy teraz, jak- wygląda sprawa początków Wąwolnicy. W XII wieku, kiedy w Lublinie powstaje gród kasztelański i siedziba archidiecezji, Wąwolnica jest zapewne ośrodkiem grodowym w sposób znaczący związanym z własnością benedyktynów sieciechowskich. A. Sochacka zwraca uwagę na Dziewczą Górę (obecnie Zgórzyńskie), którą Henryk Sandomierski darował klasztorowi po objęciu dzielnicy sandomierskiej, a więc po 1146 a przed 1166 r., kiedy to zmarł (A. Sochacka 1992, s. 30). Obszar posiadania benedyktynów na północ od Wąwolnicy był, jak słusznie przypuszcza autorka, dość rozległy. Jeszcze przed rokiem 1252 powstała też ich druga wieś Opatki (obecnie Łopatki). „Wiadomo -jak pisze - że najstarsze kościoły grodowe w Polsce bardzo często obsługiwane były przez benedyktynów, być może więc i w Wąwolnicy pierwsi duszpasterze wywodzili się z tego zakonu. Taka tradycja utrzymywała się w środowisku benedyktyńskim, czego świadectwem są zapiski w przechowywanym w klasztorze Św. Krzyża na Łysej Górze rękopisie pochodzącym z późniejszych wieków, ale obrazującym jakąś tradycję” (A. Sochacka 1992, s. 30).

Warto również zwrócić uwagę na znamienity fakt, że na 20 wsi należących do parafii wąwolnickiej w czasach *Liber beneficiorum* Długosza połowa oddawała przynajmniej w jakiejś części dziesięcinę opactwu benedyktyńskiemu (Aneks II, poz. 6.1, 6.3, 6.5, 6.8, 6.10-11, 6.16, 6.18-20).

Z kolei na południu zauważamy, że do czasów Długosza istnieją miejscowości, które usytuowane są bliżej ośrodka parafialnego w Kłodnicy czy Opolu, a należą do parafii wąwolnickiej. Potwierdza to niemalże profetyczne przypuszczenia A. Sochackiej, która zastanawiając się nad średniowiecznymi korzeniami Wąwolnicy stwierdziła, że najbliższe funkcjonujące w XII w. ośrodki parafialne znajdowały się od zachodu w Jaroszynie za Wisłą, na południu w Opolu i Kłodnicy, na wschodzie w Lublinie i dalej ku północy w Garbowie. Pomiędzy tymi ośrodkami mieściła się XII-wieczna parafia w Wąwolnicy (A. Sochacka 1992, s. 31). Prawdopodobnie niektóre z wymienionych wyżej okręgów parafialnych

wydzielono właśnie z jej terytorium. Warto zaznaczyć, że do połowy XIV wieku jego granice sięgały po Bochoćnicę (dzisiejszy Nałęczów), a w XVI w. do kościoła w Wąwolnicy należały znacznie oddalone od niej na południe Pankraczowice (obecnie Kraczewice), zaś na północ Celejów i Bronice (A. Sochacka 1992, s. 31). Do powyższych ustaleń można obecnie wnieść jeszcze drobne uwagi. Celejów jest najbardziej wysunięty na północny zachód, zaś obok Bronie najdalej na północy leżą Boguchwałowice (obecnie Buchałowice). Z kolei na południe, bardziej niż Pankraczowice, wysunięta była Wolica. Korekta ta nie zmienia jednakże zasadniczej racji autorki co do miejsca i przyczyn pozostawiania tych miejscowości w obrębie parafii wąwolnickiej.

Istnieje jeszcze jedna przesłanka przemawiająca za starszeństwem Wąwolnicy w stosunku do sąsiednich parafii. Otóż w okresie Liber beneficiorum Długosza zastanawiająca jest przynależność do parafii wąwolnickiej daleko na północ usytuowanej miejscowości Niebrzegów nad Wieprzem (S. Kuraś 1983, s. 157). Spojrzenie na mapę każe postawić pytanie, dlaczego nie należała ona do znacznie bliższej parafii w Gołębiu czy nawet Woli Konińskiej.* Jest to, moim zdaniem, wyraźny refleks dawnej tradycji osadniczej łączącej tereny od Bystrej do ujścia Wieprza z parafią wąwolnicką, będącą w swej najstarszej fazie w kręgu oddziaływania grodu w Sieciechowie**, potem zaś klasztoru benedyktyńskiego. Wraz z osiedleniem się benedyktynów, kasztelański gród sieciechowski traci swe znaczenie na rzecz grodu kasztelańskiego w Lublinie. Jak zauważył K. Myśliński, powstanie sprawnej kasztelanii na wschodnich rubieżach miało największe szansę w ośrodku o takim zapleczu i osadniczych tradycjach, jakim był Lublin. Według autora istniejąca kasztelania sieciechowska była zbyt słaba i już w połowie XIII w. została wchłonięta przez kasztelanię łukowską (K. Myśliński 1965, s. 296). Niewątpliwie Lublin posiadał odpowiednie zaplecze, ale należy również wziąć pod uwagę nieprzypadkową, bardzo bliską zbieżność czasową utworzenia kasztelani i archidiakonatu. Stwierdzenie P. Szafrana, że archidiakonostwo lubelskie powstało ze względu na umocnienie organizacyjne rubieży wschodnich i cele misyjne, w znacznym stopniu można również odnieść do przyczyn powstania kasztelani (P. Szafran 1958, s. 49).

Podsumowując powyższe rozważania postawmy tezę, że tereny osadnicze nad równoleżnikowo biegnącymi dopływami Wisły: Chodelką, Bystrą i Kurówką możemy łączyć w jeden rozległy obszar parafii wąwolnickiej i umieścić ją w horyzoncie trzech najstarszych parafii na wschód od Wisły obok parafii lubelskiej i mełgiewskiej.

6. Problem chronologii okręgów parafialnych mełgiewskiego i łączyńskiego w kontekście regionów osadniczych

Przypatrując się zasięgowi trzeciego regionu dostrzegamy fakt, że jego obszar zajęty jest w okresie drugiej połowy XII i XIII w. przez cztery okręgi parafialne, poczynając od południa: częstoborowicki, gielczewski, mełgiewski i łączyński. W świetle najstarszego spisu dziesięcin i recepcji wezwania św. Wita wydaje się, że jako pierwszy powstał ośrodek parafialny w Mełgwi. Taką pozycję tego ośrodka przyjęto w niniejszym opracowaniu. Spróbujmy jednakże zastanowić się nad ewentualnością, czy pierwotnie ośrodkiem centralnym wyróżnionego regionu osadniczego mogła być Łęczna.

Na początku, nie rozstrzygając kwestii ciągłości osadniczej należy zaznaczyć, że w okresie przed wiekiem X w promieniu kilkunastu kilometrów wokół Łęcznej zaznacza się teren osadnictwa określony przez S. Hoczyk-Siwkowską jako mezoregion łączyński. Jego wschodni zasięg dochodzi do dolnych odcinków lewobrzeżnych dopływów Wieprza - Mogielnicy i Świnki (mapy 5 i 6) (S. Hoczyk-Siwkowska 1999, s. 73-75, ryc. 16). Mezoregion łączyński i położony na południe od niego mezoregion gielczewski zasadniczo wchodzi w skład regionu osadniczego wydzielonego dla młodszych faz wczesnego średniowiecza (mapa 5). Z kolei, jeżeli spojrzymy na mapę wczesnośredniowiecznych własności benedyktyńskiego klasztoru sieciechowskiego i zasięg północno-wschodnich rubieży III regionu osadniczego dostrzeżemy fakt, że skupiska osadnicze między Wieprzem w okolicach Łęcznej, rzeką Mogielnicą a jeziorami Nadryb i Uściwierz należą do skupisk mających najstarsze potwierdzenie w źródłach pisanych i opracowaniach historycznych. Tereny te należały w początkach XII w. do Sieciecha (K. Myśliński 1974, s. 146). W latach trzydziestych tegoż stulecia jego dobra

* W latach 1531-1433 Niebrzegów należało do parafii w Woli Konińskiej (ob. Końskowola) (S. Kurz 1983, s. 157).

**Gród kasztelański w Lublinie powstał w XII w., czego dowodzą badania archeologiczne (patrz rozdz. II) i ustalenia historyczne (K. Myśliński 1966, s. 163n) i wtedy to ośrodek wąwolnicki wszedł w obszar jego władania; warto zwrócić uwagę na wysuniętą ostatnio przez E. Kowalczyk tezę utożsamiającą gród w Podeblociu z grodem Sieciecha, Sieciechowem (E. Kowalczyk, 1994, s. 84); gdyby ta identyfikacja okazała się słuszna i autentyczne okazałyby się napisy na glinianych tabliczkach z grodu w Podeblociu (zob. E. Marczak 1997, s. 10-12), mielibyśmy niezwykle ciekawy problem początków i tradycji chrześcijaństwa w rejonie oddziaływania sieciechowskiego grodu

zostały skonfiskowane i przeszły na rzecz kasztelani! sieciechowskiej, zaś lubelska część domeny dostała się w ręce Jaksy z Miechowa z rodu Gryfitów. Jaksa z kolei po kilkudziesięciu latach przekazał swoje lubelskie dobra na rzecz klasztoru w Sieciechowie. Pięć z dziewięciu wsi lubelskich jego posiadania znajdowało się na określonym powyżej terenie. Ośrodkiem centralnym tych dóbr stała się Łęczna (KKK, cz. I, nr 34, s. 42; E. Wiśniewski 1958, s. 23-120; 1959, s. 57-72; J. Kłoczowski 1966, s. 400). Wychodząc z ogólnego założenia, że ówczesne fundacje książęce i możnowładcze w sposób istotny wpływały na rozwój i umocnienie tworzącej się administracji obszaru diecezji krakowskiej, tj. powstawanie archidiakonatów i prepozytur możemy założyć, że tereny na wschód i północny wschód od Łęcznej jako pierwsze utworzyły ośrodek i okręg parafialny na wschodnich rubieżach państwa polskiego (por. K. Myśliński 1974, s. 151). Limitacja wschodniego zasięgu tego okręgu w początkach XIII stulecia jest możliwa dzięki informacjom Kroniki Halicko-Wołyńskiej o kampanii wojennej Daniela i jego brata Wasylka oraz zajęciu przez nich pogranicznych grodów w Wereszczynie i Andrzejowie (mapa 21).

7. Pogranicze polsko-ruskie w początku XIII w. w świetle danych archeologiczno-historycznych na tle sieci okręgów parafialnych

Historia badań, obfitująca licznymi dyskusjami i polemikami, jak i najnowsze ustalenia historyczne i archeologiczne odnośnie rubieży polsko-ruskiej zostały ostatnio wszechstronnie podsumowane przez D. Stańczyka (1995, s. 205-212). Celem niniejszych rozważań jest ukazanie możliwości badawczych w tej kwestii na marginesie przedstawionych analiz osadnictwa na tle sieci parafialnej archidiakonatu lubelskiego. Zakreślone przez P. Szafrana granice archidiakonatu dla XIV stulecia pozbawione są wschodniego zasięgu. Istotnym dla oceny przebiegu tego odcinka jest wzbogacenie mapy archidiakonatu o istniejące na tym obszarze grody, przeprawy, sieć drożną (z zaznaczeniem znalezisk skarbów monet) i miejsca zapór obronnych. Niestety, ich rozległe datowanie od XI do XIII w. powoduje, że ograniczymy nasze rozważania do początków XIII stulecia. Wyjdźmy od zapiski w Kronice Halicko-Wołyńskiej pod latami 1213-1216, gdzie czytamy, że „Kiedy Danilo wracał do domu i jechał z bratem zajął Brześć i Uhrusk, i Wereszczyn, i Stołp, Kumów i całe Pogranicze” (PSRL, s. 732). Zajęte grody musiały nie należeć wobec tego do Rusi, a cały obszar, który one wyznaczają, był strefą przejściową. Przypomnijmy bowiem, że wcześniej, po roku 1205, Leszek Biały zajął pas ziem na wschód od Wieprza, sięgając aż po Drohiczyn na północnym wschodzie. Ten ostatni pozostał w rękach polskich do roku 1238, kiedy zajął go Daniel Romanowicz (A. Wilczkiewicz-Wawrzyńczyk 1937, s. 1-35). Około roku 1207 Leszek zajął Brześć, potem Uhrusk, Wereszczyn (gród w Andrzejowie), Stołpie i Kumów. Przejściowe opanowanie przez Leszka ziem na wschód od Wieprza i na północ od księstwa bełskiego musiało zaowocować napływem jakiejś grupy ludności polskiej (załóg grodów, zarządców), z której część mogła pozostać także po utracie w 1222 roku tych ziem przez księcia krakowskiego (B. Włodarski 1966, s. 65-74; D. Stańczyk 1995, s. 210). Trudno jednakże zgodzić się i z określeniem przejściowe, i z tezą, że dopiero wtedy można dopuścić napływ ludności polskiej. W świetle ustaleń dotyczących sieci parafialnej, a w tym wypadku parafii łączyńskiej, widoczna jest koncentracja osadnictwa na północnym wschodzie nad jeziorami Nadryb i Uściwierz. Osadnictwo stwierdzone archeologicznie ma znaczące poparcie w źródłach pisanych, bowiem miejscowości takie jak Nadryb i Ostwiz były własnością benedyktynów sieciechowskich włącznie z ośrodkiem parafialnym w Łęcznej Mniskiej (ob. Stara Wieś).^{*} Zajęcie tych terenów przez mnichów oznacza, że musiały być już dobrze zagospodarowane i schryścianizowane. Nie zaskakują więc ustalenia I. Kutyłowskiej, że niedaleko położony na północny wschód od tego skupiska gród w Wereszczynie-Andrzejowie, jak również grody w Uhrusku, Stołpiu i Kumowie pozostawały nieprzerwanie od X do początków XIII stulecia w rękach polskich (I. Kutyłowska 1990, s. 25, 55). Przywołana autorka słusznie też stwierdziła przynależność do Polski grodu w Klarowie, który w obecnej rekonstrukcji jest mocno osadzony w sieci parafialnej wschodniej części archidiakonatu. Według I. Kutyłowskiej gród ten można łączyć z działalnością palatyna Sieciecha (I. Kutyłowska 1990, s. 43). W momencie, kiedy powstawała parafia mełgiewska (XII w.), gród w Klarowie musiał już istnieć. Przypomnijmy tu stwierdzenia E. Wiśniowskiego i U. Borkowskiej, że rozwijająca się sieć kościelna

^{*} Wsie Nadryb i Łęczna Mniska były własnością benedyktyńską w roku 1252, Ostwiz wymieniana jest przez Długosza (zob. S. Kuraś 1983, s. 138, 157, 171)

^{*} Problem strefy granicznej wschodnio- i zachodniosłowiańskiej, potem zaś rusko-polskiej na podstawie źródeł archeologicznych i językoznawczych wystąpił przede wszystkim w pracach A. Nowakowskiego (1972), A. Nalepy (1991, s. 5-45), W. Makarskiego (1997).

nawiązywała do istniejącej sieci grodowej (E. Wiśniewski 1968, s. 243; U. Borkowska 1992, s.65).

Gród w Klarowie od wschodu poprzedzała na trakcie w kierunku Stołpia i Chełma Zasada na rzece Mogielnicy, zaś gród w Andrzejowie usytuowany był na styku z północnowschodnim zasięgiem parafii łączyńskiej. Idąc dalej wzdłuż Piwonii napotykamy Przewłokę, by w końcu wraz z biegiem Starej Piwonii dojść do grodu w Niewęgłoszy. Miejscowości te nie tworzą przypadkowego układu, lecz stanowią wyznaczniki rubieży polskiej u progu XIII stulecia, zanim wspomniane grody w Brześciu, Uhrusku, Wereszczynie-Andrzejowie, Stołpiu i Kumowie nie znalazły się w rękach Romanowiczów. Według danych archeologicznych grody w Klarowie, Wereszczynie-Andrzejowie i w Niewęgłoszy datowane są na okres X-XIII w. (I. Kutylowska 1997a, s. 121, tab. I).

Rzecz interesująca, że na północno-wschodni fragment obszaru naszych rozważań zwrócił również uwagę T. Lalik omawiając genealogię i znaczenie Opoła we wczesnym średniowieczu (T. Lalik 1976, s. 445n). Autor wskazuje na lokalizację Opoła w okolicach Parczewa. Niedaleko Opoła we wczesnym średniowieczu znajdował się szlak wodny łączący Wisłę i Bug, który prowadził w górę Wieprza, dalej do Tyśmienicy i Piwonii. Nad tą ostatnią rzeką do dziś znajduje się wieś Przewłoką. Miejscowość ta położona jest na niskim, zabagnionym wododziale, oddzielającym źródła Piwonii od Zielawy, dopływu dolnej Krzny. Według tego autora, we wczesnym średniowieczu była to wyraźna strefa przenikania się osadnictwa polskiego i ruskiego, którego ruchliwość ułatwiał zapewne wspomniany szlak wodny, a także działalność władców we wczesnej dobie dzielnicowej. Z tego czasu pochodzi nazwa Opole, świadcząca o wcześniejszym zasięgu osadnictwa polskiego (T. Lalik 1976, s. 446). Ustalenia J. Matuszewskiego dowodzą, że „Opole” (vicinia) to średniowieczny odpowiednik współczesnego pojęcia „okolica”. Pojęcie to odzwierciedlało również funkcję graniczącą. „Funkcje poświadzeniowe vicinia wykonywała jedynie w związku z określeniem granic między posiadłościami. Było to zadanie o charakterze pomocniczym. Taką rolę spełniało Opole wówczas, gdy obowiązującą dotychczas granicę strefową zastąpić miała linia graniczna” (J. Matuszewski 1991, s. 225n).

Niewątpliwie, przy obecnym stanie badań, przedwczesne byłoby wiązanie problematyki opolnej ze strefą pogranicza w sensie etnicznym czy państwowym. Tak jak w odniesieniu do pogostu zawichojskiego wiązałym obszar Opoła Parczewskiego z terenem własnościowo-gospodarczym (A. Rozwałka 1999) lub - według określenia T. Lalika - „terytorialno-fizjograficznym” (T. Lalik 1976, s. 449). Musimy przy tym pamiętać, że rozważamy sytuację początków XIII w., kiedy to strefa pogranicza polsko-ruskiego wysunęła się najdalej na zachód.* Istotne jest jednak to, że taka wspólnota sąsiedzka istniała na północnowschodniej rubieży archidiaconatu i kasztelanii lubelskiej. Znamienny jest fakt, że we wspomnianym dokumencie Bolesława Wstydlwego z 1252 r., potwierdzającego liczne nadania dla benedyktynów sieciechowskich na naszym obszarze, książę nadaje opactwu immunitet zwalniający je m.in. od Opoła (KKK, 1.1, 34).

Ustalenie się takiej granicy na odcinku archidiaconatu lubelskiego miało trwały charakter, bowiem tak samo przebiega późniejsze rozgraniczenie ziemi chełmskiej i lubelskiej w 1349 r. (ZDM IV, nr 963, s. 13-15), jak również granica województwa lubelskiego z 1474 r. (S. Wojciechowski 1966, mapa). Z pełnym uznaniem należy stwierdzić, że na tym odcinku taką granicę widział dla diecezji krakowskiej A. Żaki kartografując przed 35 laty organizację Kościoła łacińskiego i Cerkwi ruskiej na ziemiach Małopolski z pierwszej połowy XIII stulecia (A. Żaki 1974, s. 407, ryc. 321).

ROZDZIAŁ III ARCHIDIAKONAT A KASZTELANIA LUBELSKA

1. Stan badań nad kasztelanią lubelską

Problematyka związana z genezą i zasięgiem kasztelanii lubelskiej nie doczekała się do dzisiaj osobnej uwagi. W dotychczasowych syntezach dziejów Lublina czy Lubelszczyzny kwestie odnośnie kasztelanii nie przekraczają sformułowań o ogólnym charakterze.

Bardzo wcześnie, bo już od X czy XI wieku, obecności namiestnika książęcego zwanego potem kasztelanem dopatruje się Z. Sułowski (1965, s. 34-36). Uważa on, że średniowieczna administracja kościelna powielala państwową, co w konsekwencji powodowało, że tereny obu tych sieci pokrywały się. Jeżeli więc znamy pierwotny obszar archidiakonatu lubelskiego na podstawie spisów świętopietrza i dziesięcin papieskich, to możemy też ustalić pierwotny obszar kasztelani!. Problem ten jednakże komplikuje się w momencie, gdy autor podejmuje próbę określenia konkretnego zasięgu obu jednostek. Stwierdza on, że archidiakoniat lubelski obejmował pas najlepszych gleb lessowych między Wieprzem a Wisłą oraz ziemie okoliczne, słabiej już zaludnione. Tereny na lewym brzegu Wisły - dzisiejsze powiaty Zwoleń i Lipsko w woj. kieleckim - podlegały zapewne kasztelanii w Solcu. Natomiast cały prawobrzeżny obszar, obejmujący powiaty: Lublin, Bychawa, Bełżyce, Opole, Puławy, Lubartów i Parczew stanowił kasztelanię lubelską. Należała ona niewątpliwie do największych polskich kasztelani (Z. Sułowski 1965, s. 35).

W podobnym tonie co do możliwości bardzo wczesnej metryki powstawania kasztelani wypowiedział się K. Myśliński, który stwierdził, że początków kasztelanii, podobnie jak i innych zresztą ważniejszych urzędzeń ustrojowych, szukać można w dobie plemiennej (I. Myśliński 1966, s. 154). Zaznacza przy tym jednakże bardzo wyraźnie, że rzecz dotyczy samej instytucji, natomiast powstanie konkretnych kasztelani, w tym i lubelskiej, ma metrykę późniejszą. Fakt, że pierwsze wzmianki o kasztelani! lubelskiej pochodzą dopiero z początków wieku XIII (KDM t. I, nr 10-12), pozwala jedynie cofnąć jej powołanie do drugiej połowy wieku XII. Późne powstanie kasztelani! lubelskiej spowodowane zostało, zdaniem autora, niebezpieczeństwami związanymi z nadgranicznym charakterem tych ziem. Z tego powodu zachodnia część Lubelskiego pierwotnie, w wieku XI, należała do kasztelani zawichojskiej, by dopiero w ciągu wieku XII przejść pod kompetencje kasztelanów lubelskich.

W późniejszej publikacji K. Myśliński zmienia jednak opinię co do rozdziału Lubelskiego na część zachodnią i wschodnią. Stwierdza, że ziemie położone na wschód od środkowej Wisły już w czasach Krzywoustego wchodząc w skład prowincji sandomierskiej stanowiły całość odrębną (K. Myśliński 1974b, s. 223). Podobny status zachowały w dobie dzielnicowej dając podstawę do utworzenia w drugiej połowie XII w. kasztelani! lubelskiej. Uczony ten nie określa dokładnie granic kasztelani!, zaznacza jedynie, że wschodni jej zasięg opierał się na linii środkowego Wieprza. Z dalszej części tekstu wynika jednakże, że jej granica północna oparła się również o Wieprz w momencie utworzenia kasztelani! lukowskiej w połowie XIII w. Autor pominął całkowicie w tej kwestii tezy S. Arnolda postawione jeszcze w latach 20. naszego stulecia. S. Arnold pisał, że „co się dotyczy ziemi lubelskiej, to gdyby przyjąć za podstawę granice archidiakonatu, można by stwierdzić, że rozciągała się także na lewym pobrzeżu Wisły. Być może, że to pobrzeże objęte było jurysdykcją grodu sołeckiego, o którym czytamy w bulli 1136 r., że jest własnością arcybiskupstwa. Bezpośrednio ze źródeł wiemy, że nn term Lublin^ leżały w r. 1254 wsie: Wietrzna Góra (Kazimierz), Rzeczycza, Skowieszyn, Wojszyn. Na północ ziemia lubelska dochodziła zapewne do Wieprza (tak jak biegła granica archidiakonatu), na południe - po granice ziemi sandomierskiej” [na mapce w publikacji na linii Solec-Urzędów i na północ od Sułowa-dop. A. R.] (S. Arnold 1927, mapa po s. 80; 1968, s. 373n).

Na wschodzie dochodziła przynajmniej tak daleko, jak biegnie w wieku XVI granica polityczna - mamy bowiem wiadomości o położonych tu wsiach (m.in. Łęczna, Spiczyn, Nadrybie), że zostały nadane klasztorowi sieciechowskiemu przez Jakę, znanego z połowy XII w.

Należy zaznaczyć, że pod wpływem publikacji K. Myślińskiego jeszcze do początków lat 80. panowało przekonanie o podrzędnej roli Ziemi Lubelskiej w skali całości państwa polskiego. W okresie przed połową XII w., kiedy budowano zręby

feudalnej państwowości polskiej, nie powstały w zachodniej Lubelszczyźnie żadne grody obronne o charakterze ogólnopaństwowym. Badania nie stwierdziły istnienia grodu nawet w centralnie położonym Lublinie (K. Myśliński 1974a, s. 144). Powolną zmianę optyki spojrzenia historycznego na rozwój sieci grodowej i osadnictwa w okresie wczesnopiastowskim spowodowały publikacje J. Gurby (1978, s. 24-32; 1980, s. 20-28; 1983, s. 322-326). Jednak niemalże do końca lat 80. w opracowaniach historycznych dominowało spojrzenie obciążone przekonaniem o słabo rozwiniętej sieci osadniczej okresu od X do połowy XII w. i ożywieniu osadniczym dopiero w okresie polityki wschodniej Kazimierza Sprawiedliwego (A. Sochacka 1987, s. 11-22; R. Szczygieł, W. Śladkowski 1993). Niewątpliwie na taki stan wpływ miała skąpa baza źródeł pisanych i nieufność środowiska historyków do roli źródeł archeologicznych w rekonstrukcji obrazu osadniczego omawianego okresu.

We wcześniejszych studiach podsumowałem wieloletni etap badań dotyczących zmian centrum osadniczego lubelskiej aglomeracji w średniowieczu. Jednym z ustaleń było stwierdzenie, że pierwszym ośrodkiem okresu państwowego, istniejącym już w połowie XI w., był gród usytuowany na wzgórzu „Grodzisko” (stary Kirkut). Natomiast gród związany niewątpliwie z instytucją kasztelana lubelskiego powstał już w nowym miejscu, na Wzgórzu Zamkowym, w okresie zainteresowania się ziemią rubieży wschodniej przez Kazimierza Sprawiedliwego (A. Rozwałka 1997, s. 62-64). Postawione wówczas tezy co do roli Wzgórza Zamkowego wynikały jednakże z ogólnych założeń co do układu topografii aglomeracji lubelskiej, jakie zrodziły się po szczegółowej analizie przemian osadniczych na Wzgórzu Staromiejskim. Obecnie chciałbym zająć się dziejami Wzgórza Zamkowego w sposób szczególnie, dostrzegając wagę ich rekonstrukcji we wspomnianym kontekście rozważań nad osadnictwem międzyrzecza Wisły i Wieprza w ramach obszaru archidiakonatu i pokrywającego się z nim obszaru kasztelani! lubelskiej.

Wyjaśnienie kwestii związanych z powstaniem i rozwojem grodu na Wzgórzu Zamkowym ma pierwszorzędne znaczenie w dwóch kwestiach:

- 1) w skali aglomeracji lubelskiej - ustalenia początków siedziby kasztelańskiej i jej pierwotnego kształtu, relacji między grodem kasztelańskim a osiedlem archidiakońskim, a także dalszych przemian i związków z ówczesnym miastem,
- 2) w skali regionalnej - powstania kasztelani! i archidiakonatu lubelskiego.

2. Gród i zamek kasztelana lubelskiego

2.1. REKONSTRUKCJA TOPOGRAFII LUBELSKIEGO WZGÓRZA ZAMKOWEGO NA PODSTAWIE WYNIKÓW BADAŃ GEOTECHNICZNYCH

Zanim przedstawię propozycję kolejnych faz zagospodarowania Wzgórza Zamkowego, zatrzymajmy się przy próbie wyjaśnienia samej genezy naturalnej formy wyniesienia w postaci wyspy w widłach rzek Bystrzycy i Czechówki. Najbardziej prawdopodobne wydaje się wiązanie tej formy z procesem powstawania tzw. pagórów pseudomeandrowych. Pagóry pseudomeandrowe powstają dzięki przełamaniu się lub przeciągnięciu dopływu przez rzekę główną w odcinku położonym powyżej jego ujścia lub wskutek wpłynięcia rzeki głównej do ujściowego odcinka doliny dopływu. Następuje to w miejscu, gdzie dolinę bocznego dopływu oddziela od doliny rzeki głównej grzęda podcinana lub rozcinana (M. Klimaszewski 1981, s. 441, ryc. 271). Opierając się na analogicznych przypadkach powstawania pseudoostrogów możemy dokonać próby rekonstrukcji uformowania wzgórza zamkowego jako naturalnie wyizolowanej wyspy (ryc. 27, 37).

Obserwując przejście między wzgórzem staromiejskim a zamkowym zauważamy znaczne obniżenie nieckowatego kształtu (ryc. 38). Przekrój obniżenia widoczny w dokumentacjach geotechnicznych przypomina budowę i formę nawiązującą do późnoplejstocенskich koryt rzecznych (por. K. Wrona 1984; A. Koba 1985). Nie można jednakże

definitywnie tego rozstrzygnąć tylko na podstawie niejednoznacznych opisów geotechnicznych, bowiem opis najniższych osadów na dnie obniżenia jako namulów organicznych trudno jest odnieść do określonej formy morfogenetycznej. Należy zwrócić uwagę, że zadokumentowane na północnym zboczu koryta namulowe zsuwy zboczowe o genezie holocenijskiej wskazują, że mamy do czynienia z utworami akumulacji rzecznej lub torfowej.

Badania geotechniczne terenów u północnego podnóża Wzgórza Staromiejskiego wykazują jednak, że pierwotne koryto Czechówki znajdowało się w pobliżu skarpy staromiejskiej (W. Szajner 1980). Podobnie było z Bystrzycą - płynęła ona w pobliżu skarpy obecnego Podgrodzia, Żmigrodu i staromiejskiego Podwała. Na taki przebieg wskazuje lokalizacja budynków XVI-wiecznych wodociągów i tzw. blechu u podnóża skarpy za kościołem brygidzkim, umieszczonych jeszcze na rycinie Hogenberga. Z kolei w wierszu Klonowica mamy opis przepływu Bystrzycy obok wieży, nazwanej w utworze basztą, którą woda z rzeki przetaczana jest na wzgórze miejskie.*

Niejednoznaczne ustalenia geotechniczne możemy jednak wesprzeć znaleziskami relikwów młyna (m.in. kamieni młyńskich) zalegających w północnym przedłużeniu obniżenia, świadczących o istnieniu cieków wodnych.** Ustalenia te potwierdziły wcześniejsze przypuszczenia historyków Lublina, że wzgórze staromiejskie i zamkowe przedzielała woda Czechówki lub jej dopływy (S. Wojciechowski 1965, s. 20; M. Bałaban 1991, s. 11).

W zbiorach lubelskich archiwów znajdują się dokumentacje powstałe w wyniku badań geotechnicznych wzgórza zamkowego (J. Hryniewski, S. Przemyski 1965; A. Ignut 1969). Połączenie wyników wierzeń z dokumentacjami powstałymi podczas omówionych poniżej nadzorów i badań archeologicznych umożliwiło interpretację 45 profili a przez to stworzenie 5 przekrojów podłużnych wzgórza zamkowego (ryc. 39). Cięcia te pozwoliły na całościowe spojrzenie na wzgórze, przede wszystkim zaś na rekonstrukcję poziomu gruntu rodzimego, częściową korelację nawarstwień kulturowych z różnych partii wyniesienia, szczególnie zaś powiązanie ze sobą czasami bardzo odległych od siebie relikwów umocnień drewniano-ziemnych. Przekroje unaocznily pozostałości obniżeń i podstaw wałów uformowanych na podłożu calcowym. Już na ich podstawie możemy stwierdzić, że wał przebiegał nie tylko po obrzeżu pierwotnego wyniesienia, ale dzielił również wzgórze na dwie części - wyższą wschodnią i niższą zachodnią. Tradycja tego obniżenia musiała w jakiejś postaci trwać jeszcze w czasach pobytu J. Długosza na zamku, użył on bowiem pojęć altius et inferus (J. Długosz 1863-1864, t. I, s. 323n). Panorama Lublina A. Hogenberga z początków XVII wieku przedstawiająca sytuację z wieku poprzedniego, jak również obraz Pożar miasta Lublina w 1719 roku, pozwalają jeszcze dostrzec pozostałości takiego podziału. [Panorama Lublina, szytych [z:] G. Braun, A. Hogenberg, Civitas orbis terrarum. Kolonia 1618; Pożar miasta Lublina w 1719 roku - obraz olejny namalowany około 1740 roku, oryginał w kościele o.o. dominikanów w Lublinie].

Ogólnie rzecz ujmując, na podstawie przekrojów Wzgórza Zamkowego możemy na wstępie stwierdzić, że całość jego powierzchni przykryta jest różnej miąższości nowożytnymi nasypami gruzowymi i gruzowo-ziemnymi. W niektórych partiach wzgórza pod tymi warstwami zachowały się średniowieczne i wczesnośredniowieczne uwarstwienia zalegające na lessie, który tworzy stropową część utworów geologicznych.

Już na etapie analizy przekrojów geotechnicznych możemy wyłowić fakty związane ze wznoszeniem i destrukcją konstrukcji obronnych wschodniej części wzgórza - grodu i części zachodniej - podgrodzia.

W pierwszym przekroju (ryc. 39 i 40), przebiegającym po południowej stronie muru współczesnego zamku wzniesionego na skraju skarpy wzgórza, strop gruntu rodzimego wykazuje deniwelację rzędu dwóch metrów z tendencją spadku w kierunku wschodnim. Obniżenie to powstało w wyniku wykonywania wykopów fundamentowych pod prezbiterium kaplicy zamkowej. Drugim czynnikiem powodującym obniżenie poziomu lessu było intensywne użytkowanie terenu, co manifestuje się występowaniem znacznej grubości (150 cm) warstw średniowiecznych w południowo-wschodniej części wzgórza. W środkowej części przekroju wyraźnie zaznacza się 170 cm wczesnośredniowieczna warstwa, której strop tworzą relikty spalonych konstrukcji drewnianych.

W przekroju drugim (ryc. 39, 41) przebiegającym przez południową i południowo-wschodnią partię dziedzińca zamkowego konstrukcje wspomnianego wyżej wału wystąpiły w postaci wyraźnych drewnianych belek. Porównując profile 8 i 9 tego przekroju można przypuszczać, iż konstrukcja zrębowa wału sięgała co najmniej do poziomu stwierdzonego w

* „Kędy Bystrzyca cichym szmerem fali,
Napelnia stawy, groble i kanały.
Kędy się dzieląc w dwoiste ramiona

Podmywa ~~ław~~ ~~przebiegiem~~ ~~1951, s. 23n).~~

** Kamienie młyńskie są obecnie w posiadaniu Muzeum Lubelskiego

punkcie 8. Obserwacja całości przekroju pozwala stwierdzić, że średniowieczne nawarstwienia, choć obecne na całej linii przekroju, zachowały się w bardzo różnej skali. Największą miąższość osiągają przy odkrytej konstrukcji wału (ponad 4 metry) i przy prezbiterium kaplicy (ponad 3,5 metra). Między skrajnymi punktami wartości tych nawarstwień są znacznie mniejsze (1,2-1,5 metra), co spowodowane zostało większą ingerencją nowożytnych wykopów. Korelacja wartości nawarstwień w skrajnych punktach wskazuje, że w miejscu późniejszego grodu i górnego zamku omawiane nawarstwienia przekraczały 4 metry. W nawarstwieńiach tych osadzona jest partia fundamentowa donżonu.

W przekroju trzecim (ryc. 39, 42), który przecina całe wzgórze zamkowe na osi wschód-zachód, wczesnośredniowieczne nawarstwienia kulturowe zachowały się jedynie w dwóch miejscach. W profilu 20 wystąpiły dwa poziomy relikty konstrukcji wału posadowionych na wyraźnie wyodrębniającym się na ponaddwumetrowym wywyższeniu. W przekroju tym widoczne jest wyraźne obniżenie stropu gruntu macierzystego w zachodniej części wzgórza. Natomiast część wschodnia charakteryzuje się wyrównanym poziomem lessu, na którym w profilu 22 zachowała się ponad 3-metrowa warstwa średniowieczna.

W przekroju czwartym (ryc. 39, 43), przebiegającym przez północne partie dziedzińca zamkowego, widoczny jest wyraźny podział wzgórza na część wschodnią i zachodnią. Linia podziału przebiega w profilu 30, gdzie na znacznym wyniesieniu poziomu lessu zalegają resztki nawarstwień średniowiecznych. Na zachód od tej kulminacji występują różnej miąższości (od 100 do 300 cm) nawarstwienia kulturowe. W profilu 28 odkryto pozostałości drewnianej konstrukcji wału, natomiast w profilu 27 wczesnośredniowieczne groby szkieletowe. Nawarstwienia te wypełniają rozległą nieckę lessową. Podobne, choć znacznie głębsze (o ok. 300 cm) obniżenie występuje we wschodniej części wzgórza pomiędzy dwoma wyraźnie rysującymi się kulminacjami lessowymi. W części dennej tego zagłębienia występują wczesnośredniowieczne warstwy kulturowe.

W przekroju piątym (ryc. 39, 44), biegnącym stycznie do północnej ściany obecnego zamku, daje się zauważyć jeszcze rozleglejsze obniżenie w północno-wschodniej części wzgórza, które wypełnione jest przede wszystkim nowożytnymi nasypami gruzowymi i ziemnymi. Natomiast w części północno-zachodniej, w profilu 37, odkryto konstrukcję zrębowe związane z wałem podgrodzia. Skojarzenie profili 38 i 37 może świadczyć o osadzeniu konstrukcji drewnianych na kulminacji lessowej. Na zachód i na wschód od lessowego wyniesienia zachowały się średniowieczne wypełniska deniwelacji stropu lessu calcowego.

Charakter przebiegu stropu lessu uzmysławia podstawowy fakt, że pierwotne wyniesienie wzgórza charakteryzowało się wyodrębnieniem dwóch części: wschodniej i zachodniej. Ten naturalny podział zdeterminował rozplanowanie późniejszych założeń obronnych. Odkryte kulminacje lessowe w profilach 20 i 30 są wyraźnym śladem tego pierwotnego podziału. Idąc po linii kulminacji lessowej wzniesiono wał, tym samym zamykając część wschodnią w gród, natomiast część zachodnią, mniej urzeźbioną pozostawiając otwartą jako podgrodzie. Analiza przekrojów wykazała też istnienie w północno-wschodniej części wzgórza obniżenia stropu gruntu macierzystego znacznych rozmiarów (ok. 50 x 25 m) i deniwelacji rzędu 5 m. Przeszkoda tak znacznych rozmiarów stawiała duży problem inżynieryjny przed budowniczymi grodu kasztelańskiego, a później zamku królewskiego. Tę poważną niedogodność pokonano wznosząc ok. 8 m wysokości nasyp. W ten sposób zrównano poziom korony wału w części środkowej wzgórza, wznoszącej się na ok. 187-188 m n.p.m. Podobną trudność musieli pokonać również budowniczowie muru obronnego. Przed wzniesieniem konstrukcji murowanej zepchnęli nasyp dawnego wału w kierunku doliny Czechówki, a następnie wzniesli podstawę w postaci muru arkadowego, na którym osadzili właściwą konstrukcję muru obronnego. Wyobrażenie takiego zabiegu konstrukcyjnego dostrzec można na widoku zamku lubelskiego od strony północno-wschodniej z rysunku Tysenhausówny sprzed 1820 roku (ryc. 28).

2.2. WYNIKI BADAŃ ARCHEOLOGICZNYCH LUBELSKIEGO WZGÓRZA ZAMKOWEGO

Obserwacje archeologiczne Wzgórza Zamkowego mają bardzo młodą metrykę, początku ich bowiem możemy upatrywać w roku 1954. Wtedy to, w czasie pełnienia nadzoru konserwatorskiego przy budowie drogi wjazdowej wzdłuż północnej skarpy wzgórza natrafiono na fundamenty kamiennej baszty gotyckiej, tzw. żydowskiej (J. Gurba 1956, s. 111). Odkryta baszta wkopana była w warstwę kulturową zawierającą dużą ilość gruzu ceglanego, kamiennego, węgla drzewnych i ziemi przemieszanej z popiołem, datowanej przypuszczalnie na późne średniowiecze. Poniżej opisanej warstwy zaobserwowano ślady konstrukcji drewnianych w postaci przepalonego poziomego belkowania. Warstwa ta zawierała dużą ilość popiołu. Grunt rodzimy - less poniżej belek wykazywał silne przepalenie. W świetle obecnej wiedzy informacje te pozwalają stwierdzić, że odkryte fundamenty baszty ukazują północny zasięg murów obronnych wzniesionych według

obecnych ustaleń w końcu XIII, bądź na początku XIV wieku.

Powyższy fakt dowodzi niezbicie, że obecna topografia wzgórza jest efektem znaczących zmian, które głównie w okresie wznoszenia zamku neogotyckiego spowodowały zniekształcenie pierwotnej formy i wielkości wzgórza. Gdy spojrzymy na współczesną konfigurację ujrzymy, że obecna północna linia założeń fundamentowych zamku jest znacznie przesunięta na południe - odsłonięte relikty baszty, jak i konstrukcji wału, mają obecnie swoje miejsce na skarpie wzgórza. Spektakularny jest obraz zniekształceń, gdy nałożymy na siebie plan zabudowy z roku 1797 na podkład obecnej postaci zamku (ryc. 45).

Ewidentne ślady spalenia konstrukcji wału aż do przepalenia podłoża lessowego i przykrycie ich warstwami nasypowymi wskazuje, że po zniszczeniu drewniano-ziemnych umocnień dokonano znacznych prac niwelacyjnych na terenie wzgórza. Na tak przygotowanym terenie rozpoczęto wznoszenie murów obronnych i kaplicy św. Trójcy, co możemy stwierdzić z ustaleń archeologicznych. Ze źródeł pisanych wiemy, że w okresie kazimierzowskim powstaje nowe założenie zamkowe.

Autor sprawozdania był blisko prawdy stwierdzając, że ma do czynienia z najstarszymi śladami grodu lubelskiego. Obecnie możemy stwierdzić, że odkryte ówczesne relikty nie są najstarsze i pochodzą z etapu otoczenia obronnym wałem otwartego dotychczas podgrodzia.

Kolejne odkrycia związane z umocnieniami obronnymi nastąpiły w roku 1966 w południowo-zachodniej partii wzgórza, ok. 8 m na zachód od donżonu (Z. Ślusarski 1966, s. 423-25). Pod warstwami nasypowymi związanymi z budową neogotyckiego zamku, na głębokości od 3,35-350 do 5,04 m (od 185,45-185,30 do 183,76 m n.p.m.) zalegała warstwa ze śladami solidnej konstrukcji drewnianej, składającej się z bali i dranic. Znaczna część tych konstrukcji, zbudowana z miękkich gatunków drzew liściastych (np. brzoza) uległa rozkładowi, tworząc wraz z ziemią brunatnobrązowe zabarwienia warstwy. Bardziej trwałe gatunki drewna (dąb, sosna) użytego jako materiał budowlany, szczególnie od głębokości 3,80 cm, pozwoliły zaobserwować na przemian biegly układ budulca, przebiegający raz wzdłuż, raz w poprzek wykopu (Z. Ślusarski 1966, s. 423). W górnej części konstrukcji stwierdzono 3-5 cm warstewkę węgla i popiołu.

Autor sprawozdania słusznie przypuszczał, że są to pozostałości umocnień obronnych grodu lubelskiego. Nie był jednak w stanie ówczesnie stwierdzić, czy występujący pod umocnieniami less ma charakter calcowy. Obecnie na podstawie wierceń geotechnicznych wiemy już na pewno, że jest to grunt rodzimy. Na podstawie znalezisk ruchomych Z. Ślusarski wydatował konstrukcje drewniane na okres XII-XIII wieku.

Systematyczne badania archeologiczne podjęto jednakże dopiero w roku 1968. Rok wcześniej prowadzono natomiast nadzory nad wykopami ziemnymi w związku z zakładaniem kanału burzowego. Wyniki obu tych sezonów wraz z nawiązaniem do wcześniejszych odkryć zsumowali S. Hoczykowa i Z. Ślusarski (1971, s. 53-65). W nadzorowanym wykopie VIII usytuowanym na zachodniej części obecnego dziedzińca zamkowego wystąpiły dwa wyraźne poziomy z warstwami polepy. Warstwy te miały miąższość rzędu 30-40 cm i poza wspomnianą polepą zawierały szczątki przepalonych belek. Autorzy sprawozdania zinterpretowali je jako przepalone nawarstwienia wału i uznali, że nałożenie się jednego poziomu na drugi tłumaczyć można dwukrotnym spaleniem wału. Po pierwszym zniszczeniu został on na pewien czas pozostawiony, a następnie nadsypany warstewką żółtej gliny i odbudowany.

Z podobnym zjawiskiem spotykamy się w dalej na wschód leżących wykopach III, IX, X., gdzie wystąpiły warstwy polepy, spalenizny popiołu związane z aktem zniszczenia konstrukcji obronnych wału miąższość (S. Hoczykowa, Z. Ślusarski 1971, s. 54n).

W położonym w zachodniej części dziedzińca wykopie V/D odkryto relikty osadnictwa z okresu starszych faz wczesnego średniowiecza, a więc z czasu VI/VII-IX w. Jak piszą autorzy, liczyć się należy raczej z okresowym zajmowaniem tej północno-zachodniej części wzgórza. Po pewnej przerwie teren ten zostaje wykorzystany jako miejsce pochówku. Odkryto tutaj 14 szkieletów zorientowanych w większości na osi W-E. Autorzy badań na podstawie zabytków ruchomych datują cmentarzysko w przybliżeniu na wiek XII i zaznaczają jednocześnie, że nie stwierdzono na wzgórzu zabytków datowanych na IX/X i X w. (S. Hoczykowa, Z. Ślusarski 1971, s. 58n). W późniejszej publikacji S. Hoczyk-Siwkowska wyraziła przypuszczenie, że cmentarzysko poprzedziło budowę grodu i kaplicy grodowej (S. Hoczyk-Siwkowska 1974, s. 109).

Nawet tak ogólne określenie chronologii cmentarza ma istotne znaczenie, bowiem wskazuje, co dowiedziemy szerzej, że najwcześniejszą metrykę grodu lubelskiego można wiązać z drugą połową XII w.

W wykopach III, VI i XIII usytuowanych w środku dziedzińca, poniżej zniszczonego przez późniejszą zabudowę poziomu średniowiecznego, wystąpiły warstwy z młodszej fazy wczesnego średniowiecza spoczywające bezpośrednio na calcu. Osiągają one miąższość od 1 do 2,5 m. W wykopie III, na dwóch poziomach - gł. 2,4—2,7 m i 3,3-3,5 m stwierdzono pozostałości obiektów drewnianych, które zinterpretowano jako relikty chat. Najlepiej zachowane relikty konstrukcji

drewnianych odsłonięte w wykopie XIII. Na głębokości 1,6 m odkryto pozostałości dwóch obiektów zrębowych. Tak jak w poprzednim wykopie uznano, że są to pozostałości chat. Na ścianach wystąpiły ślady nadpalenia. Zabytki ruchome znalezione w wypełniskach obiektów pochodzą z okresu XI-XIII w., szczególnie zaś z XII-XIII w.

W najnowszej publikacji omawiającej szczegółowe wyniki tych badań dokonano zasadniczej reinterpretacji funkcji obiektów określanych jako chaty, utożsamiając je ze skrzyniowymi konstrukcjami umocnień obronnych (I. Kutylowska 1990, s. 78-85). Taką ocenę potwierdza obecna rekonstrukcja zagospodarowania wzgórza - skrzyniowe obiekty drewniane wypadają na linii i poziomie dawnego wału (ryc. 42) i w pobliżu wcześniej odkrytych, ewidentnych reliktyw umocnień (ryc. 41).

Przy południowej skarpie wzgórza założono wykop nr VIII, gdzie od poziomu 1,40 m odkryto nie naruszone warstwy kulturowe. Poniżej głębokości 2,25 m stwierdzono ciemnobrunatną ziemię z dużą ilością przepalonego drewna, mocno wypalonej polepy i spalenizny, które zinterpretowano jako pozostałości przepalonego wału. Konfiguracja nawarstwień na odkrytym odcinku wskazuje, że linia wału przebiegała skrajem skarpy Wzgórza, pierwotnie dalej wysuniętej na południe. Materiał zabytkowy uzyskany w trakcie eksploracji datuje całość na XI/XII - XIII w. (S. Hoczykowa, Z. Ślusarski 1971, s. 64).

W 1971 roku A. Hunicz przeprowadził badania ratownicze w południowo-wschodnim skrzydle zamku (A. Hunicz 1973, s. 443-459). Z założonych wykopów jedynie dwa przecięły stosunkowo mało naruszone poziomy nawarstwień kulturowych.

Podsumowując wyniki badań w wykopie I należy zestawić interpretacje ich autora i I. Kutylowskiej, która dokonała odmiennej oceny tych samych artefaktów. Otóż po analizie materiałów ceramicznych A. Hunicz wyodrębnił dwa poziomy chronologiczne; pierwszy odnosi się do okresu VIII - poł. X w., zaś drugi do okresu XI/XII-XIII w., z podkreśleniem, że zasadniczą część stanowi ceramika z XII-XIII w. Opisy oraz interpretację stratygrafii i zawartych w niej materiałów ceramicznych można ująć następująco (por. tab. 13).

A. Hunicz warstwy VIa, VIb i V wiąże z czasem wzniesienia muru obwodowego, lecz żadnej z nich nie łączy z umocnieniami ziemnymi. Po ponownej interpretacji I. Kutylowska słusznie zauważyła, że warstwy VIc-VIa związane są z pozostałościami wału o konstrukcji przekładkowej (ryc. 29). Trudno jednakże zgodzić się z jej odniesieniami chronologicznymi. Należy zaznaczyć, że warstwy VIII i IX zawierają również ceramikę z drugiego poziomu chronologicznego (ryc. 30). Warstwę VII poprzedzającą powstanie wału autorka odnosi bowiem do okresu 2 poł. X-X/XI w., natomiast z warstwy tej liczny zespół ceramiki uwidoczniiony w powyższej tabeli pochodzi z okresu XII-XIII w. (ryc. 31: 3-8). Brak bardziej szczegółowego rozwarstwienia czasowego ceramiki z drugiego poziomu chronologicznego, jak również brak choćby próby ustalenia proveniencji tej ceramiki w warstwie VII uniemożliwia bardziej szczegółowe datowanie. Nie można jednakże odnosić tych nawarstwień do okresu 2 poł. X-X/XI w. mając tak liczny zespół ceramiki z XII-XIII wieku i tylko pojedyncze fragmenty z czasu VIII-poł. X w. Podobnie rzecz dzieje się z pierwszym nawarstwieniem - VIc związanym z wałem (ryc. 32-33). Autorka po jego analizie ustala chronologię na okres XI-XII w., jednakże w części sumującej dzieje grodu kasztelańskiego stwierdza autorytatywnie, że wał powstał w wieku X obejmując całe Wzgórze Zamkowe (I. Kutylowska 1990, s. 82, 147).

Reasumując oceny stratygrafii wykopu I i jego kulturowej zawartości możemy stwierdzić, że znacząca liczba ceramiki z okresu VIII-poł. X w. i palenisko z tego czasu na tak małej części obrzeża wzgórza wskazują, że mamy do czynienia z intensywnym osadnictwem otwartym. Przywołując ponownie wyniki badań archeologicznych zachodniej partii wzgórza i obraz jego pierwotnego ukształtowania możemy stwierdzić, że niewątpliwie osadnictwo okresu VIII-poł. X w. zajmowało najwyższe partie wzgórza, a więc jego części północno-zachodnią i południowo-wschodnią. Powstanie wału obronnego w południowo-wschodniej części wzgórza możemy wiązać z okresem najwcześniej 2 poł. XII stulecia, natomiast kres jego funkcjonowania ze schyłkiem XIII wieku.

W odniesieniu do wykopu III, gdzie odsłonięte styk nawarstwień kulturowych z murem obwodowym, najistotniejsza jest konstatacja autora badań, że fundamenty krypty jak i mur obwodowy powstały w końcu XIII, a najpóźniej w początkach wieku XIV (ryc. 34). Z takim odniesieniem chronologicznym co do kaplicy nie zgadza się M. Brykowska (1997, s. 127-141). Trudno byłoby tę kwestię ostatecznie rozstrzygnąć w oparciu o zawarte w sprawozdaniu A. Hunicza analizy nawarstwień i murów, bowiem autor nie napisał o relacji fundamentów kaplicy i muru obwodowego. Jednakże na planie wykopu zaznaczono omawiane relikty murów i wynika z niego jednoznacznie, że mur obwodowy został dostawiony do muru krypty kaplicy (A. Hunicz 1973, s. 455, ryc. 13).

Niewątpliwie jednak trudno polemizować z datowaniem przez autora muru obwodowego na okres schyłku XIII lub

początku XIV stulecia. Ta propozycja zgadza się ze źródłami pisanymi. Z kroniki Janka z Czarnkowa dowiadujemy się, że Kazimierz Wielki obwiał murem obronnym civitatem Lublin i nie można tego zapisu odnosić do zamku, gdyż autor wyraźnie zaznacza, którą część miasta obwarowano, np. zaraz po Lublinie wymienia dokładnie civitatem et castrum Szczecchow (MPH, t. II, s. 625).

Zaznaczymy tu, że w tym czasie odróżnia się znaczenie tych pojęć. S. J. Dobrzański podaje przykład Herborda, jednego ze świątelszych ludzi dwunastowiecznej Europy, który większe pomorskie założenia obronne o funkcji cywilnej nazywa civitatis w odróżnieniu od militarne go castrum (S. J. Dobrzański 1978, s. 14). W tej samej kronice, w opisie najazdu Tatarów czytamy „Tartari autem redeunt castrum Lublin, quod tunc tantummodo de lignis fuerat constructum expugnare nitebantur. Qibus castrens [podkr. - A. R.] pro posse suo rcsisicntes, eodem ab impugnatione sui potentialiter amoverunt” (MPH, t. II, s. 622).

W 1973 r. prowadzono badania archeologiczne w wykopie usytuowanym przy północnej ścianie północnego skrzydła zamku, w pobliżu relikwów czworokątnej baszty późnośredniowiecznych murów obronnych zamku (A. Hunicz 1974). Najistotniejszym rezultatem było odkrycie obiektu drewnianego, w interpretacji autora badań, chaty zrębowej. Znaleziony w zasypisku materiał ruchomy według A. Hunicza pozwala datować obiekt na schyłek XIII i początek XIV stulecia. Datowanie archeologiczne potwierdzają zasadniczo ustalenia dendrochronologiczne (M. J. Dąbrowski, A. Hunicz, M. Kardasz 1975, s. 27-36). Z pobranych 10 próbek drewna ustalono, że daty ostatnich przyrostów zawierają się w przedziale od roku 1270 do 1290. Istotny jest tu fakt, że w najnowszej interpretacji odkryte relikty zostały uznane za pozostałości konstrukcji wału (I. Kutyłowska 1990, s. 81n). Ścisłe określenie poziomów zalegania drewna i ich rekonstrukcja rysunkowa w sposób ewidentny wskazują, że w istocie mamy do czynienia z przekładkową konstrukcją wału związaną z umocnieniami podgrodzia.

W końcu należy przypomnieć, że analiza ryciny Hogenberga w kontekście wyników badań archeologicznych doprowadziła I. Kutyłowską do wniosku, że wzgórze w okresie wczesnośredniowiecznym było podzielone rozległym obniżeniem na część wschodnią i zachodnią (I. Kutyłowska 1990, s. 78-85). Taki podział wzgórza znajduje obecnie swoje potwierdzenie w zestawieniach przekrojów archeologiczno-geotechnicznych (ryc. 44).

2.3. POCZĄTKI LUBELSKIEGO ZAMKU W ŚWIELE OSTATNICH USTALEŃ HISTORYCZNYCH

J. Teodorowicz-Czerepińska podsumowała ostatnio wyniki badań archeologicznych, architektonicznych i historycznych lubelskiego Wzgórza Żarnowego (J. Teodorowicz-Czerepińska 1995). Autorka za I. Kutyłowską przyjmuje, że w północno-zachodniej części istniał na kulminacji wzgórza gródek plemienny, w miejscu którego powstaje później gród kasztelański. J. Teodorowicz-Czerepińska nie podając podstaw źródłowych, w kontekście rozważań nad fundatorem lubelskiego donżonu, stwierdza że „Daniel Halicki /przenoszący od 1235 r. stolicę księstwa do Chełma/ dokonał wtedy w ramach ugody sojuszniczej z Konradem zaboru kasztelani! lubelskiej aż po Wisłę /której nie przekroczył z powodu wysokiej wody/” (J. Teodorowicz-Czerepińska 1995, s. 10). W ten sposób autorka jednym zdaniem przywróciła nie do przyjęcia w świetle obecnych badań nie tak dawne, nacjonalistyczne tezy badaczy radzieckich i ukraińskich o granicach Rusi na Wiśle. Wspomniany fakt wysokiej fali dowodzi jednak, że autorka tezy o zasięgu posiadania ruskiego nie oparła na badaniach dziejów politycznych i osadniczych, ale na podstawie jednego wydarzenia z wyprawy Daniela i jego brata Wasylka na Małopolskę. Karkołomna to argumentacja, opiera się bowiem na jednej wzmiance, w której czytamy, że „przyjechawszy pod Zawichost, wystrzelił książę Wasylko przez rzekę Wisłę. Nie mogli bowiem przepłynąć przez rzekę, gdyż podniosła się woda [był to czas roztopów wiosennych 1244 roku - A. R.]. I wrócili biorąc wielu jeńców” (PSRL, t. II, 1908, s. 795-797).

Podsumowując natomiast dotychczasowy stan badań nad początkami zamku J. Teodorowicz-Czerepińska pisze, że „W sumie odnosi się-wrażenie, że przede wszystkim względy ambicjonalne uniemożliwiają naukowcom lubelskim przyznanie wiary Długoszowi i przyjęcie, że jedyny monumentalny romański obiekt sztuki obronnej na Lubelszczyźnie był efektem ekspansji Rusinów na zachód, a nie Polaków i sztuki zachodnioeuropejskiej na wschód” (J. Teodorowicz-Czerepińska 1995, s. 11).

Stwierdzenia autorki odnośnie okupacji Lublina przez Daniela i wzniesieniu przez niego wieży lubelskiej są wyraźnie nieuprawnione w świetle ustaleń K. Myślińskiego i I. Kutyłowskiej (K. Myśliński 1966, s. 145-188; I. Kutyłowska 1987, s. 153-162). Jako argumentu obalającego te ustalenia i wskazującego ostatecznie na ruskie pochodzenie donżonu używa autorka wyniku ekspertyzy geotechnicznej fundamentu wieży. Stwierdzono w niej mianowicie, że jako tzw. „ściągaczy” w

fundamencie użyto bloków piaskowca sarmackiego występującego jedynie w okolicach Rejowca (R. Gwóźdź, S. Przemyski 1966). „Te nigdy nie wykorzystane dla celów naukowych orzeczenie geotechniczne, nie obciążone żadną interpretacją historyczną - uznajemy za dowód ruskiego pochodzenia donżonu” (J. Teodorowicz-Czerepińska 1995, s. 12).

Przyjąwszy powyższe założenie, autorka wskazuje na podobieństwa wieży lubelskiej do wieży w Kamieńcu Litewskim powstałej w latach 1271-1289 lub 1290 i będącej dziełem bratanka Daniela - Włodzimierza Wasylkiewicza. Co więcej, popełniając klasyczny błąd *petitio principii* stwierdza, że ponieważ zapotrzebowanie na cegłę w donżonie wymagało co najmniej dwuletniego cyklu wypału w cegielni założonej na miejscu, to i Daniel musiał przebywać tu dłużej niż kilka miesięcy i zapewne zatrudnił jeńców do budowy zdobytych w czasie wypraw na ziemię polskie.

Przyjrzyjmy się więc temu koronnemu argumentowi na ruską proveniencję donżonu. Na źródła pochodzenia piaskowców sarmackich wykorzystywanych w budowlach z przeszłości i to dalekiej, bowiem grobach skrzynkowych kultury amfor kulistych z okresu neolitu, po raz pierwszy zwrócił J. Gurba (1966, s. 56n, ryc. 2). Autor wskazał, że płyty ze zlepieńca sarmackiego używane do budowy grobów skrzynkowych brane były z naturalnych pierwotnych złóż chełmsko-rejowieckich i piotrkowskich. Z pracy A. Jahna wynika, że złoża takie występują również nad górną Bystrzycą, w okolicach Sulowa (A. Jahn 1956, s. 279). A więc złoża piotrkowskie i nad górną Bystrzycą występują kilkanaście kilometrów na południe od Lublina i mogły być z powodzeniem transportowane rzeką Bystrzycą pod samo wzgórze zamkowe. Do dzisiaj jednak, jak stwierdzają Z. i S. Kurnatowscy, nie doceniona jest rola komunikacji wodnej w społeczeństwach wczesnośredniowiecznych (Z. i S. Kurnatowscy 1996, s. 117-121). Jak wykazały badania M. Prosnaka, łódź tzw. dębanka, o dł. 10,55 m i szer. 1,75 m przy maksymalnym ładunku 2,35 tony zanurzała się do 50 cm (M. Prosnak 1969, s. 204-209). Tak więc z powodzeniem można było wykorzystywać Bystrzycę do transportu skały na budowę donżonu.

Ponadto istotne znaczenie mają tutaj materiały ceramiczne z badań archeologicznych pochodzące z okresu XI-XIII w. Gdyby Daniel wznosił wieżę, niewątpliwie pobyt Rusinów na wzgórzu trwałby ze względu na proces budowlany co najmniej kilkanaście miesięcy. Niemożliwe więc, aby z tego czasu nie pozostały żadne materialne resztki wyposażenia, narzędzi itp. pochodzenia ruskiego. W licznym zespole fragmentów naczyń glinianych nie mamy do czynienia z ceramiką charakterystyczną dla zachodnich ziem ruskich. Badający ceramikę ze wzgórza tego czasu A. Hunicz stwierdził, że omawiany materiał odróżnia się znacznie od ceramiki pokrytej pobiałką, datowanej na ten sam okres, a znalezionej podczas badań w 1966 r. w Chełmie. Ceramika z terenu tego miasta została określona jako charakterystyczna dla zachodnich ziem ruskich, a zwłaszcza dla ziemi halickiej (A. Hunicz 1973, s. 458).

Liczne i znaczące inicjatywy budowlane Jagiełły w Lublinie spowodowały zapewne, że wysunięto ostatnio również hipotezę co do jego fundacji wieży okrągłej (S. Kuraś 1986, s. 13-14). S. Kuraś oparł się w swoim przypuszczeniu na XV-wiecznej wzmiance, którą warto przytoczyć w całości, po pierwsze ze względu na cenną informację dotyczącą konstrukcji pogranicznych założeń militarnych przeznaczonych do długotrwałych oblężeń, po drugie zaś, aby wykazać, że nie jest to dowód budowy wieży od podstaw. Wzmianka dotyczy przebudowy twierdzy w Śniatynie nad Prutem służącej do obrony ludności dwóch powiatów: „18.1. 1436 we Lwowie [...] Ja Mużyło z Buczacza. zobowiązuję się własnymi nakładami i robotami castrum królewskie Śniatyn na nowo od fundamentów, gdzie potrzeba ulepszyć, dobrym murem wymurować i wzniesić mury na długość i szerokość castrum Halicza, wyższe jednak o 5 łokci od muru halickiego, z dwoma wieżami, jedną jako bramą i drugą kolistą dla jeńców w odpowiednim miejscu, stosownie do proporcji i wysokości muru tegoż castrum; w otoczeniu zaś tego castrum i w obwarowaniach (mienia) dla lepszej obrony podsyambicze (machikuły) wzorowane na układzie wieży lubelskiej z czasów. króla niedawno zmarłego, odpowiedni parkan z wikliny i ziemi zwyczajem czeskim wykonać a wkoło tego castrum fossatum alias przekop wystarczająco głębokie i szerokie.” (ZDM VIII, nr 2183).

A więc chodzi o wzbogacenie okrągłej wieży o machikuły - dookolne pomosty z otworami w podłodze służące do strzelania lub wylewania wrzątku i gorącej smoły na atakujących. Jest to urządzenie wzmacniające funkcje obronne murów i wież typowe dla czasów europejskiego późnego średniowiecza (W. Koch 1996, s. 296n, 455).

Przypisanie budowy wieży Jagiełłę nie jest też możliwe sądząc po informacjach Długosza, który za jej budowniczego uznał księcia ruskiego Daniela (J. Długosz 1974, s. 57) - jak słusznie zauważyła I. Kutylowska, stwierdzając, że w czasach Długosza na dworze królewskim świeża była pamięć o przedsięwzięciach ojca Kazimierza Jagiellończyka. Gdyby lubelską wieżę wybudował Władysław Jagiełło, kronikarz nie ośmieliłby się przypisać tego dzieła ruskiemu księciu. Na lubelskim Zamku prowadzone z inicjatywy Jagiełły prace budowlane, związane głównie z kaplicą, objęły zapewne remontem również donżon (I. Kutylowska 1987, s. 162).

2.4. REZULTATY BADAŃ ARCHITEKTONICZNYCH DONŻONU

Cylindryczna wieża na planie koła usytuowana jest na dziedzińcu obecnego zamku, częściowo wtopiona w jego południowe skrzydło połową swojego obwodu. Ma ona trzy kondygnacje nie licząc piwnicznej. Zwieńczona jest krenelażem powstałym w latach 1820-1826 w stylu romantyzmu, a pod nim lunetowym fryzem (W. Koziejowski 1975a, s. 103n). We wnętrzu biegnie sklepiona, spiralna klatka schodowa od najniższej piwnicznej kondygnacji aż na obecny strych. Wszystkie kondygnacje mają sklepienia kopulaste.

W wieży występują trzy typy otworów okiennych: wąskie, prostokątne z glifem do wewnątrz typu strzelniczego, prostokątne półcyrkłowe z przewężeniem w środku grubości muru otwierające się glifami na zewnątrz i wewnątrz oraz na obecnej najwyższej, trzeciej kondygnacji (w trakcie budowy neogotyckiego zamku w latach 1820-1826 wieża została obniżona) biforyjny otwór z kamienną kolumnką. To przede wszystkim analiza biforium doprowadziła W. Koziejowskiego do stwierdzenia romańskiej metryki całego założenia wieży. Na kondygnacji tej znajdowały się, według autora, trzy takie otwory bitbryjne. Zarówno do otworów strzelniczych, jak i zachowanego okienka biforyjnego autor znajduje liczne analogie w architekturze romańskiej na ziemiach polskich, skłaniając się jednak do pokrewieństwa z formami późnoromańskimi. Ponadto na rzucie poziomym tej kondygnacji, między regularnie rozmieszczonymi oknami tkwi symetrycznie usytuowany (zamurowany) pierwotny otwór wejściowy z zewnątrz na wysokości ok. 7 m nad obecnym poziomem dziedzińca. Cegły ułożone są w dominującej części w układzie wendyjskim. Pomiar cegieł z wnętrza otworu przezroczystego wykazał, że są one, podobnie jak i cegły z lica zewnętrznego przy biforium, analogiczne do cegły w spiralnej klatce schodowej w niższych poziomach, jak i wyżej do strychu, co wskazywałoby na jednoczesność budowy teże klatki (W. Koziejowski 1975a, s. 106).

Według W. Koziejowskiego wieża powstała w jednej fazie przy wykorzystaniu jako materiału budowlanego kamienia wapiennego łamanego i cegły. Materiał ten przenika się wzajemnie. W obszarze do II kondygnacji przeważa kamień, ale w jego miąższu zrealizowany jest początkowy bieg klatki schodowej formowany przy pomocy cegły. Grubość muru donżonu przekracza 3,5 m (W. Koziejowski 1975a, s. 110).

Jak w końcu stwierdza W. Koziejowski, „zestawiony wyżej szereg rozwiązań formalnych w kompozycji detalu wieży na zamku w Lublinie w konfrontacji z pokrewnymi formami w wymienionych obiektach wskazuje, że analogie takie znaleźć można głównie w obiektach sakralnych. Świecka architektura XIII w. w Polsce, a zwłaszcza architektura zachowanych zabytków podobnych do wieży w Lublinie, przeważnie nic ma niezbędnych przy analizie porównawczej detali określających charakter stylowy. Tak więc występowanie i zachowanie takiego detalu w opracowaniach otworów lubelskiej wieży wskazuje na jej nieprzeciętne znaczenie w naszej świeckiej architekturze wieków średnich, zmuszając jednocześnie do szukania analogii poza terenem naszego kraju. Funkcja strategiczno-militarna takich budowli nie inspirowała budowniczych w kierunku plastycznego akcentowania, ale raczej realizowania wymogów konstrukcji i jej funkcji mającej spełniać konkretne obronne zadanie” (W. Koziejowski 1975a, s.105)

Autor tym samym odrzuca tezę o budowie wieży przez księcia halicko-wołyńskiego Daniela Romanowicza w latach 1243-1244. Powołując się na wyniki badań nad grodami środkowej Laby H. J. Mrouška słusznie wskazuje na te tereny jako miejsce inspiracji dla budowniczego wieży na zamku w Lublinie. W wieżach grodów (zamek) w rejonie Magdeburga, Halle, sięgających swymi tradycjami do czasów karolińskich, dostrzega podobny program wynikający z ich funkcji i znaczenia w grodzie. Ostatnie kondygnacje wież mają tam bowiem bardzo często przezroczyste opracowanie okien, co świadczy o akcentowaniu również ich funkcji rezydencjonalnych na równi z obronnymi.

W. Koziejowski wskazuje również, że można w wieży lubelskiej doszukać się elementów podobnych do architektury z terenu północnych Włoch, czytelnych zwłaszcza w zastosowaniu materiału ceglano-cynglowego, w uformowaniu klatki schodowej oraz w zastosowaniu profilowanych cegieł w opracowaniu od wewnątrz węgarów ostatniej kondygnacji biforialnych wnęk. Jak pisze, „mistrzowie lombardcy znad jeziora Como, zwani maestri comacini, już we wczesnych wiekach średnich, wędrując na północ, przynosili formy włoskolombardzkie. Można wskazać ich dzieła także w Polsce, zaliczając do nich m.in. kościół oo. dominikanów p.w. Św. Jakuba w Sandomierzu (wspólna dzielnica z Lublinem w tym okresie)” (W. Koziejowski 1975b, s. 66)

Reasumując możemy stwierdzić, że W. Koziejowski opierając się na analizie biforium, gmerków i rysunków masek na powierzchni trzonu kolumnki biforium, rozmiarów i układu cegieł, unikatowej spiralnej klatki schodowej datuje wieżę na połowę XIII stulecia, skłaniając się ku Bolesławowi Wstydliwemu jako jej fundatorowi.

Niezwykle interesująco przedstawia się kwestia rytów w formie masek. W. Koziejowski słusznie zwraca uwagę, że są

one charakterystyczne dla XII i XIII w. i mają znaczenie symboliczne lub demoniczne. W sztuce wczesnego średniowiecza przejawiały się jeszcze głęboko zakorzenione symbole czasów przedchrześcijańskich, i tak głowy uważano za symbol skoncentrowanej siły witalnej i dlatego nadawano im charakter apotropaiczny i sprawiający dobre skutki. Głowy ludzkie niejednokrotnie przedstawiano jako maski, z przydanymi dość często atrybutami zwierzęcymi, bowiem dla mitycznie odczuwającego człowieka łączy się wskutek tego zwierzęce i ludzkie siły witalne i tym samym potęguje siły obronne (D. Forstner OSB 1990, s. 357).

Okragła wieża wyróżniała się swoimi proporcjami w zabudowie wzgórza zamkowego i miało to nie tylko pragmatyczne znaczenie funkcji obronnej. Prawdopodobne wydaje się przypuszczenie M. Brykowskiej o istnieniu kaplicy w wieży. Jej usytuowanie należałoby odnieść do trzeciej kondygnacji, gdzie mamy pozostałość biforium. Znamienny jest fakt, że odkryte przez W. Koziejowskiego ryty masek mają swoje analogie jedynie w obiektach sakralnych - kościół P. Marii w Inowrocławiu, kościół P. Marii w Wiślicy, opactwo cystersów w Sulejowie, kościół św. Wawrzyńca w Głuchołazach, katedra P. Marii w Kamieniu Pomorskim, katedra Wniebowzięcia P. Marii w Płocku.

Funkcja sakralna podnosiła wartość obronną budowli i miała wzbudzać szacunek atakujących. Warto w tym miejscu przypomnieć przykład Stołpia, gdzie na najwyższej kondygnacji istniała kaplica. Według I. Kutylowskiej wieża w Stołpiu, również swoim programem użytkowym - pomieszczenia gospodarcze, mieszkalne i kaplica - najbliższa jest zachodnim donżonom (I. Kutylowska 1989, s. 371). Wieża została wzniesiona sposobem charakterystycznym dla techniki romańskiej, natomiast program artystyczny świątyni wskazuje na związki z kręgiem bizantyjskim. Wieże-stołpy w Stołpiu i Lublinie wzniesione techniką romańską posiadają jednakże, jak świadczą pozostałości detali, układu i wymiarów cegieł, różny wystrój wewnętrzny - pierwszy obiekt z kręgu rusko-bizantyjskiego, drugi zaś zachodnioeuropejskiego. Mamy więc do czynienia z obiektami ze zbliżonego horyzontu czasowego (Stołpie XI-XIII w., wieża lubelska I poł. XIII w.), ale z dwóch różnych, stykających się ze sobą stref kulturowych tych czasów.

2.5. ZAMEK LEGNICKI HENRYKA BRODATEGO WZORCEM DLA ZAMKU LUBELSKIEGO

Zanim spróbujemy wyjaśnić genezę zamku lubelskiego, zwróćmy uwagę na dość zawile kwestie terminologii. Granice między desygnatami nazw „zamek” i „gród” trudne są do jednoznacznego przeprowadzenia. Nazwa „zamek” pojawiła się w pierwszej połowie XIV wieku (W. Krassowski 1990, s. 106). Zastępowano nią nazwy łacińskie castrum, castellum i arx. Castrum było pierwotnie nazwą obronnego obozu wojskowego, a od VII w. rezydencji warownej; wyraz castellum był zdrobnieniem wyrazu castrum; nazwą arx przeważnie określano wyodrębnioną część większego osiedla cywilnego górującą nad nim i chroniącą swych mieszkańców przed atakami z zewnątrz i podczas zamieszek wewnętrznych. Nazwa „zamek” jednak powstała w wyniku przetłumaczenia na język polski nazwy niemieckiej das Schloss. Pojęcie to jednak służy, tak jak castrum, do określenia przestrzeni zorganizowanej dla potrzeb obrony i reprezentacji (S. J. Dobrzański 1978, s. 5). Toteż niektórzy historycy zaliczają do zamków założenia rezydencjalno-obronne powstałe jeszcze w X czy XI wieku, np. w Ostrowie Lednickim. Jednakże od XIX wieku utarło się określanie nazwą „zamek” przede wszystkim takich dawnych zespołów stanowiących przez elementy warowne i budynki mieszkalne powiązane w zamkniętym obwodzie obronnym, które wznoszono z kamieni lub cegieł i które w przeciwieństwie do późniejszych fortec i fortów mogły być siedzibami elity. Zamkami bywają nazywane także budowle nowsze, wzniesione w sąsiedztwie dawniejszych warowni, będące pałacami wyposażonymi w wieże (np. Zamek Ujazdowski) (W. Krassowski 1990, s. 107).

Pojęcie castrum wymaga również pewnej uwagi przy interpretacji źródeł ze względu na kontekst, gdyż tak jak w dokumentach Konrada II Mazowieckiego z 1203 r. i papieża Innocentego III z 1216 r. może występować w znaczeniu szerszym - kasztelanii (MPH V, s. 422—424).

Według W. Krassowskiego, w Polsce zamki pojawiły się w trzecim dziesięcioleciu XIII w. przede wszystkim na Śląsku. Nie były one wynikiem przeniesienia na nasze ziemie rozwiązań zamków zachodnich. Do dawniejszych grodów wprowadzano jedynie poszczególne nowe elementy zapożyczone z Zachodu. Autor stwierdza, że zabiegając o skrócenie głównego obwodu obronnego (ze względu na zmniejszenie nakładów na jego wzniesienie i liczby jego obrońców) z reguły część tych budowli umieszczano poza obwodem zamku właściwego, na przylegającym do niego obronnym podzamczu, zwanym często zamkiem dolnym. Podzamcza zarazem utrudniały nieprzyjacielowi niespodziewane wtargnięcia do zamku właściwego.

Koniec XII i początek XIII w. przynoszą modyfikację w założeniach przestrzennych warowni, kiedy gródki stożkowe stają się prototypem zamków z wieżami mieszkalnymi. Takie założenia murowane znamy już w połowie XIII w. z Opola i

Belkowa. Według J. Rozpędowskiego reprezentują one I fazę budowy zamków w Polsce (J. Rozpędowski 1978, s. 93). Połączenie w jednym budynku funkcji mieszkalnej i obronnej ma swą genezę w budownictwie normańskim Francji z końca X w. W pierwszej połowie XIII w. krystalizuje się nowy typ budowli obronnej, złożonej z dwóch niezależnych członów w postaci nieobronnego domu i wieży obronnej, samodzielnie stojącej wewnątrz obwarowań - zwanej u nas stołpem. Przykładami tego rodzaju założeń są zamki w Legnicy i Wrocławiu.

Dysponując rekonstrukcją powstania i rozwoju lubelskiego grodu i zamku spróbujmy umieścić jego najstarszą formę w kontekst ustaleń J. Rozpędowskiego. Wydzielił on trzy zasadnicze grupy najstarszych założeń zamkowych: 1) zamek bez wież wewnętrznych, 2) zamek z wieżą mieszkalną i 3) zamek z wieżą ostatecznej obrony (J. Rozpędowski 1965, s. 149-178). W świetle dotychczasowych badań wzgórze zamkowe w Lublinie i obecnej rekonstrukcji jego etapów zagospodarowania w średniowieczu możemy na razie stwierdzić, że wspólnych cech lubelskiego założenia można doszukiwać się w drugiej i trzeciej grupie zamków według podziału J. Rozpędowskiego. W odniesieniu do grupy pierwszej nie posiadamy dotychczas dowodów istnienia w czasie fazy grodowej pozostałości zabudowań. Według autora bowiem na definicję tej grupy zamków poza liniami wałów obronnych winny składać się zabudowania dworskie - główny dom mieszkalny wyposażony często w kaplicę, jak też budynki usługowe i gospodarcze ustawione wokół dziedzińca.

Pewne cechy najstarszej fazy zamku lubelskiego występują w następnej grupie. W jej skład wchodzi warownia, gdzie zasadniczym jądrem jest wieżowy budynek mieszkalny pełniący obok funkcji mieszkalnej i usługowo-gospodarczej również funkcję obronną. Według J. Rozpędowskiego silnie wyciągnięte ku górze nieraz potężne w swej masie donżony w początkowym okresie pełnią jedynie funkcję obrony pasywnej, walkę czynną pozostawiając murom obwodowym, otaczającym całość warowni.

Dla naszych rozważań istotna jest w charakterystyce tej grupy uwaga autora, że obserwowane już w XII w. zjawisko kurczenia się obwodów warownych doprowadza w końcu do powstania niewielkich układów, średnicą nieraz nie przekraczających 20-30 m. Na ciasno uformowanym plateau, obwiedzionym palisadą czy wałem drewniano-ziemnym, właściwy budynek mieszkalny, jeśli miał mieścić w sobie większy program użytkowy, mógł być rozbudowany jedynie wwyż. W przypadku lubelskim nie mamy do czynienia z procesem kurczenia się zasięgu umocnień, ale skromne rozmiary części grodowej wzgórze (ok. 80 x 80 m) pozwalały jedynie na rozbudowę wwyż i to zarówno budynku wieży mieszkalnej, jak i umocnień obronnych.

Najwięcej analogii dla najstarszego zamku lubelskiego znajdujemy w grupie trzeciej podziału J. Rozpędowskiego. Zamki tej grupy charakteryzują się występowaniem obok obwodu warownego i budowli mieszkalnej na dziedzińcu dodatkowego elementu samodzielnej obrony w formie wykorzystywanej doraźnie wieży ostatecznej obrony ustawionej wewnątrz warowni. Jak stwierdza autor, typ zamku, w którym donżon rozłożony został jak gdyby na dwa człony - wieżę ostatecznej obrony i dom mieszkalny, występuje najczęściej w architekturze środkowej Europy, gdzie tradycyjna, nieobronna zabudowa wnętrza warowni wymagała nieraz dodatkowych wzmocnień. Na ziemiach słowiańskich tego rodzaju donżon nosił nazwę stołpu.

Do tej grupy włącza autor najistotniejszy w naszych rozważaniach przykład założenia legnickiego (ryc. 34). Pierwszy człon układu legnickiego składał się z obwarowań, dziedzińca i pałacu z kaplicą, a wzmocniony był potężną wieżą typu stołp, zwaną wieżą św. Piotra. Drugi człon, mieszczący zapewne dom kasztelana i zabudowania gospodarcze, wyposażony został także w dodatkowy punkt obrony w formie wieży-stołpu św. Jadwigi. Wieża św. Piotra ustawiona była w linii wałów. Nowe, zjawiające się w okresie średniowiecza mury i budynki trzymają się starego obwodu zamku ograniczonego fosami. Zjawisko następujących po sobie modernizacji i przebudów fortyfikacji zamku, o którego kształcie przesądził zarys dawnych obwodów wałów drewniano-ziemnych, możemy zaobserwować na wielu przykładach. Rozległe, eliptyczne w planie założenie obronne wzorem zachodnioeuropejskich zamków podzielone było najpewniej na dwa zasadnicze człony:

główny, w którym znajdował się pałac z kaplicą oraz obronna wieża św. Piotra, i drugi podrzędny, mieszczący być może dom kasztelana i zabudowania gospodarcze z wieżą św. Jadwigi (ryc. 35, 46-7). Trzecia wieża, stojąca w północno-zachodnim narożu dziedzińca głównego, zwana Lubińską, strzegła zapewne przejazdu łączącego oba człony zamku.

Przebudowa grodu na murowany zamek nastąpiła za panowania Henryka Brodatego (Z. Pianowski 1997, s. 72). Uwagę zwraca przede wszystkim bardzo podobna do lubelskiego donżonu wieża św. Piotra. Usytuowana jest ona w linii wczesnośredniowiecznych wałów. Jej dolna, najstarsza część jest okrągła o średnicy 13 m i wykonana z cegły kładzonej, tak jak w donżonie lubelskim, w wątku wendyjskim. W pierwotnej postaci wieża św. Piotra miała 25 metrów wysokości i posiadała trzy kondygnacje. Najniższa z nich była ośmiobocznym pomieszczeniem nakrytym kamienną kopułą. Kondygnacja wyższa służyła zapewne jako więzienie, zaś nie zachowana najwyższa była przypuszczalnie izbą mieszkalną. Potężne mury wieży osiągały grubość do około 4,5 m i ukoronowane były blankowanym zwieńczeniem (ryc. 36).

W początku XIII wieku Legnica była grodem kasztelańskim. Księga Henrykowska pod rokiem 1222 wspomina o zamiarze Henryka Brodatego, który chciał w Henrykowie wznieść dla siebie i potomnych curiam regalem. Po odkryciu na grodzie legnickim okazałych budowli sakralno-obronnych J. Rozpędowski stwierdził, iż ten właśnie zamiar został urzeczywistniony w Legnicy (J. Rozpędowski 1965, s. 149-179). Istnienie wież zamkowych poświadczają wzmianki o wydarzeniach z lat 1249, 1256 i 1257 (uwięzienie ks. Bolesława Rogatki oraz biskupa Tomasza), zaś wzmianka z roku 1318 mówi o kaplicy św. Wawrzyńca in castro Lapideo in Legnicz. Okrągłe wieże zamku legnickiego z usytuowanym pomiędzy nimi wydłużonym budynkiem pałacowym nawiązują - jak zauważył Z. Pianowski - do niemal identycznego układu sztaufijskiej rezydencji ministeriala Rzeszy Huno von Hagen na Münzenbergu datowanej na około 1200 r., zaś kamienne fortyfikacje zamku praskiego z XII wieku z wieżami Białą, Czarną, Bramną oraz pałacem w linii muru obronnego są niezwykle zbliżone do zabudowy pfalzu Wimpfen datowanego na okres po 1182 roku lub na początek XIII wieku (Z. Pianowski 1997, s. 183).

Należy sądzić, jak dalej stwierdza autor, iż założenia obronne Wawelu, a zwłaszcza grodu praskiego były wznoszone zgodnie z duchem epoki i wzorowane na wcześniejszych, niedostatecznie jeszcze rozpoznanych rezydencjach z obszaru cesarstwa oraz fortyfikacjach miast starożytnych, odnawianych i użytkowanych w okresie średniowiecza.

W lubelskim przypadku wieży mamy do czynienia z założeniem, które łączy kilka funkcji - obronną, mieszkalną i zapewne religijną. Nie mamy więc tu tak rozwiniętego pod względem zabudowy zespołu zamkowego jak w Legnicy. Nadgraniczny charakter siedziby kasztelańskiej i liczne na terenach Ziemi Lubelskiej kampanie wojenne 2 poł. XIII i początków XIV stulecia nie pozwoliły na dalszy rozwój założenia - nie powstały tu tak jak w innych wypadkach murowane obiekty mieszkalne o charakterze reprezentacyjnym. Przewodnią rolą zamku miała być obrona. Podobnie, jak stało się z początkami miasta, tak i zamek zaczął się rozwijać dopiero za sprawą Łokietka. Zapewne wtedy powstaje czworokątna wieża mieszkalna w miejscu późniejszej kaplicy i mury obwodowe otaczające wschodnią część wzgórza. Jednakże dopiero za sprawą Kazimierza Wielkiego całkowicie otoczono wzgórze murami i wzniesiono w jego zachodniej części nowy, gotycki już zamek.

Podkreśliśmy w końcu, że J. Rozpędowski do omówionej grupy zalicza również zamek lubelski, trudno jednak zgodzić się z jego datowaniem na rok 1287 r., a więc powiązaniem go z horyzontem wznoszenia przez Rusinów wieży w Kamieńcu Litewskim. Przedstawione powyżej badania W. Koziejowskiego jednoznacznie, moim zdaniem, określają chronologię lubelskiego donżonu na I poł. XIII w. I. Kutylowska słusznie zauważyła, że dopiero w ostatniej ćwierci XIII w. ruscy książęta podejmują wysiłek budowy cylindrycznych murowanych wież rezydencjonalno-obronnych w swoich północno-zachodnich siedzibach, tj. w Kamieńcu Litewskim i Czartoryjsku, co znajduje potwierdzenie nie tylko w samej ich architekturze, ale i w kronikach ruskich. „Prawie identyczne średnice wież w Kamieńcu i Czartoryjsku oraz pierwotnie wszystkie stropy drewniane w kamienieckiej budowlu - wyraźnie wskazują, że należy je traktować jako skromniejsze repliki lubelskiego donżonu.” (I. Kutylowska 1997, s. 64).

Zastanawiająca jest niezwyklej dojrzałość architektoniczna wieży lubelskiej w tak skromnym kontekście zabudowy wzgórza zamkowego z czasów jej powstania. W wyjaśnieniu tak świetnych, nawet na tle ziem polskich, początków lubelskiego zamku, pierwszorzędne znaczenie może mieć fakt ustalenia, kto był jej fundatorem i czy nie istniał plan, aby w tak rozległej kasztelami, największej w Polsce, nie uczynić odpowiedniej i godnej siedziby książęcej.

2.6. PRÓBA USTALENIA FUNDATORA LUBELSKIEGO DONŻONU W KONTEKŚCIE ÓWCZESNYCH DZIEJÓW POLITYCZNYCH

Możliwości fundowania wieży okrągłej przez Henryka Brodatego należy wyjaśnić poprzez kontekst polityczny i kulturowy, w jakich wiódł swoje życie ten władca. W też miejscu trzeba przypomnieć jego związki z Małopolską, szczególnie zaś z Ziemią Sandomierską, w skład której wchodziła Ziemia Lubelska, Wyjdźmy od konstatacji wyartykułowanej już przez M. Łodyńskiego, że Henryk Brodaty prawie od początku swych rządów był szczególnie zainteresowany sprawami Małopolski, gdyż rościł sobie pretensje do tronu krakowskiego (M. Łodyński 1912, s. 6). Jak podkreśla M. Łodyński, pretensje do Krakowa wynikały z tego, że Henryk uważał się za wykonawcę programu ojca i stryja. Tak też odbierano rolę Henryka poza granicami Polski (M. Łodyński 1912, s. 9).

Co do możliwości recepcji wzorców architektonicznych Brodatego z Zachodu do Małopolski to trzeba wspomnieć, że już rodzice Brodatego przesiąknięci byli związkami kulturowymi z terenami południowych Niemiec i Włoch. Matka Krystyna pochodziła, jak przypuszcza B. Zientara, zapewne z któregoś z rodów hrabiowskich pogranicza sasko-turyńskiego

(B. Zientara 1997, s. 101, 104). Ojciec, Bolesław Wysoki, był fundatorem klasztoru dla niemieckich cystersów w Lubiążu i utrzymywał intensywne związki z elitami kulturowymi południowych Niemiec i Włoch (B. Zientara 1997, s. 104). Z kolei W. Krassowski zauważył, że książęta śląscy dążyli do stworzenia w swych rezydencjach scenerii dla swoistych obyczajów dworsko-rycerskich, których tłem na Zachodzie były nie drewniano-ziemne grody, lecz zamki murowane. Henrykowi Brodatemu nie były obce te obyczaje, gdyż był szwagrem króla Francji oraz palatyna Burgundii, jego zaś żona Jadwiga – księżniczką Meranu i siostrą cioteczną rycerza-poety Ottona von Botrniauben. Domem rodzinnym małżonki Henryka był zamek Andechs w Bawarii, jeden z ważnych ośrodków kultury rycerskiej (W. Krassowski 1990, s. 112).

Henryk Brodaty kontynuował ojcowskie wspieranie akcji budowlanych, gdyż wiemy o tym, że w czerwcu 1228 roku wziął udział w poświęceniu nowego klasztoru cysterskiego w Henrykowie. Wkrótce potem pojawił się Brodaty wraz z synem Henrykiem w Krakowie i rozpoczął budowę grodu między Przeginią i Pieskową Skalą, mającego chronić Kraków od północy (B. Zientara 1997, s. 281). W Roczniku Kapitulnym pod rokiem 1229 czytamy: „Castrum edificatur in Pregonia a duce H[enrico]” (MPH II, s. 803).

Śmierć Laskonogiego przyniosła Odonicowi panowanie nad całą Wielkopolską, ale jednocześnie przyczyniła się do wzmożenia walk między Henrykiem Brodatym a Konradem Mazowieckim. Laskonogi bowiem przekazał swoje dziedzictwo i to zapewne tak w Wielkopolsce, jak i w Krakowie Henrykowi Brodatemu i jego synowi. Wobec tego od roku 1231 Henryk Brodaty przyjął tytuł *dux Slesie atque Cracovie*, a Gryfici wydali mu Kraków i zamki Ziemi Krakowskiej (B. Zientara 1997, s. 306). Jesienią 1231 roku zaczyna się nowa seria walk między Henrykiem Brodatym a Konradem. Władysław Semkowicz z tym okresem wiąże fakt osadzenia drobnego rycerstwa śląskiego na pograniczu Ziemi Krakowskiej i Wiślickiej, a także pod Ogródzieńcem i nad środkowym Dunajcem. Autor ten ze Śląska wywodzi szereg rodów, m.in. Kołomaszów, Czewojów, Gierałtów, Opolów, Przeginiów, Sulimów a nawet Pilawitów, którzy w następnych latach doszli do wielkich zaszczytów w Małopolsce. Analogiczną akcją osadniczą rycerstwa mazowieckiego prowadził Konrad Mazowiecki na terenach nad Nidą i Nidzicą. Walka o strefy wpływów w Małopolsce pomiędzy Konradem a Henrykiem doprowadziła do wzniesienia szeregu nowych grodów oraz adaptacji murowanych kościołów i klasztorów na punkty obronne (B. Zientara 1997, s. 307).

Podobnie co do akcji osadniczej rodów śląskich w Małopolsce wypowiadał się wcześniej M. Łodyński, zauważając, że rozsiadanie zwartej grupy było wyraźnie wysunięte przeciwko Mazowszu. „W ogóle bowiem od chwili śmierci Leszka Białego był to grunt dla zwalczających się pretensji Konrada Mazowieckiego, względnie jego syna Bolesława i uprawnień Bolesława Wstydliwego i wystąpień Henryka Brodatego jako opiekuna Wstydliwego. Po uciążliwych walkach, po kilkakrotnej zmianie posiadania, utrzymał się wreszcie Konrad, a raczej syn jego w północnej części Sandomierszczyzny. Czy stało się to za wiedzą Henryka, czy obwarowano to jakimś układem - nie wiadomo, w każdym jednak razie sytuacja wymagała tem więcej umocnienia Wstydliwego, względnie Henryka Brodatego” (M. Łodyński 1912, s. 20-21).

Jesienią 1233 doszło do układu pokojowego Henryka z Konradem na zjeździe w Chełmie, w Ziemi Krakowskiej. Sandomierszczyzna została ponownie zwrócona małemu Bolesławowi Leszkowicowi. Nie na długo jednak ustały walki, bowiem w 1234 r. Konrad obsadził Prandocin, Skalbmierz i Jędrzejów. Przedtem jeszcze, w roku 1233, uwięził w Sieciechowie Grzymisławę i Bolesława. Grzymisławie i Bolesławowi udaje się jednak ujść z niewoli. W związku z tym wydarzeniem mamy niezwykle interesującą wzmiankę w Kronice Wielkopolskiej, że Bolesław Wstydlivy zaraz po wydostaniu się z więzienia zajął Lublin i Sandomierz (MPH II, s. 555n).

W związku z podjęciem walk przez Konrada, Henryk Brodaty dąży również do wzmocnienia swego panowania w Małopolsce. Obejmuje pod swój zarząd Sandomierszczyznę i pozostawia Grzymisławę i Bolesława wraz z dworem w warownej Skale (B. Zientara 1997, s. 312).

Niewątpliwie więc w latach 1234-1238 ustaliły się strefy władztwa Konrada i Henryka. Obaj też podjęli działania budowlane mające wzmocnić swe własności. Trudno przypuszczać, aby małoletni Bolesław był fundatorem wieży lubelskiej, stało się to zapewne z inicjatywy jego opiekuna Brodatego, który doskonale wybrał miejsce obronne przyczółka Małopolski nie tylko przeciw Mazowszu, ale i sprzymierzonej z nim Rusi Halicko-Włodzimierskiej Daniela Romanowicza. Że fundatorem nie mógł być Bolesław Wstydlivy, bowiem nie mógł dłużej przebywać w Lublinie, wskazuje wiadomość jaką mamy w *Dziejach Długosza*. Otóż pod datą 1237 czytamy: „Bolesław Wstydlivy, książę krakowski i sandomierski wraz z matką Grzymisławą, nie mając odwagi, z obawy przed zasadzkami Konrada ks. Mazowsza i jego syna Bolesława, pozostać w ziemi sandomierskiej, którą mu dla pobytu i władztwa wyznaczył Henryk Brodaty, prosił [Henryka Brodatego] o pomieszczenie go w jakim obronnym miejscu ziemi krakowskiej. Książę tedy Henryk, jego opiekun, przeznaczył mu na pomieszczenie grodzisko Rupis, zwane Skalą koło Przegini i wydzielił pewne dochody na utrzymanie: tam to przeniósłszy ukrywali się prawie pięć lat” (cyt. za M. Łodyński 1911, s. 6).

M. Łodyński wykazał, że okres ukrywania nie trwał pięć lat, lecz trzy, bowiem w roku 1239 Bolesław przebywał już w Sandomierzu (M. Łodyński 1911, s. 6n).

Należy w tym miejscu jeszcze zaznaczyć, że kilkanaście lat wcześniej nastąpiły na wschodzie naszych ziem istotne zmiany terytorialne, które wymusiły wzmocnienie lubelskiego grodu. Nieudane dwie wyprawy Leszka Białego, mające na celu odebranie ziem między Wieprzem a Bugiem, zmusiły tego księcia do zawarcia w roku 1221 układu z Danielem (B. Włodarski 1966, s. 83). W wyniku tego układu Leszek zrzekł się ziem między Wieprzem i Bugiem za cenę przyrzeczenia Daniela o zerwaniu sojuszu z Prusami przeciw ziemiom polskim. Daniel w celu umocnienia swej pozycji wznosi, jak wynika z najnowszych badań, w latach 1237-1238 gród w Chełmie (R. Szczygieł 1996, s. 29). Lublin staje się więc najbardziej na wschód wysuniętym przyczółkiem ziem polskich o charakterze strategicznym i - jak ukazały najbliższe lata - celem najazdów, a nawet kilkunastoletniej okupacji ruskiej (1288-1304).

I na koniec powróćmy jeszcze do kwestii materiału budowlanego fundamentów donżonu poruszonych w rozdziale o badaniach historycznych wzgórza zamkowego. Rzeczą interesującą byłoby wyjaśnienie kwestii wychodni zlepieńca sarmackiego w Sulowie. Sulów z nadania Pawła z Samborca otrzymali cystersi koprzywnicy ok. poł. XIII w. (K. Myśliński 1958, s. 44) Niewykluczone jednak, że cystersi mogli wcześniej korzystać z eksploatacji tych złóż. Ogólnie znany jest fakt, że to klasztory, mając ścisłe związki z Zachodem i Południem Europy, przyczyniały się do postępu technicznego, w tym szczególnie budownictwa. Za ich sprawą w tworzeniu miejscowego środowiska budowlanego brali udział muratorzy sprowadzani z Zachodu Europy (J. Piekalski 1995, s. 125-139). Ścisłe związki Henryka Brodatego z konwentem cysterskim i Europą Zachodnią mogły zaowocować recepcją wzorców architektonicznych w zamku legnickim, a następnie we wzniesieniu umocnień wraz z donżonem na Zamku Lubelskim.

3. Etapy zagospodarowania Wzgórza Zamkowego - próba rekonstrukcji

Podsumowując wyniki badań archeologicznych, geotechnicznych i historycznych jesteśmy obecnie w stanie dokonać rekonstrukcji zasadniczych etapów zmian funkcjonalno-przestrzennych jakie zaszły na wzgórzu zamkowym w średniowieczu.

Etap I (ryc. 45): W tym etapie wał opasywał tylko zachodnią część wzgórza. Próbę datowania wału, zresztą dość ogólną, umożliwiają odkryte w południowo-wschodniej części wzgórza nawarstwienia i zawarty w nich materiał ceramiczny. W rezultacie zestawienia wyników badań możemy stwierdzić, że powstanie wału obronnego otaczającego wschodnią część wzgórza możemy wiązać z okresem najwcześniej 2 poł. XII stulecia, natomiast kres jego funkcjonowania przypadałby na schyłek XIII lub początki XIV wieku, jeżeli przyjmiemy twierdzenie A. Hunicza, że wtedy to nastąpiła budowa muru obwodowego. Akceptacja takiego datowania powstania muru obwodowego stoi jednakże w sprzeczności z twierdzeniem Długosza, że to Kazimierz Wielki otoczył murami miasto i zamek. Problem wymaga dalszych badań, ale możemy na razie przypuszczać, że sprzeczność może być pozorna, bowiem niewykluczone, że mur mógł powstać w czasach Władysława Łokietka, ale jedynie w części wschodniej, natomiast Kazimierz Wielki otoczył całe wzgórze. Byłoby to logiczne ze względu na fakt podziału wzgórza i usytuowania głównych założeń murowanych (donżon, wieża czworokątna, a potem kaplica) we wschodniej partii wzgórza. Ponadto przypomnijmy raz jeszcze w tym miejscu, że według Janka z Czarnkowa Kazimierz Wielki obwiodł murem obronnym civitatem Lublin i nie można odnosić tego do zamku, gdyż na liście tej wyraźnie zaznacza się, którą część miasta obwarowano. Długosz dokonał tu uproszczenia, gdyż przebywając na zamku lubelskim widział już całe wzgórze otoczone murem i nie dostrzegł w notce Janka z Czarnkowa braku pojęcia castrum, niewątpliwie, jak starałem się wskazać powyżej, wtedy jednoznacznie rozumianego. W obecnej rekonstrukcji jednakże zaznaczono tylko fazę kazimierzowską, bowiem nie mamy na razie podstaw bez dalszych badań archeologiczno-architektonicznych, by wyróżnić fazy wzgórza z murem obwodowym tylko w części wschodniej.

Zachodnia część wzgórza pełniła wtedy zapewne rolę otwartego podgrodzia, jak przypuszczał już R. Jamka (1973, s. 70-73, ryc. 17). Jednakże brak systematycznych badań archeologicznych uniemożliwia odpowiedź na pytanie co do relikwów zabudowy lub jego wewnętrznych podziałów. Na intensywne użytkowanie wskazują natomiast materiały ceramiczne i nawarstwienia przekraczające miąższość 1,5 m w wąskoprzestrzennych wykopach w centralnej części tej partii wzgórza. Kilkanaście grobów z XII stulecia zostało ostatnio przez autorkę badań uznane jako ślad nie cmentarza, ale jednorazowego pochówku ofiar oblężenia grodu (S. Hoczyk-Siwkowska 1996, s. 11-19). -

Etap II (ryc. 46): Nad poziomem XII-wiecznych pochówków zalegają już nawarstwienia z XIII w., w których znaleziono przedmioty związane z uprawą roli, rybołówstwem i metalurgią (S. Hoczyk-Siwkova, Z. Ślusarski 1971, s. 53-77). Są już one związane z okresem, kiedy podgrodzie zostaje otoczone obronnym wałem. Niestety przy braku publikacji całościowej dokumentacji stratygrafii z badań archeologicznych nie jest możliwe wydzielenie faz: 1 - użytkowania tej części wzgórza przed powstaniem podgrodzia, 2 - zagospodarowania podgrodzia w trakcie istnienia drewniano-ziemnych umocnień obronnych. Jednym z wyników wcześniejszych studiów było stwierdzenie, że na podgrodziu zamieszkiwało szeregowie rycerstwo parające się samodzielną wytwórczością na własne potrzeby (A. Rozwałka 1997, s. 83).

We wschodniej partii wzgórza, w pobliżu wjazdu od południa powstaje potężnych rozmiarów okrągła wieża. Analiza jej walorów architektonicznych i spojrzenie na kontekst polityczno-militarny ziemi lubelskiej lat trzydziestych XIII w. pozwala wysunąć tezę o fundacyjnej roli Henryka Brodatego. W lubelskim przypadku mamy do czynienia z założeniem, które łączy kilka funkcji - obronną, mieszkalną i religijną. Wraz z całym kontekstem założenia grodowego spełnia ona kryterium najstarszej formy zamków, choć nie jest klasycznym przypadkiem wedle podziału J. Rozpędowskiego.

Wzniesienie dwuczłonowej warowni z potężną wieżą w sposób istotny podniosło walory obronne wzgórza. Była to odpowiednia reakcja na powstanie 60 km na wschód od Lublina grodu w Chełmie oraz na zagrożenie ze strony Romanowiczów. Na przełomie lat 1243/44 Daniel zorganizował wraz z bratem Wasylkiem wyprawę przeciw Bolesławowi Wstydliwemu i pierwszym jej celem było zagarnięcie Ziemi Lubelskiej (PSRL II, s. 795-797). Trzykrotne próby zdobycia grodu, za ostatnim razem nawet przy użyciu machin oblężniczych i znacznej przewagi liczebnej, zakończyły się niepowodzeniem.

Nadgraniczny charakter siedziby kasztelańskiej i liczne na terenach Ziemi Lubelskiej kampanie wojenne w 2 poł. XIII i początkach XIV stulecia nie pozwoliły jednakże na dalszy rozwój założenia. Nie powstały tu, tak jak w innych wypadkach, murowane obiekty mieszkalne o charakterze reprezentacyjnym. Podobnie jak stało się z początkami miasta, tak i zamek zaczął się rozwijać dopiero za sprawą Łokietka, który zapewne wznosił mieszkalną wieżę czworokątną i mury obwodowe wschodniej części wzgórza. Lecz dopiero za sprawą Kazimierza Wielkiego otoczono całkowicie wzgórze murami i postawiono murowany zamek.

Powstanie rozwiniętej formy grodu, którą możemy nazywać już zamkiem, a więc utworzenie drugiego członu poprzez otoczenie wałem dawnego otwartego podgrodzia i wzniesienie donżonu w części wschodniej wzgórza można również odnieść do dyskusji na temat reformy kasztelańskiej w Polsce. Po wieloletnich badaniach archeologicznych w Wielkopolsce Z. Kurnatowska stwierdziła, że sieć kasztelańska nie jest kalką organizacji terytorialnej okresu pierwszych Piastów, chociaż niektóre grody wczesnopiastowskie pełniły później funkcje grodów kasztelańskich (Z. Kurnatowska 1991a, s. 77-97; 1991D, s. 11-20; 1993, s. 21-27). S. Gawlas w erudycyjnym studium dotyczącym dyfuzji wzorców władztwa terytorialnego Rzeszy Niemieckiej na tereny polskie zwraca uwagę, że organizacji grodowej nie należy nazywać kasztelańską, gdyż pojawienie się określanych tym mianem urzędników w początku XIII wieku musiało wiązać się z daleko idącą reorganizacją zarządu terytorialnego, opartą na wzorach burgrabstw. Pierwsze zapisy dotyczące urzędu kasztelańskiego z tego czasu pojawiły najpierw na Śląsku, wkrótce potem w Wielkopolsce, a w drugim dziesięcioleciu XIII w. w Małopolsce i na Mazowszu (S. Gawlas 1996, s. 74). Trudno też nie zgodzić się z autorem, że w rozważaniach nad organizacją terytorialną 2 poł. XI i początków XII w. zwykle przecenia się jej funkcje administracyjne. W przypadku Lublina postać zredukowanego programu zagospodarowania wzgórza (porównajmy z przykładem legnickim) wynikała z jego wybitnie pogranicznego charakteru, a stąd roli militarnej i bazy misyjnej za czasów Kazimierza Sprawiedliwego. Studia J. Dobosza dowodzą motywacji politycznego, religijnego (misyjnego) i cywilizacyjnego zaangażowania fundacji tego władcy na terenach na wschód od Wisły. Pokazana przez autora współpraca władcy z biskupem krakowskim Gedką znajduje, moim zdaniem, odniesienie do Lublina. Jeżeli skojarzymy odniesienia czasowe początków powstawania archidiakonatu lubelskiego i kasztelani! lubelskiej oraz ich roli w umocnieniu Kościoła (archidiakoniat i możliwości misyjne na pograniczu z pogańską Jaćwieżą i Litwą, a i schizmatyczną Rusią) i państwa (zagrożenie militarne, przede wszystkim Rusi), to nie dziwi fakt niezwykle szybkiego awansu Lublina i Lubelszczyzny w tym okresie. W tym właśnie czasie Mistrz Kadłubek docenia rangę Lublina, nadając mu starożytną genealogię i przypisując córce Juliusza Cezara założenie naszego miasta (MPH II s. 265).

Etap III (ryc. 47): Z archeologicznego punktu widzenia możemy stwierdzić, że z tego czasu pochodzi fundamentowa część późniejszej nawy kaplicy. Kwestię formy i funkcji pierwotnego przeznaczenia części nawowej rozpatrzyła wcześniej I. Kutylowska (1990, s. 84n). Według jej ustaleń w końcu XIII lub na początku XIV stulecia powstaje wolno stojąca mieszkalna budowla wieżowa. Za taką interpretacją przemawia poza częścią fundamentową również wykonana w grubości murów klatka schodowa między nadziemną kondygnacją i przyziemiem. Tego rodzaju rozwiązanie komunikacyjne, jak podkreśla autorka, stosowano tylko w wolno stojących budowlach wieżowych, które ze względu na bezpieczeństwo dostępne były od zewnątrz przez otwór wejściowy umieszczony na poziomie kondygnacji nadziemnej. Wnętrze wieży

zostało wysklepione na jednym centralnie usytuowanym filarze, analogicznie jak w tzw. Wieży Łokietkowskiej na Wawelu datowanej na wiek XIII. Autorka zwraca uwagę na ostatnie ustalenia, które odnoszą moment wzniesienia tzw. Wieży Łokietkowskiej do czasów Wacława Czeskiego (Z. Pianowski 1984, s. 127-129). K. Myśliński podkreśla silne związki Łokietka z Lublinem w końcu XIII stulecia i jemu to przypisuje przebudowę lubelskiego grodu po objęciu tronu krakowskiego w 1305/1306 r. (K. Myśliński 1966, s. 183).

Etap IV (ryc. 48): Na styku z czworokątną wieżą mieszkalną powstaje ceglana baszta zwieńczona blankami. Zostaje ona wkomponowana w funkcjonujący system umocnień drewniano-ziemnych. Do dzisiaj widoczna jest w dolnej części prezbiterium kaplicy p.w. św. Trójcy pozostałość muru obronnego z blankami.

Etap V (ryc. 49): Powstanie zamkowej kaplicy wymagało, jak to już zaznaczył B. Guerquin, dokonania adaptacji starej wieży mieszkalnej (B. Guerquin 1984, s. 204n). Na nawę świątyni zaadaptowano wieżę mieszkalną, zaś podstawą budowy prezbiterium stała się baszta z blankami. Świątynia nie traci jednakże walorów obronnych. Jak zauważa M. Brykowska, funkcja sakralna podnosi wartość obronną budowli, bowiem liczone na szacunek atakujących. „Z tego m.in. względu, wieloboczne prezbiterium wysunięto przed lico muru obronnego i wyposażono w strzelnice” (M. Brykowska 1997, s. 141). W tym też czasie, jak dowodzą ustalenia J. Teodorowicz-Czerepińskiej, dokonano oskarpowania dawnej wieży a obecnie prezbiterium kaplicy.

W okresie XIII/XIV w. następują także znaczące przemiany w obrazie zagospodarowania wzgórza. Kończą swój żywot umocnienia drewniano-ziemne i zostają zastąpione murami. Sądząc z przytoczonych opisów pozostałości nawarstwień wałów ich kres związany był ze znacznym pożarem. Jest wielce prawdopodobne, że są to ślady batalii 1302 roku rycerstwa krakowsko-sandomierskiego o odzyskiwanie miasta i zamku z rąk okupujących je od 1288 r. Rusinów (MPH II, s. 853-879). Nie wiemy natomiast, czy opasanie całego wzgórza nastąpiło już w początkach wieku XIV, czy też otoczona była jedynie wschodnia jego część - zamek górny (w rekonstrukcji przedstawiono zasięg kazimierzowski).

Wielka inwestycja mająca wzmocnić obronność i prestiż przedstawiciela władcy miała miejsce po objęciu przez Łokietka tronu krakowskiego w latach 1305/6. Terminus ante quem pozwala wyznaczyć źródło pisane, gdzie dowiadujemy się, że w latach 1326-1351 prebendarzem kościoła św. Trójcy w Lublinie był pleban kazimierski Wincenty (S. Kuraś 1983, s. 127). M. Brykowska nie przystaje na tak wczesne datowanie kaplicy dopuszczając nawet możliwość „że w wieży głównej [tzw. donżonie - dop. A. R.] znajdowała się wnęka kaplicowa z ołtarzem Św. Trójcy, do którego odnosiłoby się uposażenie prebendarza z 1326 r.” (M. Brykowska 1997, s. 140). Jest to trudne do przyjęcia, bowiem w źródłach wyraźnie określano, że chodzi o kościół, a nie o kaplicę - „Vicentinus prebendarius ecclesiae S. Trinitatis in Lublin.” (MPLH, s. 261) oraz „Item Yicentinus prebendarius ecciesie S. Trinita-tis in Lublin.” (MPV, t. I, s. 171, r. 1325-1327). Warto w tym miejscu przywołać zdanie P. Szafrana, który po rozważaniach nad najstarszymi kościołami lubelskimi konkluduje: „Kolejność byłaby więc następująca: św. Trójca, św. Mikołaj, św. Michał, z tym, że kolejność ta nie dotyczy tyle czasu ich powstania, ile ważności jaką odgrywały w zespole osadniczym Lublina” (P. Szafran 1958, s. 155).

Etap VI (ryc. 50): Etap ten możemy odnieść do wieku XV, kiedy to następuje rozwinięcie murowanych założeń obronnych w formę gotyckiego zamku. W tym okresie rośnie nie tylko jego walor obronny, lecz również ideowy. Oto bowiem w 1418 roku ukończono realizację ufundowanych przez króla Władysława Jagiełłę malowideł w stylu bizantyjskim w kościele św. Trójcy.

Przy północno-zachodnim i południowo-zachodnim odcinku murów obronnych powstają baszty, natomiast od strony zachodniej wjazd na zamek. Tym samym zmienia się niejako ukierunkowanie zamku w topografii aglomeracji lubelskiej - przestaje funkcjonować wjazd z okresu grodowego wzgórza od strony południowej i zamek uzyskuje bezpośrednie połączenie z lokacyjnym miastem poprzez most zwodzony przy Bramie Grodzkiej. Ważniejszą częścią staje się obecnie teren dawnego zamku dolnego. Nie wiemy, jak wyglądała tu gotycka zabudowa, niemniej już na podstawie XVI-wiecznych ilustracji z pewnością możemy stwierdzić, że w tej części wzgórza rozlokowały się główne zabudowania renesansowego zamku.

4. Sprzężenie rozwojowe ośrodka kasztelańskiego, osady archidiakońskiej i miasta lokacyjnego

Odtworzenie etapów przemian zagospodarowania wzgórza zamkowego pozwala na rozpatrzenie istoty współlistnienia lub zależności dwóch członów lubelskiej aglomeracji -Wzgórza Zamkowego i Staromiejskiego. Miały one decydujący wpływ nie tylko na ukształtowanie się miasta lokacyjnego, ale również na logikę i kierunki jego dalszego rozwoju do wieku XVIII, kiedy to zaistniał nowożytny system urbanistyczny.

W okresie istnienia na wzgórzu staromiejskim plemiennego grodu z obronnym podgrodzem (VIII-X w.) na powstałej w wyniku działalności rzecznej wyspie wzgórza zamkowego rozlokowało się osadnictwo otwarte (ryc. 51: I). Wyraźnie wyodrębniają się dwie strefy osadnicze położone w południowo-wschodniej i północno-zachodniej partii wzgórza. Intensywne użytkowanie w młodszych fazach wczesnego średniowiecza zniszczyło niemalże zupełnie starszą stratygrafię. Na rozmiary osadnictwa wskazują znaczne ilości ceramiki zdeponowane wtórnie podczas licznych prac niwelacyjnych i budowlanych. Fakt ten zmusza nas do pewnej korekty rozmieszczenia osadnictwa w obrębie lubelskiej aglomeracji, gdyż osada na Czwartku z tego czasu nie stanowi już najbliższej i jedynej osady podgrodowej.

Podobnie jak na Wzgórzu Staromiejskim, tak i na Wzgórzu Zamkowym zauważamy regres osadniczy od X do poł. XII w. (ryc. 51: II). Znacznie dobitniej możemy teraz stwierdzić, że w tym czasie punkt ciężkości osadniczej skupił się w strefie za Czechówką, oddając prymat osadzie czwartkowskiej i grodowi na wzgórzu „Grodzisko” (Kirkut).

Sytuacja ta zmienia się w 2 poł. wieku XII, kiedy to obserwujemy odnowienie użytkowania obu omawianych stref. Ponowne zasiedlenie obu wzgórz, ustalone w wyniku wykopalisk archeologicznych, przypada na okres polityki wschodniej Kazimierza Sprawiedliwego oraz jego działalności fundacyjnej i współpracy z biskupem Gedką. W tym czasie powstaje na Wzgórzu Zamkowym gród, któremu towarzyszy otwarte podgrodzie. Wzgórze zamkowe uzyskuje znaczne walory obronne zapewne nie tylko przez wzniesienie, lecz również poprzez całkowitą izolację, dzięki wykorzystaniu wód rzeki Czechówki (ryc. 51:III). Gród lubelski staje się ośrodkiem kasztelańskim. Z kolei na Wzgórzu Staromiejskim w miejscu dawnego grodu plemiennego lokuje się osada archidiakońska. Tutaj wraz z powstaniem świątyni pod wezwaniem św. Michała zostaje przeniesiona z Czartku parafia i wzniesiona siedziba archidiakona. Oba te człony osadnicze wraz z egzystującą nadal osadą czwartkowską są na tyle znaczące, że w kronice Mistrza Kadłubka zyskują rangę miasta (urbs).

Wraz z otoczeniem podgrodzia umocnieniami drewniane-ziemnymi i wzniesieniem potężnej wieży-donżonu z inicjatywy Henryka Brodatego, opiekuna i protektora małoletniego jeszcze Bolesława Wstydlwego, w latach 30. XIII stulecia powstaje najstarsza forma lubelskiego zamku - castrum (ryc. 51: IV). Miała ona stanowić istotną przeszkodę w ekspansji Konrada Mazowieckiego i sprzymierzonej z nim Rusi. Z kolei na Wzgórzu Staromiejskim następuje stabilizacja osadnicza. Obok kościoła parafialnego św. Michała istnieje cmentarz. Ostatnio odkryto również pochówki w pobliżu Wzgórza Staromiejskiego, przy początku traktów na Kazimierz i Kraków (M. Matyaszewski 1997).

Przemiany nadające urbanistyczny kształt Lublinowi związane są z 2 poł. XIII w. i początkami wieku XIV (ryc. 51: V). Wtedy to na Wzgórzu Zamkowym powstaje drugi obiekt murowany - wolno stojąca wieża mieszkalna. Przy niej u schyłku XIII stulecia zostaje wzniesiona, jeszcze w wałach ziemnych, baszta. W latach dwudziestych następnego stulecia z obu tych obiektów za sprawą Władysława Łokietka powstaje kościół zamkowy p.w. św. Trójcy wkomponowany w linię murów obwodowych. Natomiast na Wzgórzu Staromiejskim w okresie od 2 poł. XIII w. do pocz. XIV w. rodzi się urbanistyczny ład miasta lokacyjnego, a na jego południowo-wschodnim skraju osiedlają się dominikanie (ok. 1260 r.). Nowe miasto (Lublinum Novum) otoczone jest wałami ziemnymi. Jak sugerują ostatnie odkrycia archeologiczne po zewnętrznej, zachodniej stronie wałów, przy trakcie krakowskim, w miejscu gdzie odkryto pochówki wczesnośredniowieczne istniał już kościółek i szpital p.w. św. Ducha (M. Matyaszewski 1997).

W początkach gotyckiej fazy lubelskiego zamku z fundacji Władysława Jagiełły i przy wsparciu finansowym lubelskich mieszczan w kościele zamkowym św. Trójcy powstają wspaniałe malowidła w stylu bizantyńskim, a mury obronne zyskują baszty i bramę wjazdową. Zamek uzyskuje po raz pierwszy, przy pomocy zwodzonego mostu, bezpośredni kontakt z zespołem miejskim na Wzgórzu Zamkowym (ryc. 51: VI). Na zachód od miasta, na terenach dotychczas nie zabudowanych lokują się kościoły: brygidkowski i św. Pawła wraz z klasztorami. Murowaną fazę uzyskują kościół i szpital p.w. św. Ducha. Zespół świętoduski usytuowany na wyodrębnionym wyniesieniu przez otoczenie wałem, a w czasach późniejszych murem zostaje włączony w kompleks obronny miasta.

ZAKOŃCZENIE

Stan badań archeologicznych, w tym szczególnie zaawansowana realizacja systemu Archeologicznego Zdjęcia Polski, stwarza obecnie perspektywę rozpoznania bogatego spektrum problemów w badaniach osadniczych. Jednym z priorytetowych, moim zdaniem, zagadnień u progu trzeciego tysiąclecia chrześcijaństwa jest zrozumienie i wyjaśnienie procesu kształtowania się sieci ośrodków i okręgów parafialnych na obszarze Polski Środkowowschodniej, a więc na rubieżach cywilizacji zachodniej. Ubogi zasób źródeł pisanych odnoszących się do zarania dziejów Kościoła i państwa polskiego tych ziem w sposób szczególnie uzmysławia potrzebę zaangażowania środowiska archeologicznego. Znamion truzizmu nabiera obecnie stwierdzenie, że rekonstrukcja procesu budowy i eskalacji terytorialnej państwa piastowskiego jest niemożliwa bez wyjaśnienia w niej roli administracji kościelnej i jej działań na niwie organizacyjnej i osadniczej. Przecież akt donacji państwa papieżowi przez Mieszka I miał zapewne na celu nie tylko ochronę przed wyłączną protekcją cesarską, lecz również potwierdzenie naszych granic i utworzenie własnej prowincji kościelnej (J. Kłoczowski 1998, s. 47). Należy podkreślić za J. Kłoczowskim, że przełom związany z przejściem chrześcijaństwa związany z oficjalną akceptacją nowej religii przez władcę i rządzące elity był tylko punktem wyjścia w realizacji ogromnego, wielopokoleniowego programu. Jego materialną podstawą od czasów XI-XII w. była rozbudowa sieci świątyń i ich zaplecza w postaci parafii (J. Kłoczowski 1998, s. 52n). Warto zwrócić uwagę na fakt, że według ostatnich szacunków liczba kościołów pełniących funkcje parafii w XII w. w Polsce określana jest między 800 a 1000, co daje już wyobrażenie niezwyklej dynamiki rozwoju organizacji kościelnej (U. Borkowska 1992, s. 66). Wzrost liczby kościołów oraz ich związek z ośrodkami administracji państwowej i prywatnymi posiadłościami stanowił podstawę formowania się okręgów parafialnych. W swych rozważaniach starałem się wykazać, że archidiakoniat lubelski należy do rzędu najstarszych polskich archidiakonatów i już w I pół. XII stulecia na jego terenie powstało sześć ośrodków i okręgów parafialnych. Niewykluczone, jeżeli posłużymy się analogiami z Węgier, Czech czy wschodnich Niemiec, że trzy najstarsze z nich oparły się na zastanej organizacji grodowej, mającej swe zaplecze w trzech wyróżnionych regionach osadniczych: wawolnickim, lubelskim i łączyńsko-mełgiewskim. Pozostaje jednakże, poza grodem lubelskim, niewyjaśniona kwestia najstarszych dziejów i lokalizacji ośrodków grodowych Ziemi Lubelskiej.

W przedstawionej pracy podjęto próbę konstatacji zasięgu i zróżnicowania sieci osadniczej wczesnośredniowiecznej Lubelszczyzny w dwóch poziomach. Używając pojęć przyjętych przez Z. Kobylińskiego są to poziomy makro i semi-makro.* Pierwszy z nich odnosi się do terytoriów archidiakonatu i kasztelani! lubelskiej, drugi zaś do okręgów parafialnych i aglomeracji lubelskiej, w której znajdowały się centralne ośrodki administracyjne.

W przypadku Lubelskiego mamy do czynienia z nałożeniem się zasięgu archidiakonatu i kasztelani!. Niezależnie od tego, na której z tych instytucji skupią swoją uwagę badacze, zaistnieje możliwość ustalenia kwestii chronologicznego pierwszeństwa jednej z nich, co w konsekwencji stworzy perspektywę wyjaśnienia zasad koegzystencji i współzależności. W niniejszej rozprawie przedstawione na poziomie ogólnym rekonstrukcje regionów osadniczych w ramach granic tych organizacji dają podstawy ku szczegółowym analizom osadniczym. Pierwszą próbą podjęcia studiów na poziomie bardziej szczegółowym jest przedstawiona w rozprawie rekonstrukcja przemian okręgów parafialnych, jak również propozycja przedstawiająca narodziny i rozwój grodu a potem zamku kasztelańskiego, oraz jego związki z ośrodkiem archidiakońskim i miastem lokacyjnym.

O ile w przypadku ośrodków archidiakońskiego i kasztelańskiego ich przeszłość została w znacznym stopniu rozpoznana, to przed archeologami i historykami osadnictwa stoi niezwykle istotny problem związany z analizą osadnictwa w granicach poszczególnych okręgów parafialnych. W literaturze przedmiotu istnieje już cenny przykład takiego rozwiązania - badania M. Sułowskiej ośrodka parafialnego w Piotrawinie i A. Buki w Kleczanowie (M. Sułowska 1972, s. 18-29; 1979, s. 37-43; 1984; A. Buko /red./ 1997). Ich wyniki stanowią nie tylko zachętę do tego rodzaju studiów, ale są

* W podziale na poziomy osadnicze idę za myślą Z. Kobylińskiego, który wyróżnił struktury osadnicze poziomu mikro (dom, zagroda), semi-mikro (osada i jej wewnętrzna organizacja przestrzenna), makro (regiony osadnicze). To ostatnie określenie odnosi autor, jeżeli chodzi o okres wczesnośredniowieczny, do sieci grodowej, a więc okręg parafialny będący częścią okręgu grodowego czy obszaru kilku grodów nazwałem poziomem osadniczym semi-makro (Z. Kobyliński, Struktury osadnicze na ziemiach polskich u schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza, Wrocław 1988).

jednocześnie dowodem przyjęcia właściwej metody badawczej. Autorzy bowiem przeprowadzili skrupulatne prospekcje powierzchniowe okręgu parafialnego z ich ośrodkami na czele, następnie zaś podjęli paroletnie badania wykopaliskowe wsi parafialnej.

Perspektywę badawczą w skali mikroregionalnej dostrzec można przede wszystkim w obszarze ośrodka parafialnego. Dla archeologów łatwiejsza jest identyfikacja w terenie ośrodków parafialnych niż innych wsi. Ich centra wyznaczają bowiem kościoły, które trwają na tym samym miejscu lub też w jego pobliżu. Ponadto świątynie z XII-XIII w. powstawały w miejscach zagospodarowanych i zabudowanych, co pozwala wiązać sieć parafialną tego czasu z wcześniejszymi osadami.

Badanie cmentarzy szkieletowych w kontekście początków kształtowania się sieci parafialnej, jak podkreślono już we Wstępie, ma istotne znaczenie. W tym miejscu należy dodać, że poza dużą rolę w rekonstrukcji sieci najstarszych ośrodków duszpasterskich, potem zaś parafialnych, badania cmentarzy mogą umożliwić charakterystykę antropologiczną ludności. Dzięki takim badaniom można prześledzić związki pokrewieństwa, rozróżnić tubylców od przybyszów, a także wskazać na kierunki mobilności grup ludzkich. Na potrzebę takich analiz antropologicznych wskazują wyniki opracowań najstarszych nekropolii szkieletowych Sandomierza, szczególnie zaś cmentarzyska na Wzgórzu Świętojakubskim. Na tym cmentarzu stwierdzono obecność przybyszów z Wielkopolski w okresie od połowy X do XI wieku (A. Buko 1998, s. 72-74).

Niewątpliwie pierwszorzędne znaczenie mają badania ośrodków parafialnych. Jednakże, badając osadnictwo wokół wsi parafialnej, należy odnieść się również do nie wykorzystanych możliwości rozpoznania całego obszaru parafialnego.

Obecnie przedstawiona rekonstrukcja narodzin i kierunków przebiegu procesu kształtowania się sieci parafialnej archidiakonatu lubelskiego w okresie wczesnego średniowiecza lokuje się na poziomie makroosadniczym. Pozostają jeszcze olbrzymie połacie problematyki społecznej i duchowej, w tym głównie religijnej, np. miejsca i materialne przejawy kultu. Szczegółowa analiza archeologiczna winna być więc podporządkowana całościowemu ujęciu problematyki egzystencji okręgu parafialnego od powierzchniowych penetracji terenowych poczynając, przez rozpoznawcze prace wykopaliskowe, po etap wieloletnich i interdyscyplinarnych badań ośrodka parafialnego. Od samego początku niezbędny jest udział w tych badaniach historyków osadnictwa i geografii historycznej, a także specjalistów nauk ścisłych i przyrodniczych.

SIEDLUNGSNETZ DES LUBLINER ARCHIDIAKONATS IM MITTELALTER ARCHÄOLOGISCH-HISTORISCHE STUDIE

Zusammenfassung

Die Untersuchungen über des Pfarrzentren und -bezirken verbundenen Siedlungswesens waren bisher die Domäne der Historiker. Man muß jedoch zugestehen, daß einige mit diesem Thema eingehend vertraute Kirchengeschichtsforscher wie Z. Sułowski, S. Litak und E. Wiśniowski schon darauf verwiesen haben, daß es notwendig sei, in die Erforschung des Pfarrsiedlungswesens auch die archäologischen Untersuchungen einzubeziehen, deren Ergebnisse für die Erkennung der Anfänge der ältesten Pfarrkirchen von besonderer Bedeutung seien. In der Archäologie finden wir auch zahlreiche Beispiele der Untersuchungen der Fundstellen aus jüngeren Phasen des frühen Mittelalters, die thematisch mit Pfarrzentren, vor allem Kirchhöfen und der pfarrkirchlichen Architektur verbunden sind. Ihre Bearbeitungen sind die Themen an sich und sie behandeln in keinem grösseren Kontext die Frage des Zusammenhangs zwischen den untersuchten Fundstellen und der Entwicklung der Pfarreien oder den Reichweiten der Pfarrbezirke. Es gibt schon wissenschaftliche Arbeiten, in denen man eine Verbindung zwischen historischen Erkenntnissen und archäologischen Untersuchungen herzustellen suchte, um das Problem der frühen Kirchenorganisation in Polen zu erläutern. Diese Überlegungen konzentrieren sich jedoch auf die Christianisierungsanfänge und ferner auf den Bau der ersten Strukturen der Kirchenverwaltung auf der Ebene der Archidiözese und der Diözese in der frühen Piastenzzeit.

Ein breiteres Problemspektrum für weitere Siedlungsstudien entsteht, wenn wir versuchen, die Territorien der Pfarrbezirke, wenn auch nicht mit scharf festgesetzten Grenzen, so mit Wirkungsbereichen der Pfarrzentren, zu rekonstruieren. Das hat sich auch der Autor der vorliegenden Arbeit zum Ziel gesetzt. Er hofft dabei, daß die Verbindung der archäologischen Untersuchungsergebnisse mit den bisherigen historischen Erkenntnissen es möglich macht, die Pfarrbezirke und ihren allmählichen Wandel im Laufe der Zeit wenigstens im Allgemeinen zu erkennen, als auch ein genaues Bild von dem Siedlungswesen zu gewinnen, das die Grundlagen für die Gestaltung des kirchlichen Verwaltungsnetzes auf der Ebene der Pfarrei und des Archidiakonats geschaffen hatte.

In den Kreis der Betrachtungen wurde das Gebiet des mittelalterlichen Lubliner Archidiakonats östlich von der Weichsel gezogen, was durch den Stand der archäologischen und historischen Forschung determiniert wurde. Das Hauptziel war es, die Pfarrbezirke im 12. und 13. Jh., also in der frühen Entwicklungsphase des Pfarrnetzes auf dem Gebiet des

Lubliner Archidiakonats zu rekonstruieren. Den Terminus ante quem bilden die Jahre 1325-26, aus denen ein Papstzehntenregister mit einem Verzeichnis der ältesten Pfarrzentren stammt.

Die Ausgangsbasis für die Untersuchungen war eine Verknüpfung archäologischer Erkenntnisse mit schriftlichen Quellen und ihren Auswertungen, die sich auf das älteste Pfarrnetz im Lubliner Archidiakonats auf dem Gebiet zwischen der Weichsel und dem Wieprz beziehen. Von archäologischer Seite her diente als Hauptquelle das Siedlungsnetz jüngerer Phasen des frühen Mittelalters, das vor allem aufgrund von Oberflächenuntersuchungen im Rahmen des sogenannten Systems des Archäologischen Bildes Polens re-konstruiert wurde. Zur Ausgangsbasis wurde eine neulich herausgegebene Arbeit, die langjährige Geländearbeiten und dokumentarische Auswertungen dieser Untersuchungen aus dem Gebiet Mittelostpolens zusammenfaßt.

Der erste Arbeitsschritt bei der Rekonstruktion der Wirkungsbereiche der ältesten Kirchen war die Eintragung des festgestellten Pfarrnetzes in eine aufgrund von archäologischen Untersuchungen nachgebildete Karte des Siedlungswesens aus der Zeit vom 11. bis zum 13. Jh. Auf den Gedanken, daß solch eine Angabenverknüpfung sehr zweckmäßig ist, hat uns die Ansicht eines mit der Thematik der Entstehung und Entwicklung des Pfarrnetzes eingehend vertrauten Historikers E. Winiowski gebracht, daß sich der Zusammenhang zwischen dem Pfarrnetz und dem Siedlungswesen eindeutig daraus erschließen läßt, daß sich gleich nach der Entstehung neuer Siedlungsstellen auch neue Pfarreien bilden. Es besteht auch ein enger Zusammenhang zwischen dem Pfarrnetz und der Entstehung der Pfarreien auf früher besiedelten Gebieten und dem Vorhandensein von Verwaltungszentren oder überhaupt Siedlungszentren in der nächsten Umgebung. Angesichts der aus der weitgespannten Datierung archäologischer Funde resultierenden Statik des Siedlungsbildes scheint uns noch ein von Wiśniowski am Beispiel der Präpositur in Wilica dargestellter Forschungsaspekt von wesentlicher Bedeutung zu sein: aus der Beziehung zwischen dem Pfarrnetz und dem Siedlungswesen ergeben sich nämlich für die Forschungsmethode des frühen Siedlungswesens bedeutende Folgen, die in der Feststellung zum Ausdruck kommen, daß die Entwicklung des Pfarrnetzes unter bestimmten Bedingungen die Dynamik der territorialen Siedlungsentwicklung verfolgen läßt.

Weiterhin sollten in der vorliegenden Arbeit die Verbindungen einzelner Ortschaften mit Pfarrzentren festgestellt werden. Nur wenige Schwierigkeiten bereitete diese Aufgabe im Falle von Ortschaften mittelalterlichen Ursprungs mit einer urkundlich belegten Pfarrzugehörigkeit. Als viel komplizierter erwies sich die Feststellung dieser Zugehörigkeit bei Ortschaften von späterer Herkunft. Betrachtet wurde dabei ihre Lage in Hinsicht auf Entfernungen bis zu den nächsten mittelalterlichen Dörfern und Pfarrzentren unter Beachtung der Möglichkeit, den Weg zur Kirche hin und zurück innerhalb eines Tages zu schaffen. Von wesentlicher Bedeutung waren auch im Mittelalter die natürlichen Gegebenheiten dieser Ortschaften in Rücksicht auf die Möglichkeit, eine Pfarrkirche reibungslos zu erreichen. Bei Problemfällen, zum Beispiel beim Fehlen der Untersuchungen im Rahmen des Archäologischen Bildes Polens, beim Fehlen schriftlicher Quellen und früherer Siedlungstraditionen, als auch bei beträchtlichen Entfernungen von einem potentialen Pfarrzentrum wurde die Pfarrzugehörigkeit einer Ortschaft oder eines Gebiets auf Karten mit gestrichelten Linien bezeichnet. Die Verbindungslinie zwischen den entferntesten Siedlungspunkten bildete die Grenzen der Wechselwirkung zwischen Ortschaften und einem Pfarrzentrum.

Angesichts der Unmöglichkeit, beim jetzigen Forschungsstand zu entscheiden, in welchen Fällen auf dem Gebiet neuzeitlicher Ortschaften Siedlungen oder Dörfer im frühen Mittelalter bestanden, ist bei der Nachbildung dieser Relationen Vorsicht geboten. Die Kriterien der archäologischen Obernachenuntersuchungen sind dafür nicht anzuwenden, da sie einem Forscher erlauben, den Begriff „Siedlung“ allein aufgrund der Anwesenheit einiger Funde, vorwiegend Fragmente von Tongefäßen zu gebrauchen. Somit soll in Zukunft auf der Mikrosiedlungsebene, unter Einbeziehung von archäologisch gut erforschten Siedlungen, ethnologischen und historischen Definitionen festgestellt werden, wo wir mit wirklichen Siedlungen und wo nur mit der Sphäre einer Siedlungs- oder Wirtschaftspenetration zu tun haben.

Bei der Zusammenstellung des frühmittelalterlichen, mit Hilfe von archäologischen Untersuchungen rekonstruierten Pfarrnetzes mit dem uns aus schriftlichen Quellen (1470-80, 1529 und die 2. Hälfte des 16. Jh.) bekannten kann man zwischen zwei Entwicklungsrichtungen unterscheiden:

- 1) das Entstehen neuer Pfarreien infolge der Aufteilung der frühmittelalterlichen Pfarreien,
- 2) das Entstehen neuer Pfarreien außerhalb des frühmittelalterlichen Pfarrnetzes.

Wenn man dieses Problem zusammenfassend behandelt, kann man feststellen, daß bei der Anzahl von 30 Pfarreien, die am Ausgang des Frühmittelalters bestanden, sind in der Zeit der Entstehung des Liber beneficiorum (1470-80) 26 neue Pfarreien schriftlich belegt, was ihre fast doppelte Zunahme (45%) bedeutet. Unter Beachtung P. Szafrans Feststellung über einen Stillstand im 14. Jh. muß man zugestehen, daß im Laufe des 15. Jh. das Siedlungsnetz einen überaus dynamischen Aufschwung erlebte.

Die meisten Pfarreien aus der Zeit vom Ende des frühen Mittelalters bis zum Liber beneficiorum entstehen der ersten Richtung gemäß - auf dem Gebiet des frühmittelalterlichen Siedlungsnetzes und der damals entstandenen Pfarrzentren. Innerhalb der 30 ältesten Pfarreien entstehen neue Mittelpunkte. Westlich von der Weichsel sind es Pfarreien in Ciepiałów, Regów, Sienno und Wielgie, östlich der Weichsel: in Abramowice, Bełzyce, Biskupice, Boby, Bychawka, Dys, Kamionka,

Karczmiska, Kielczewice, Klementowice, Konopnica, Końskowola, Krasienin, Krzczonów, Łańcuchów, Markuszów, Niedrzwica und Zemborzyce. Die überwiegende Mehrheit der neu gebildeten Pfarreien (über 65%) ist also auf dem Lubliner Hochland gelegen. Die zwei weiteren Pfarreien: in Kamionka und Rudno auf der Lubartowska-Hochebene des Südpodlachischen Tieflands weichen ein wenig von der angenommenen Richtung ab, weil sie auf den Gebieten entstehen, die auf Karten mit gestrichelten Linien bezeichnet wurden, denn es ist schwer, schon wegen der beträchtlichen Entfernungen ihre Zugehörigkeit zu der mittelalterlichen Pfarrei in Garbów sicher festzustellen. Die Karte aus der Zeit des Liber beneficiorum zerstreut gewissermaßen die Zweifel, weil hier diese Pfarreien auf einem mit früheren Siedlungspunkten gekennzeichneten Gebiet gelegen sind.

Im Rahmen der zweiten Richtung sind drei neue Pfarrzentren im Polessjen - in Bialka, Ostrów und Parczew zu erwähnen. Ihre Stelle in der Gruppe der Pfarreien, die außerhalb des frühmittelalterlichen Pfarrnetzes entstanden, kann zur Zeit nicht eindeutig entschieden werden, weil auf diesem Gebiet keine Untersuchungen im Rahmen des Archäologischen Bildes Polens durchgeführt wurden.

In der Zeit des Liber Retaxationum ändert sich das Bild des Pfarrnetzes im Vergleich zum Liber beneficiorum nur in geringem Masse. Es entstehen drei neue Pfarreien: die eine innerhalb der alten frühmittelalterlichen Siedlung in Wostowice und die ist eine Filiale der Pfarrei in Jaroszyn, die zwei anderen - Lubartów und Michów - auf der Lubarto-wska-Hochebene des Südpodlachischen Tieflands. Michów und seine Umgebung wurden im Rahmen des Archäologischen Bildes Polens nicht untersucht. Auf die Tatsache dagegen, daß Lubartów an einem wichtigen, längs des Flusses Wieprz in Richtung auf Kock und Łuków verlaufenden Handelsweg entstand, weisen Münzdepotfunde auf.

Eine deutliche Entwicklung des Pfarrnetzes läßt sich in der 2. Hälfte des 16. Jh. beobachten, als die Pfarrbezirke nicht nur das ganze Gebiet des Archidiakonats zwischen der Weichsel und dem Wieprz ausfüllten, sondern auch in nordöstlicher Richtung über den Wieprz hinaus expandierten.

Die Flächenänderungen der Pfarreien im Laufe des Mittelalters wurden am Beispiel der sechs ältesten Pfarreien dargestellt. Die größten von ihnen: in Wwołnica, Lublin und Mełgiew konnten sich sogar in ihrer frühesten Entwicklungsphase mit den Gebieten der Burgbezirke decken. Sie lassen auch die größte Aufteilungsdynamik erkennen. Im Laufe des ganzen Mittelalters vollzieht sich ihr Zerfall von einer Fläche von über 1300 km² in der 1. Hälfte des 12. Jh. bis 200 km² in der 2. Hälfte des 16. Jh., das Gebiet dieser Pfarreien verkleinert sich also um mehr als das Sechsfache. Trotz wesentlicher Zerkleinerung zählen sie schließlich zu den größten Bezirken des Lubliner Archidiakonats auch in der Neuzeit. Bei kleinen und mittelgroßen Pfarreien dagegen wie z. B. Jaroszyn und Garbów können wir bemerken, daß ihr Gebiet das ganze Mittelalter hindurch grundsätzlich unverändert bleibt.

Das in der 2. Hälfte des 16. Jh. endgültig gestaltete Bild der Flächengrößen der Pfarreien läßt uns allgemein feststellen, daß die größten Pfarreien, mit einer Fläche von über 200 km², vom Zerfall der ältesten her kamen oder im Spätmittelalter auf den Gebieten mit einem dünneren Siedlungsnetz entstanden, wie z. B. Pfarreien in Ostrów, Parczew (im Polessje) oder Krzczonów (die Wasserscheide der Bystrzyca und des Wieprz auf den Gieczewskie-Anhöhen).

Es sei hier zu bemerken, daß in der 2. Hälfte des 16. Jh. kleine Pfarreien eine Fläche von einigen zehn km², mittelgroße - über 100 km² und große - über 200 km² hatten.

Der Vergleich der Faktoren der Siedlungsintensität macht eine interessante Erscheinung bemerkbar. Zwischen dem Zustand aus der 1. Hälfte des 12. Jh., als sich das Pfarrnetz zu bilden begann, und dem aus der 2. Hälfte des 16. Jh., als es sich endgültig gestaltet hat, bestehen nur geringe oder gar keine Unterschiede. So zum Beispiel in den Pfarreien in Garbów und Kurów ist der Grad der Siedlungsintensität sowohl in der Anfangs- als auch in der Endphase gleich. Zwischen vier anderen Pfarreien bestehen geringe Unterschiede, in den Pfarreien in Jaroszyn und Mełgiew läßt sich nur eine Abnahme, in Lublin und Wwołnica eine Zunahme beobachten. Die Zunahme der Siedlungsintensität um die Mittelpunkte in Lublin und Wwołnica wundert nicht, Lublin war doch am Ausgang des Mittelalters das Zentrum der Kirchen- und Staatsverwaltung auf dem Gebiet zwischen der Weichsel und dem Wieprz und Mittelpunkt des internationalen Handels, Wwołnica dagegen war Ort des Kastellengerichts und Sitz der Präpositur des Benediktinerklosters in wity Krzy.

Wenn wir die Dynamik der Flächenänderungen beobachten, können wir bemerken, daß bei Garbów und Jaroszyn die Änderungen nicht so groß sind, in anderen Fällen aber nimmt das Gebiet beträchtlich ab. Am Beispiel der Veränderungen im Bereich der sechs ältesten Pfarreien kann man bemerken, daß die Besiedlung und vermutlich auch die Bewirtschaftung dieser Pfarreien in ihrer frühesten Entwicklungsphase (die 1. Hälfte des 12. Jh.) keine erheblichen Disproportionen im Vergleich zu späteren Zeiten aufweist.

Beim Zerfallen der Pfarrbezirke läßt sich auch eine Tendenz zur Verkleinerung der Entfernungen zwischen entstehenden, benachbarten Pfarrzentren beobachten. Schon am Ausgang des frühen und zu Beginn des späten Mittelalters ändern sich die Entfernungen im Bereich der sechs ältesten Pfarreien wesentlich. In der 1. Hälfte des 12. Jh. schwanken

diese Entfernungen zwischen 20 und 40 km, in der 2. Hälfte des 13. Jh. dagegen schon zwischen einigen und einigen zehn km. Es läßt sich also vermuten, daß sich eine Tendenz andeutete, sich an alte Pfarrzentren und schon früher bewirtschaftete Gebiete zu halten.

Das Bild des Siedlungsnetzes des Lubliner Archidiakonats im Mittelalter wurde auf zwei Siedlungsebenen - einer Makro- und einer Semi-Makro-Ebene rekonstruiert. Vor den Archäologen und Historikern, die sich mit dem Siedlungswesen beschäftigen, eröffnet sich jetzt eine neue, besonders wichtige Forschungsperspektive, die mit der Analyse des Siedlungswesens in den Grenzen einzelner Pfarrbezirke verbunden ist.

Auf der mikroregionalen Ebene sieht man eine Forschungsperspektive vor allem im Bereich eines Pfarrzentrums. Für die Archäologen ist die geographische Lokalisierung von Pfarrzentren leichter als die von anderen Dörfern. Ihre Zentren sind nämlich durch Kirchen kenntlich gemacht, die an denselben Stellen oder nahebei stehen bleiben. Die Kirchen aus dem 12.-13. Jh. wurden an bewirtschafteten und bebauten Stellen errichtet, was uns das Pfarrnetz aus dieser Zeit mit früheren Siedlungen verbinden läßt. Außer Untersuchungen der Kirchen selbst können auch archäologisch-anthropologische Untersuchungen der Kirchhöfe eine Fülle von Angaben für die Rekonstruktion des Prozesses der Entstehung und Entwicklung einer Pfarrei liefern.

Es steht außer Zweifel, daß man sich mit der These über eine erstrangige Bedeutung der Untersuchungen eines Pfarrzentrums einverstanden erklären muß. Es gilt aber auch, auf ungenutzte Möglichkeiten der Erforschung eines ganzen Pfarrgebiets zurückzugreifen.

Die vorliegende Rekonstruktion stellt die Entstehung und den Entwicklungsverlauf des Pfarrnetzes des Lubliner Archidiakonats im Mittelalter dar. Die Gesamtheit aller Probleme gesellschaftlicher und geistiger, darunter vor allem religiöser Natur wie z. B. Kultstätte und -erscheinungen, bleibt noch unerforscht. Eine sorgfältige archäologische Analyse soll also einer Ganzheitsbetrachtung der Existenz eines Pfarrbezirks, angefangen von Oberflächenuntersuchungen, über Ausgrabungsarbeiten, bis auf langjährige und interdisziplinäre Forschungen eines Pfarrzentrums, untergeordnet werden.

Übersetzt von Magdalena Putek

BIBLIOGRAFIA

WYKAZ SKRÓTÓW

AHP - Archeologia Historica Polona
Annales UMCS - Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska
AP - Archeologia Polski
IA - Informator Archeologiczny
KDM - Kodeks dyplomatyczny Małopolski
KAiU - Kwartalnik Architektury i Urbanistyki
KH - Kwartalnik Historyczny
KHKM - Kwartalnik Historii Kultury Materialnej
KKK - Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej
LKP - Lubelska Księga Podkomorska Piętnastego Wieku
MPH - Monumenta Poloniae Historica
MPLH - Monumenta vetera Poloniae et Lithuaniae historiam illustratia,
MSROA- Materiały i Sprawozdania Rzeszowskiego Ośrodka Archeologicznego
PH - Przegląd Historyczny
PSRL - Połnoje sobranie russkich letopissi
RH - Roczniki Humanistyczne
Reg.L - Region Lubelski
RL - Rocznik Lubelski
SH - Studia Historyczne
SiML - Studia i Materiały Lubelskie
SSS - Słownik Starożytności Słowiańskich
SŻ - Studia Źródłoznawcze
UM - Urzędnicy Małopolscy XII-XV wieku
WA - Wiadomości Archeologiczne
ZDM - Zbiór dokumentów małopolskich

ŹRÓDŁA I LITERATURA

A. Źródła drukowane

Długosz J., Roczniki czyli kroniki sławnego Królestwa Polskiego, t. IV, Warszawa 1974.

Liber beneficiorum dioecesis Cracoviensis. t. I-III, [w:] Opera Omnia Joannis Diugossi, t. VIII- X, wyd. L. Łętowski, Kraków 1863-1864.

Kodeks dyplomatyczny katedry krakowskiej św. Wacława, wyd. F. Piekosinski, t. I-II, Kraków 1874-1883.

Kodeks Dyplomatyczny Małopolski, wyd. F. Piekosinski, t. I-IV, Kraków 1876-1905.

Lubelska księga podkomorska piętnastego wieku, wyd. L. Białkowski, Lublin 1934.

Monumenta Poloniae Historica, t. I-IV, Lwów-Kraków 1864-1914.

Monumenta Poloniae Vatkana, t. I-III, Kraków 1913-1914.

Połnoje sobranie russkich letopissi, t. 2, Ipatiewskaja letopis, St. Petersburg 1908.

Theiner A., Monumenta vetera Poloniae et Lithuaniae historiom illustratia, t. I, Romae 1860.

Urzędnicy małopolscy XII-XV wieku. Spisy, oprac. J. Kurtyka, T. Nowakowski, F. Sikora, A. Sochacka, P. K.

Wojciechowski, B. Wyrozumka, pod. red. A. Gąsiorowskiego, Wrocław 1990.

Zbiór dokumentów małopolskich, wyd. S. Kuraś, I. Sułkowska-Kurasiowa, cz. I-VIII, Kraków-Wrocław 1962-1975.

B. Dokumentacje archeologiczne, historyczne i geologiczne z Archiwum Państwowej Służby Ochrony Zabytków w Lublinie

Czerepińska L., Michalczyk S.

1974 Grodzka 11. Dawna plebania, Lublin. Gwóźdź R.,

Przemyski S.

1966 Orzeczenie geotechniczne dla fundamentów donżonu na zamku w Lublinie, Lublin.

Hryniewski J., Przemyski S.

1965 Dokumentacja geologiczno-inżynierska do projektu budowy północnego skrzydła Zamku w Lublinie, Lublin.

Hunicz A.

1974 Lublin - Zamek. Skrzydło północne. Sprawozdanie z nadzorów archeologicznych i badań sondażowych prowadzonych w 1973 r., Lublin.

Ignat A.

1969 Dokumentacja geologiczno-inżynierska dla projektu technicznego odbudowy i zabezpieczenia przed dalszymi odkształceniami budynku Zamku Lubelskiego, Lublin.

Koba A.

1985 Sprawozdanie z technicznych badań podłoża gruntowego wykonane dla potrzeb projektu technicznego kanału zbiorczego w ulicy Grodzkiej w Lublinie, Lublin.

Mitrus E.

1996 Dokumentacja z badań archeologicznych wykonanych w 1996 r. Relikty kościoła św. Michała na placu Po Farze w Lublinie, część I, Lublin.

Matyaszewski M.

1997 Dokumentacja z nadzorów archeologicznych nad pracami ziemnymi związanymi z wymianą instalacji w ulicy Krakowskie Przedmieście. Część II (na odcinku pomiędzy ulicą 3-go Maja a placem Łokietka), Lublin.

Niedźwiadkowie A. i R., Rozwałka A.

1997 Dokumentacja z badań AZP na obszarze 69-80, Lublin.

Okieńczyc T.

1985 Wzgórze Zamkowe. Orzeczenie techniczne i interpretacja wyników prac badawczych i pomiarów fotograficznych, Lublin.

1988 Wzgórze Zamkowe. Orzeczenie techniczne i interpretacja wyników badawczych i pomiarów stanu i ruchów wglębnych mas ziemnych w południowych i wschodnich zboczach skarpy. Lublin.

Rozwałka A.

1987 Lublin - Stare Miasto - Blok XIV. Dokumentacja z badań i nadzorów archeologicznych, Lublin. Rzeszutek J.

1984 Kaplica zamkowa. Charakterystyka przemieszczeń skarpy zachodniej. Lublin.

Rzeszutek J., Karamon W.

1983 Kaplica zamkowa. Badanie odkształceń, Lublin.

Szajner W.

1980 Dokumentacja technicznych badań podłoża gruntowego do projektu technicznego kanału ciepłowniczego w rejonie ulic Furmanskiej i Kowalskiej w Lublinie, Lublin.

Teodorowicz-Czerepińska J.

1995 Zamek lubelski, Lublin.

Wrona K.

1984 Opinia geologiczna o warunkach gruntowo-wodnych w podłożu terenu pod projektowany kanał sanitarny od Starego Miasta do kolektora N w Lublinie, Lublin.

Zamek - dokumentacja badań geologicznych. Mapa 1 :250.

C. Literatura

Bałaaban M.

1991 Żydowskie miasto Lublin, Lublin.

- Abraham W.
1893 Organizacja Kościoła w Polsce do połowy wieku XII, Lwów.
- Arnold S.
1927 Terytoria plemienne w ustroju administracyjnym Polski Piastowskiej (w. XII-XI11), Prace Komisji do Atlasu Historycznego Polski, z. 2, Kraków. Bartkowski T.
1977a Fizjografia Poznania [w:] Początki i rozwój Starego Miasta w Poznaniu w świetle badań archeologicznych i urbanistyczno-archeologicznych, J. Żak (red.), Warszawa-Poznań, s. 23-34.
1977b Głos w dyskusji [w:] Początki i rozwój Starego Miasta., s. 136
- . Borkowska U.
1992 Odbudowa i rozwój (2 pół. XI i XII w.), [w:] Chrześcijaństwo w Polsce, pod red. J. Kloczowskiego, Lublin, s. 89-112.
- Brykowska M.
1997 Architektura królewskiej kaplicy św. Trójcy na zamku w Lublinie, [w:] Sztuka około 1400, t. I, Warszawa, s. 127-141.
- Buczek K.
1970 Organizacja opolna w średniowiecznej Polsce, SH, T. 13, z. 2, s. 205-250.
- B u k o A.
1993 Sandomierz wczesnopiastowski, [w:] Dzieje Sandomierza. Średniowiecze. T. I, pod red. S. Trawkowskiego. Warszawa, s. 45-87.
1997 Polska we wspólnocie narodów Europy: początki - perspektywy badawcze, „Zeszyty Sandomierskie”, nr 6,s. 3-6.
1998 Początki Sandomierza, Warszawa.
- Buko A. (red.)
1993 Kleczanów. Badania rozpoznawcze 1989-1992, Warszawa.
- Burlikowska J.
1993 Źródła w dorzeczu Bystrej, [w:] Źródła zachodniej części Wyżyny Lubelskiej i Roztocza, pod red. Z. Michalczyka, Lublin, s. 71-103.
- Dąbrowska E.
1973 Wielkie grody dorzecza górnej Wisty. Wrocław.
- Dąbrowska M.
1987 Kafle i piece kafłowe w Polsce do końca XVIII wieku. Wrocław.
- Dąbrowski M.J.,Hunicz A.,Kardasz M.
1975 Badania archeologiczne i dendrochronologiczne przeprowadzone na wzgórzu zamkowym w Lublinie w 1973 r., WA, t. XL, z. 1, s. 27-36.
- Deptuła Cz.
1961 Norbertanie w archidiaconacie lubelskim w XII i XIII wieku. Sprawozdania Towarzystwa Naukowego KUL za rok 1960, nr 11, s. 90-95.
1967 „Cella de Skowiszin”. przyczynek do najstarszych dziejów Kazimierza Dolnego nad Wisłą, RL, 1.10, (druk 1969), s. 113-123. D e r w i e h M.
1992 Benedyktynski klasztor św. Krzyża na Łysej Górze w średniowieczu, Warszawa-Wrocław.
1995 Monastycyzm w kulturze Polski średniowiecznej. Uwagi problemowe, [w:] Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski, pod red. A. Pobóg-Lenartowicz i M. Derwicha, Opole, s. 19-26.
1996 Obraz średniowiecznego osadnictwa województwa lubelskiego. Uzupełnienia do »Słownika Historyczno-Geograficznego« Stanisława Kwasia, RL, 5(7), 1991-1993, Lublin, s. 161-183.
- Dobosz J.
1995 Działalność fundacyjna Kazimierza Sprawiedliwego, Poznań. Dobrzański
- S.J.
1978 Castrum. Problematyka badawcza, [w:] Początki zamków w Polsce. Prace Naukowe Politechniki Wrocławskiej, Nr 12, Studia i Materiały 5, Wrocław, s. 5-18.
- Dudziak J. ks.
1974 Dziesięcina papieska w Polsce średniowiecznej, Lublin.
- Dulnicz M.

- 1990 Stan i potrzeby badań nad osadnictwem wczesnośredniowiecznym na Mazowszu (VI-XJ w.), [w:] Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem w Polsce, pod red. Z. Kuranatowskiej, Poznań, s.243-261.
- 1993 Sieć grodowa Mazowsza Płockiego w XI wieku, [w:] Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI-XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej, pod red S. Moździocha, Wrocław, s. 47-61.
- 1994 Datowanie absolutne i względne wybranych stanowisk wczesnośredniowiecznych Słowiańszczyzny Zachodniej. „Światowi”, t. 39, s. 14-31.
- Forstner D. OSB
1990 Świat symboliki chrześcijańskiej. Warszawa.
- Gajewski L.,Gurba J.
1977 Z najnowszych badań nad wczesnośredniowiecznym osadnictwem Lubelszczyzny, Annales UMCS, sec. F, vol. XXXII, 3, (druk 1979), s. 47-58.
- Gajewski L.,Gurba J.,Kutyłowski A.
1975 Puławy-Wfostowice, IA, s. 142-143. Gawlas S.
1996 O kształt zjednoczonego Królestwa, Warszawa.
- Golub S., Gurba J.
1996 Archeologia o początkach Chełma, [w:] Chełm i Chełmskie w dziejach, pod red. R. Szczygła, Chełm, s. 13-25.
- Guerquin B.
1984 Zamki w Polsce, Warszawa.
- Gurba J.
1956 Wyniki obserwacji archeologicznych na terenie wzgórza zamkowego w Lublinie w 1954 r., WA, t. XXIII, z. I, s. 111.
1965 Z problematyki osadnictwa wczesnośredniowiecznego na Wyżynie Lubelskiej, Annales UMCS, sec. F, vol. 20, z. 3, s. 45-58.
1966 Z lubelskiej problematyki kultury amfor kulistych, RL, t. IX, (druk 1968), s. 56-57, ryc. 2.
1978 Starożytne i wczesnośredniowieczne osadnictwo Lubelszczyzny, [w:] Z zagadnień kultury ludowej. t. I, Lublin, s. 24-32.
1980 Od epoki kamiennej do wczesnego średniowiecza, [w:] Z przeszłości dalekiej i bliskiej. Szkice z dziejów Lubelszczyzny, pod red. A. Kopruckowiaka i W. Śladkowskiego, Lublin, s. 20-28.
1983 Uwarunkowania środowiskowe osadnictwa społeczeństw wczesnośredniowiecznych na przykładzie Lubelszczyzny, [w:] Człowiek i środowisko w pradziejach, pod. red. J. K. Kozłowskiego i S. K. Kozłowskiego, Warszawa, s. 322-326.
1988a Okolice Końskowoli w świetle archeologii, [w:] Dzieje Końskowoli, pod red. R. Szczygła, Lublin, s.5-19.
1988b Pradzieje i wczesne średniowiecze Horodła, Biuletyn TRH, nr 3, (druk 1989), s. 1-6.
1989 Archeologia o Łecznej, [w:] Łeczna. Studia z dziejów miasta, pod. red. E. Horocha, Lublin, s.11-17.
1991 Okolice Włodawy w prahistorii i średniowieczu, [w:] Dzieje Włodawy, pod. red. R. Szczygła, Lublin, s.13-18.
1995a Okolice Bychawy w świetle archeologii, [w:] Dzieje Bychawy, pod. red. R. Szczygła, Bychawa-Lublin 1995, s. 11-21.
1995b Archeologia ziemi chełmskiej. Rocznik Chełmski, t. I, s. 319-327.
- Gurba J.,Bargiel B., Zakościelna A.
1987 Osadnictwo starożytne i wczesnośredniowieczne w okolicach Puław, [w:] Puławy dawne i nowe, Lublin, s. 39-58.
- Gurba J.,Banasiewicz E.,Florek M., Golub S., Rozwałka A.
1995 Formowanie się wczesnośredniowiecznego osadnictwa Polski środkowowschodniej, Annales UMC S, sec. F,vol. L, s. 67-76.
- Haftka M.
1962 Osadnictwo Wyżyny Lubelskiej w II połowie XV w. na podstawie »Liber Beneficiorum« Jana Długosza, Sprawozdania Towarzystwa Naukowego KUL, nr 13, Lublin, s. 110.
- Harris E.
1989 Zasady stratygrafii archeologicznej. Warszawa.
- Hoczyk-Siwkowska S.

- 1974 Sprawozdanie z badań Lublina przedlokacyjnego w latach 1967-1969, Sprawozdania Archeologiczne, t. XXVI, s. 97-113.
- 1996 Rozwój przestrzenny wczesnośredniowiecznego Lublina, AHP, nr 3, s. 11-19.
- 1998 Uwarunkowania osadnicze powstania głównych miast Małopolski, [w:] Kraje słowiańskie w wiekach średnich. Profanum i sacrum, pod. red. Z. Kurnatowskiej, Poznań, s. 332-340.
- 1999 Małopolska wschodnia w VI-X Wieku. Struktury osadnicze, Lublin.
- Hoczyk S., Ślusarski Z.
- 1971 Wyniki dotychczasowych badań archeologicznych na wzgórzu zamkowym w Lublinie, SiML, t. 5, s. 53-77.
- Hunicz A.
- 1973 Wyniki badań na wzgórzu zamkowym w Lublinie w 1971, WA, t. XXXVIII, z. 3-4, s. 443-459.
- Jahn A.
- 1956 Wyżyna Lubelska, Warszawa.
- Jamka R.
- 1973 Początki głównych miast wczesnośredniowiecznych w Polsce południowej w świetle badań archeologicznych, cz. 2: Przemysł, Lublin, Sandomierz i Opole, Kraków.
- Jawor G.
- 1991 Ludność chłopska i społeczności wiejskie w województwie lubelskim w późnym średniowieczu, Lublin.
- 1998 Oblicze etniczne i rozwój osadnictwa okolic Goraja w późnym średniowieczu, Reg.L., t. 6, s. 55-62.
- Jop S.
- 1996 Pszczelarstwo w puszczy kolechowskiej i Parczewskiej (XVI-xyiii w.), Reg.L., t. 5, s. 39-61. 1998 Zasadzenie Pojezierza w rejonie Ostrowa Lubelskiego, Lublin.
- Kaczmarczyk Z.
- 1977 Ustrój prawny Poznania do roku 1386, [w:] Początki i rozwój Starego Miasta w Poznaniu w świetle badań archeologicznych i urbanistyczno-archeologicznych, pod red. W. Błaszczyka, Warszawa-Poznań, s. 85-107.
- Kadrow S.
- 1998 „Przesłanka pompejańska” a badania archeologiczne w Polsce - wybrane zagadnienia, Zeszyty Ośrodka Ratowniczych Badań Archeologicznych, Seria A: Metodyka i Zagadnienia Prawne, nr 2A, s. 9-20.
- Kajzer L.
- 1984 Wstęp do badań archeologiczno-architektonicznych. Łódź.
- 1996 Wstęp do archeologii historycznej w Polsce, Łódź.
- Kiryk F.
- 1972 Z badań nad urbanizacją Lubelszczyzny w dobie jagiellońskiej. Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie, Prace Historyczne, VI, Kraków.
- Klimaszewski M.
- 1981 Geomorfologia, Warszawa.
- Kłoczowski J.
- 1965 Lublin po nadaniu prawa miejskiego, [w:] Dzieje Lublina, pod. red. J. Mazurkiewicza, Lublin.
- 1966 Zakony na ziemiach polskich w wiekach średnich, [w:] Kościół w Polsce, t. I, Średniowiecze, pod. red. J. Kłoczowskiego, Kraków, s. 373-582.
- 1998 Młodsza Europa, Warszawa.
- Kmieciński J.
- 1997 Rekonstrukcja minionych kultur, Lublin.
- Kobyliński Z.
- 1988 Struktury osadnicze na ziemiach polskich u schyłku starożytności i w początkach wczesnego średniowiecza, Wrocław.
- Koch W.
- 1996 Style w architekturze. Warszawa.
- Kokowscy E. i A.
- 1987 Osadnictwo wczesnośredniowieczne w mikroregionie pomiędzy Huczwą, Bugiem i Bukową na tle osadnictwa grupy masłomeckiej z młodszego okresu rzymskiego, Zamość.
- Kosyl Cz.

- 1978 Nazwy miejscowe dawnego województwa lubelskiego. Wrocław. Kowalczyk
- E.
- 1994 Powracający temat: Sieciechów, KHKM, R. XLII, Nr 1, s. 69-85.
- Koziejowski W.
- 1975a Relikty kościoła fundacji książęcej lub rycerskiej tkwiące w kościele farnym w Kazimierzu Dolnym, RH,t.23,s. 113-14.
- 1975b Romański charakter stylowy architektury wieży na zamku w Lublinie, RH, T. XXIII, z. 5, s. 103-112.
- 1982 Późnoromańskie formy stylowe w architekturze na zamku lubelskim, SiML, t. 9, s. 51-103.
- Krassowski W.
- 1990 Dzieje budownictwa i architektury na ziemiach polskich, t. 2, Warszawa.
- Kubica E.
- 1996 Katalog zabytków wczesnośredniowiecznej architektury monumentalnej Małopolski, Rusi Halickiej i Wołynia, MSROA, t. XVII, s. 131-181.
- Kumor B.
- 1995 Archidiakoniat, [w:] Encyklopedia katolicka, pod red. F. Gryglewicza, R. Łukaszyka, Z. Sułowskiego, Lublin, s. 869-873
- Kuraś S.
- 1966 Regestrum ecdesiae Cracoviensis. Studium nad powstaniem tzw. Liber beneficiorum Jana Długosza, Warszawa.
- 1983 Słownik historyczno-geograficzny województwa lubelskiego w średniowieczu, [w:] Dzieje Lubelszczyzny, pod. red. T. Mencla, t. III, Warszawa.
- 1986 Kiedy zbudowano okrągłą wieżę zamku lubelskiego, [w:] Problemy historii i archiwistyki, pod. red. T. Mencla, Lublin, s. 13-14.
- Kurnatowska Z.
- 1991a Tworzenie się państwa pierwszych Piastów w aspekcie archeologicznym, [w:] Od plemienia do państwa. Śląsk na tle wczesnośredniowiecznej Słowiańszczyzny Zachodniej, pod red. L. Leciejewicza, Wrocław, s. 77-97.
- 1991b Z badań nad przemianami organizacji terytorialnej w państwie pierwszych Piastów. Studia Lednickie, t. 2, s. 11-20.
- 1993 Przemiany lokalnych ośrodków władzy w XI-XII wieku w Wielkopolsce, [w:] J Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI-XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej, pod red. S. Moździocha, Wrocław, s. 21-27.
- 1995 Rola klasztoru Benedyktynów w Lubiniu w organizacji osadnictwa Wielkopolski wczesnośredniowiecznej, [w:] Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski, pod red. A. Pobóg-Lenartowicz i M. Derwicha, Opole, s. 41-45.
- Kurnatowscy Z. i S.
- 1996 Znaczenie komunikacji wodnej dla społeczeństw pradziejowych i wczesnośredniowiecznych w Polsce, [w:] Słowiańszczyzna w Europie średniowiecznej. 1.1: Plemiona i państwa, pod red. Z. Kurnatowskiej, Wrocław, s. 117-121.
- 1997 O przemianach regionu Wielkopolski w czasach piastowskich, [w:] Homines et societas. Czasy Piastów i Jagiellonów, Poznań, s. 67-74.
- 1999 Z doświadczeń badań osadniczych. Ogólniejsze i bardziej szczegółowe poziomy analizy, [w:] Szkice prahistoryczne. Źródła-metody-interpretacje, pod red. Z. Kurnatowskiej, Toruń, s. 87-102.
- Kużyłowska I.
- 1987 Nowe spojrzenie na dzieje zamku lubelskiego w średniowieczu, Reg.L, R. 2/4, s. 153-162.
- 1989 Wczesnośredniowieczna warownia kultowa w Stołpiu. Związki z bizantyńskim i romańskim kręgiem kulturowym, [w:] Chrześcijański Wschód w Polsce, Lublin, s. 365-375.
- 1990 Rozwój Lublina w VI-XIV wieku na tle urbanizacji miedzyrzecza środkowej Wisły i Bugu, Lublin. 1997a Średniowieczne osadnictwo grodowe na miedzyrzeczu Wisły i środkowego Bugu, [w:] Problemy Słowiańskiej Architektury, t. I, Moskwa, s. 118-129.
- 1997b Nowe dane o budowlach wieżowych tzw. „wołyńskiego typu”, [w:] Najważniejsze odkrycia archeologiczno-architektoniczne Chełma i okolic, Chełm, s. 59-65.
- Kużyłowski A.
- 1971 Niewegfosz. pow. Radzyń, IA, s. 190-191.
- 1976 Warów, gm. Milejów. woj. lubelskie. IA, s. 246-247.

- Lalik T.
1956 Stare Miasto w Łęczycy. KHKM, R.IV, nr 4, s. 631-678.
1976 Organizacje sąsiedzkie średniowiecznej wsi polskiej - wieś, opok. parafia, KHKM, R. 24, nr 3, s.452-456.
1992 Zawichost we wcześniejszym średniowieczu, KHKM, R. XL, nr 2, s. 137-149.
1993 Lokacja Sandomierza w roku 1286, [w:] Dzieje Sandomierza, t.1, Średniowiecze, pod red. S. Trawkowskiego. Warszawa, s. 99-113.
- Libera J. (rec.)
1987 E. i A. Kokowscy, Osadnictwo wczesnośredniowieczne w mikroregionie pomiędzy Huczwą, Bugiem i Bukową na tle osadnictwa grupy masłomeckiej z młodszego okresu rzymskiego. Rocznik Zamojski, t.3,(druk 1992), s. 251-253.
- Lis P.
1992 Archeologiczne badania ratownicze na wielokulturowym stanowisku Pufawy-Włostowice 4, Puławy.
1996 Wczesnośredniowieczne groby z miejscowości Bochotnica, gm. Kazimierz Dolny, woj. Lublin, APŚ, t J,s. 199-202.
1997 Sprawozdanie z badań wykopaliskowych na wielokulturowym stanowisku 3 w Pufawach-Włostowicach w 1996 roku, APŚ, T.II, s. 127-135.
- Litak S.
1964 Formowanie się sieci parafialnej w Łukowskim do końca XVI w., RH, 12, z. 2, s. 5-136.
- Łodyński M.
1911a Polityka Henryka Brodatego i jego syna w latach 1232-1241, KH, nr 24, s. 1-25.
1911b Stosunki w Sandomierskim w latach 1234-1239 (Przyczynek do dziejów Bolka Wstydliwego), KH, nr 25,s.1-34.
- Łowmiański H.
1967-1973 Początki Polski, t. III, IV, V, Warszawa.
- Marczak E.
1997 „Tabliczki” z Podebfocia, Archeologia Żywa, nr 2, s. 10-12
- Makarski W.
1997 Pogranicze polsko-ruskie do połowy wieku XIV. Studium językowo-etniczne, Lublin.
- Matuszewski J.
1991 Vicinia id est. Poszukiwania alternatywnej koncepcji staropolskiego Opoła, Łódź.
- Mencel T.
1974 Wstęp, [w:] Dzieje Lubelszczyzny, t. 1, pod red. T. Mencla, Warszawa, s. 7-21.
- Michałowski R.
1993 Princeps fundator. Studium z dziejów kultury politycznej w Polsce X-XIU wieku. Warszawa. Mierziński H.
1990 Dzieje Kocka do roku 1939, Warszawa.
- Morawski Z.
1992 Funkcje religijne placów miejskich, KHKM, R. XL, nr 3, s. 295-303.
- Moździoch S.
1993a Znaczenie „pożytków wodnych ” w życiu codziennym mieszkańców wczesnośredniowiecznego Śląska, [w:] Rzeki. Kultura-cywilizacja-historia, 2, Katowice, s. 149-168.
1993b Kasztelania bytomska - losy wczesnośredniowiecznego ośrodka władzy, [w:] Lokalne ośrodki władzy państwowej w XI-XII wieku w Europie Środkowo-Wschodniej, pod red. S. Moździocha, Wrocław, s.290.
- Myśliński K.
1958 Wieś lubelska w XIVi XVwieku, RL, t. 1, s. 57-68.
1965 Najstarsza miejska historia Lubelszczyzny w świetle dokumentu Konrada Mazowieckiego z roku około 1239. [w:] Studia historyczne. Księga jubileuszowa z okazji 70 rocznicy urodzin prof. dra Stanisława Arnolda, Warszawa, s. 288-300.
1966 Najstarszy Lublin-proces tworzenia się średniowiecznego miasta, RL,T. IX, (druk 1968), s. 145-188. 1974a W państwie piastowskim, [w:] Dzieje Lubelszczyzny. 1.1, pod red. T. Mencla, Warszawa, s. 141-180. 1974b W monarchii jagiellońskiej, [w:] Dzieje Lubelszczyzny, t. I, pod red. T. Mencla, Warszawa, s. 183-239.
- Nalepa A.
1991 Prapolski bastion osadniczy w Bramie Przemyskiej i Łodzianie, Onomastyka, t. XXXVI, s. 5-45.
- Nowak M.,Nowak J.

- 1996 Lubelszczyzna, Warszawa.
- Nowakowski A.
1972 Górne Pobuże w wiekach Vin-X, Łódź.
- Parczewski M.
1988 Początki kultury wczesnosłowiańskiej w Polsce. Krytyka i datowanie źródeł, Wrocław.
1991 Początki kształtowania się polsko-ruskiej rubieży etnicznej w Karpatach, Kraków.
- Pianowski Z.
1984 Z dziejów średniowiecznego Wawelu, Kraków.
1997 „Sedes Regni Principales”. Wawel i inne rezydencje piastowskie do połowy XIII wieku na tle europejskim, Kraków.
- Piekalski J.
1995 Klasztor jako element wczesnych miast, [w:] Klasztor w kulturze średniowiecznej Polski, pod red. A. Pobóg-Lenartowicz i M. Derwicha, Opole, s. 125-139.
- Poleski J.
1992 Podstawy i metody datowania okresu wczesnośredniowiecznego w Małopolsce, Kraków. Prosnak M.
1969 Statek jednopienny z Sierzowa. pow. Łowicz, WA, t. XXXIV, s. 204-209.
- Radzik T., Witusik A. (red.)
1997 Lublin w dziejach i kulturze Polski, Lublin.
- Rajman J.
1990 Nadanie dóbr skowieszyńskich klasztorowi na Zwierzyńcu pod Krakowem, [w:] Problemy dziejów i konserwacji miast zabytkowych, pod red. R. Szczygła, Radom-Kazimierz Dolny, s. 13-33.
- Rogalanka A.
1988 Poznań u progu lokacji, [w:] Dzieje Poznania, t. 1, pod red J. Topolskiego, Warszawa-Poznań, s. 146-182.
- Rozpędowski J.
1965 Początki zamków w Polsce w świetle badań warowni legnickiej, KAiU, t. X, z. 3-4, s. 149-178.
1978 Gród a zamek w Polsce - problem genezy i typologii, [w:] Początki zamków w Polsce, Prace Naukowe Instytutu Historii, Architektury, Sztuki i Techniki Politechniki Wrocławskiej, nr 12, Studia i Materiały, nr 5, Wrocław, s. 91-96
- Rozwałka A.
1996 Rezultaty archeologicznych nadzorów i wstępnych badań weryfikacyjnych przy kościele p.w. Wniebowzięcia N MP w Zawichoście, MSROA, t. XVII, s. 191-198.
1997a Lubelskie wzgórze staromiejskie w procesie formowania średniowiecznego miasta, Lublin.
1997b Średniowieczny Lublin - proces przeobrażeń zespołu osadniczego, [w:] Problemy Słowiańskiej Archeologii, t. 1. Materiały VI Międzynarodowego Kongresu Archeologów Słowiańskiej, Moskwa, s.70-81.
1997c Wędrówki lubelskiego grodu, [w:] Lublin w dziejach i kulturze Polski, pod red. T. Radzika i A. Witusika, Lublin, s. 7-21.
1999 Wzgórze z kościołem pod wezwaniem Wniebowzięcia Najświętszej Marii Panny w przestrzeni osadniczej wczesnośredniowiecznego Zawichostu, Sandomierz (w druku).
- Rutkowska-Płachcińska A.
1978 Gospodarka rolniczo-hodowlana, [w:] Historia kultury materialnej Polski w zarysie, t. II, Wrocław, s.39-57.
- Samsonowicz H.
1968a Polska w gospodarce europejskiej późnego średniowiecza, [w:] Pamiętnik X Powszechnego Zjazdu Historyków Polskich, T. I Warszawa, s. 101-102.
1968b Handel Lublina na przełomie XV i XVI w., PH, t. 59, z. 4.
- Semkowicz W.
1912 Przyczynki dyplomatyczne wieków średnich, [w:] Księga pamiątkowa ku uczczeniu 250 rocznicy założenia Uniwersytetu Lwowskiego przez króla Jana Kazimierza 1661 r., t. II, Lwów, s. 1-59.
1920 Ród Awdańców w wiekach średnich, Roczniki Poznańskiego Towarzystwa Przyjaciół Nauk, t. 44-46, cz. II, s. 204.
- Sochacka A.
1987 Własność ziemska w województwie lubelskim w średniowieczu, Lublin.

- 1992 Wąwolnica w systemie zarządu Średniowiecznej Lubelszczyzny, [w:] Dzieje Wąwolnicy, pod red. S. Partyckiego, Wąwolnica, s. 28-37.
- 1997 Rodowody lubelskich dzielnic, [w:] Lublin w dziejach i kulturze Polski, pod red. T. Radzika i A. Witusika, Lublin, s. 405¹⁸.
- 1998 Mikroregion ostrowski w średniowieczu - powstanie osady i parafii, [w:] Dzieje Ostrowa Lubelskiego, pod red. R. Szczygła, Lublin, s. 33-53.
- Stankowa M.
1970 Sąd kasztelana lubelskiego w Wąwolnicy, RL, t. XIII, s. 23-50.
- Stańczyk D.
1995 Pogranicze polsko-ruskie odcinka nadbużańskiego w świetle źródeł ruskich XII-XIV wieku i w historiografii. [w:] Początki sąsiedztwa. Pogranicze etniczne polsko-ukraińskie w średniowieczu, pod red. M. Parczewskiego i S. Czopka, Rzeszów, s. 205-212.
- Stępek J. A.
1977 Rola Człwartku w lubelskim zespole osadniczym we wczesnym średniowieczu, Lublin (mps. w Archiwum KUL).
- Sułowska M.
1972 Osadnictwo zachodniej Lubelszczyzny w XII-XIV wieku w świetle sieci kościołów parafialnych, Sprawozdania Towarzystwa Naukowego KUL, nr 21, s. 18-29.
1979 Z problemów średniowiecznego osadnictwa nad Wisłą środkową, „Folia Societatis Scientiarum Lubliniensis”, vol. 21, Hum.I, s. 37-43.
1984 Piotrawin nad Wisłą. Średniowieczny mikroregion osadniczy. Warszawa. Sułowski Z.
1966 Początki Kościoła polskiego, [w:] Kościół w Polsce. Średniowiecze, pod red. J. Kłoczowskiego, Kraków, s. 17-123.
1965 Przedlokacyjny Lublin w świetle źródeł pisanych, [w:] Dzieje Lublina. Próba syntezy, pod red. J. Mazurkiewicza, t. 1, Lublin, s. 30-42.
1967 O początkach Lublina spokojnie, Kamena, R. XXXIV, nr 9, s. 1, 4-5.
- Syrokomla Wł.
1851 Przekłady poetów polsko-łacińskich epoki zygmunto-wskiej. Wilno, t. 3, s. 23-24.
- Szafran P.
1958 Rozwój średniowiecznej sieci parafialnej w Lubelskiem. Lublin.
- Szczygieł R.
1974 Pierwszy okres urbanizacji województwa lubelskiego, RL, t. XVII, (druk 1975), s. 280-284.
1990 Początki miejskich dziejów Kazimierza Dolnego, [w:] Problemy dziejów i konserwacji miast zabytkowych, pod red. R. Szczygła, Radom-Kazimierz Dolny, s. 35-43.
1992 Zmiany centrum handlowego Lublina od XIV do XVII wieku, KHKM, R.XL, nr 3, s. 313-318.
1996 Miasto w późnym średniowieczu. Lokacja na prawie niemieckim, [w:] Chełm i chełmskie w dziejach, pod red. R. Szczygła, Chełm, s. 27-49.
- Szczygieł R., Śladkowski W.
1993 Zarys dziejów Lublina, Lublin.
- Szymański J.
1964 Wczesnośredniowieczne środowisko kanoniczne zawichojsko-sandomierskie, RH, t. 12, 1964, s.215-229.
1966 Biskupstwa polskie w wiekach średnich. Organizacja i funkcje, [w:] Kościół w Polsce. Średniowiecze, pod red. J. Kłoczowskiego, Kraków, s. 124-232.
1967a Dokument lokacyjny Władysława Łokietka dla Lublina z 1317 roku, [w:] Lublin 1317-1967, pod red. H. Zinsa, Lublin, s. 269-288
1967b 15 sierpnia 1317 roku. Kamena R. XXXIV, nr 10-367, s. 1 i 4
- Ślusarski Z.
1966 Wczesnośredniowieczne znaleziska na zamku lubelskim, RL, t. IX, (druk 1968), 423-425.
- Tabaczyński S.
1987 Archeologia średniowieczna. Problemy. Źródła. Metody. Cele badawcze. Warszawa.
- Tazbirowa J. (rec.)
1959 P. Szafran, Rozwój średniowiecznej Sieci parafialnej w Lubelskiem, PH, t. 50, z. 3, s. 608-609,
- Trajdos T. M.

- 1979 Od lubelskiej kaplicy zamkowej do politycznych planów Jagiełły, Spotkania z zabytkami, s. 24-27.
- Turski R., Uziak S., Zawadzki S.
1993 Gleby, [w:] Środowisko przyrodnicze Lubelszczyzny, pod. red. R. Turskiego, Lublin.
- Urbańczyk P.
1986 Formowanie się układów straty fikcyjnych, [w:] Teoria i praktyka badań archeologicznych, pod. red. W. Hensla, G. Donato i S. Tabaczyńskiego 1.1, Wrocław, s. 184-245
- Wadowski A.
1907 Kościoły lubelskie, Kraków.
- Wąsowicz (Dunin-Wąsowicz) T.
1961 Uwagi w sprawie osadnictwa wczesnośredniowiecznego na Lubelszczyźnie, AP, T. VI, z. 2, s. 203-253.
1974 Zmiany topografii osadnictwa wielkich dolin na Nizinie Środkowoeuropejskiej w XIII wieku, Wrocław.
- Wędzki A.
1974 Początki reformy miejskiej w środkowej Europie do połowy XII wieku (Słowiańszczyzna Zachodnia), Warszawa.
- Wilczkiewicz-Wawrzyńczyk A.
1937 Ze studiów nad polityką polską na Rusi na przełomie XII i XIII wieku, Ateneum Wileńskie, t.12, 1937, s. 1-35.
- Wiśniewski E.
1958 Z dziejów opactwa benedyktynów w Sieciechowie, RH, t. VII, z. 2, s. 23-120.
1959 Najstarszy dokument benedyktynów sieciechowskich (1252), SŻ, t. IV, s. 57-72.
1965 Rozwój sieci parafialnej w prepozyturze wiślickiej w średniowieczu, Warszawa.
1968 Rozwój organizacji parafialnej w Polsce do czasów reformacji, [w:] Kościół w Polsce, t. 1, pod red. J. Kłoczowskiego, Kraków s. 239-277.
1974 Die Entwicklung des Pfarrnetzes in Polen bis zum Ende des XVIII Jahrhunderts, Louvain.
1976 Prepozytura wiślicka do schyłku XVIII wieku. Materiały do struktury organizacyjnej, Lublin.
1990 Badania nad początkami i rozwojem średniowiecznej sieci parafialnej na ziemiach polskich, Annales UMCS, sec. F, vol. XLV, s. 43-55.
- Włodarski B.
1966 Polska i Ruś 1194-1349, Warszawa.
- Wojciechowski S.
1966 Atlas historyczny Polski. Województwo lubelskie w drugiej połowie XVI wieku. Warszawa.
- Wojciechowski S., Sochacka A., Szczygieł R.
1986 Osady zaginione i o zmienionych nazwach historycznego województwa lubelskiego, [w:] Dzieje Lubelszczyzny, pod red. K. Myślińskiego, t. IV, Warszawa 1986.
- Zachorowski S.
1908 Początki parafii polskich, [w:] Studia historyczne wydane ku czci prof. Wincentego Zakrzewskiego, Kraków, s. 281-293.
- Zagrodzki T.
1991 Formy wczesnomiejskiego osadnictwa targów w układach urbanistycznych niektórych miast mazowieckich, KAiU, T. XXXVI, z. 3, s. 223-240.
1992 Formy wczesnomiejskich osad targowych a układy urbanistyczne niektórych miast mazowieckich, KHKM, R. XL, nr 3, s. 333-339.
- Zakrzewski S.
1905 Nad Wieprzem i Bugiem w XI i XII w., PH, T. I 1905, s. 362-367.
- Zientara B.
1997 Henryk Brodaty i jego czasy. Warszawa.
- Zoll-Adamikowa H.
1966 Wczesnośredniowieczne cmentarzyska szkieletowe Małopolski, cz. I: Źródła. Wrocław.
1967 Małopolskie cmentarzyska z X-XII w. a kwestia recepcji chrześcijaństwa w Małopolsce. KHKM, R. XV, s.41-54.
1971 Wczesnośredniowieczna cmentarzyska szkieletowe Małopolski, cz. II: Analiza, Wrocław.
1988 Przyczyny i formy recepcji rytuału szkieletowego u Słowian nadbałtyckich we wczesnym średniowieczu, PA, Vol. 35, s. 183-229.

1992 Stan i potrzeby badań nad wczesnośredniowiecznymi cmentarzyskami Małopolski, [w:] Stan i potrzeby badań nad wczesnym średniowieczem, pod red. Z. Kumatowskiej, s. 213-215.

Żak J.

1977 Problematyka dotychczasowych badań archeologicznych Starego Miasta, [w:] Początki i rozwój Starego Miasta w Poznaniu w świetle badań archeologicznych i urbanistyczno-archeologicznych, pod red. W. Błaszczyka, Warszawa-Poznań, s. 151-164.

Żaki A.

1974 Archeologia Małopolski wczesnośredniowiecznej. Wrocław.

1981 Początki chrześcijaństwa w Polsce Południowej w świetle źródeł archeologicznych i pisanych. Symposiones I. Artykuły (1978/1981), Londyn, s. 9-108.

1994 Kraków wiślański, czeski i wczesnopiastowski, [w:] Rola Krakowa w dziejach narodu. Nr 13: Chrystianizacja Polski Południowej. Materiały z sesji naukowej odbytej 29 czerwca 1993, Kraków, s.41-71.

ANEKSY

WYKAZ SKRÓTÓW RZECZOWYCH

Makroregiony i mezoregiony geograficzne:

W - Wyżyna Lubelska, I - Małopolski Przełom Wisły, II - Płaskowyż Nałęczowski, III - Równina Bełżycka, IV – Kotlina Chodelska, V - Wzniesienia Urzędowskie, VI - Płaskowyż Łuszczowski, VII - Wyniosłość Giełczewska

N - Nizina Południowo-Podlaska: I - Wysoczyzna Lubartowska

P - Polesie Lubelskie: I - Obniżenie Dorohuckie, II - Pojezierze Łęczyńsko-Włodawskie

M - Nizina Środkowo-Mazowiecka: I - Dolina Środkowej Wisły

Gleby:

L - lessowe, G - gliniaste, P - piaszczyste, B - łąkowe, gradowe i bagienne, R - rędziny, M - mady

arch. zawich. - archidiakoniat zawichojski
lok. wg - lokalizacja według
m. - miasto
niezid. - miejscowość niezidentyfikowana
par. - parafia
pow. - powiat
w. - wieś
woj. - województwo
współcz. - współczesna
z uzup. - z uzupełnieniami
ŻA - źródła archeologiczne z XI-XIII w.

WYKAZ SKRÓTÓW DOKUMENTACYJNYCH (wykorzystanych źródeł i literatury)

254	Trawniki Kol.(Trawniki)	(1437)		Czemierniki		x											x	x																
255	Trębaczów	1400	Trambaczow	Łęczna		x											x	x																
256	Trzcinec (Niedźwiada)	(1427)		Opole	x								x														x							
257	Trzeciaków (Mełgiew)	(1317)		Mełgiew	x									x															x					
258	Trzeszkowice	1409	Strzesouice	Kreżnica Jara	x							x																	x					
259	Trześniów	1381	Trzessnyow	Lublin	x									x															x					
260	Turka	1409	Turka	Bystrzyca	x									x														x		x				
261	Turowola	1448	Vołya	Łęczna			x											x										x						
262	Tuszków	1409	Tussow	Bychawka	x													x											x					
263	Uniszowice	1409	Unessouice	Konopnica	x							x																	x					
264	Urządków	1428	Vrzanthkow	Wilków	x								x																					
1	2	3	4	5	W	N	P	M	W						N	P	M	L	G	P	B	R												
									I	II	III	IV	V	VI	VI	I	I	II	I															
265	Wandzin (Czerniejów)	(1390)		Bystrzyca		x											x													x				
266	Wąwolnica	1326-7	Wanwelnica	Wąwolnica	x							x																		x				
267	Wesołówka (Szpica)	(1252)		Łęczna			x											x											x					
268	Wielkie	1429	Welyky	Rudno		x												x											x					
269	Wierzchoniów	1317	Wirchonew	Kazimierz																									x					
270	Wierzchowina (Wąwolnica)	(1326-7)		Wąwolnica	x							x																			x			
271	Wierzchowiska	1383	Virzchowisko	Mełgiew	x										x															x				
272	Witaniów	1409	Vytanow	Nowogród				x											x											x				
273	Witoszyn	1414	Vitossin	Kazimierz	x							x																		x				
274	Włostowice	1409	Wlostow	Jaroszyn	x						x																							
275	Wojciechów	1328	Woycechow	Wojciechów	x								x																	x				
276	Wojciechów Kol. (Wojciechów)	(1328)		Wojciechów	x									x																x				
277	Wola Gardzienicka (Gardzienice)	(1409)		Piaski	x															x												x		
278	Wola Idzikowska (Idzikowice)	(1415)		Czemierniki	x																											x		

ANEKS II. Sieć parafialna w Lubelskiem w czasach powstania Liber beneficiorum. (1470-1480) Jana Długosza (mapy 16-17)

Lp.	Parafia (wezwanie)	Współczesna nazwa miejscowości	Nazwa miejscowości w źródle	D. z uzup.	ŻA	Uwagi i literatura
1	2	3	4	5	6	7
1	GARBÓW (św. Wojciech)		Garbow	D.II.540	X	K. 72, DO. 165, S. 17, 18,20-1.24,26,73-4, 86,105
1.1.		Bogucin	Boguczin	D.II.541	X	K.34,S.26,73
1.2.		Giszowice	Cyszowycze	D.II.542	—	K. 74
1.3.		Góry	Gory	D.II.541	?	K. 80, S. 90-1
1.4.		Gutanów	Guthanov	D.II.542	X	K. 82, DO. 169,S.90- 1, 181
1.5.		Jastkowa Dąbrowa	laszthkowa Dąbrowa, Jaszthkowa Dambrowa alias Opathky	K.89	?	DO. 170,5.17,60,101, 110,165, lok. wg 0. 62-3
1.6.		Jastków	Jaschow	D.II.541	x	K. 89-90, DO. 170, S. 17, 19,29,38,60,78,82, 101, 109-10, 198,204
1.7.		Księżyce	Xyazicze	D.II.541	?	K.120.S.26.73, lok. wg O. 76-7
1.8.		Leśce	Lesscze	D.II.541	—	K.122-3.D0.172.S.17, 29,38,60, 100
1.9.		Ługów	Lugow	D.II.542	—	K. 143, S. 78-9
1.10.		Moszny Duże	Moschin Maior	D.II.542	x	K. 155
1.11.		Moszny Małe	Moschin Minor	D.II.542	x	K. 155-6
1.12.		Naklice	Naelicze	K. 157	?	lok. wg 0.93
1.13.		Ożarów	Ozarow	D.II.541	—	K. 171-2, S. 26, 78-9, 172
1.14.		Piotrowice	Pyotrowcze	D.II.543	x	K. 181-2, S. 78, 100, 110
1.15.		Przybysławice	Przybyslawicze	D.II.543	x	K. 192-3, DO. 177, S. 33, 45,74, 100, 162

1.16.		Sieprawice Duże	Szyprawicze Maior	D.II.543	x	K. 237-8
1.17.		Sieprawice Małe	Szyprawicze Minor	D.II.543	x	K. 237-8
1.18.		Sługocin	Sługoczin	D.II.542	—	K. 215-16
1.19.		Staroścín	Staroszczin	D.II.543	x	K. 221, S. 78-9
1.20.		Tomaszowice	Kovalszyke Thomaschowycze	D.II.543	—	K. 242-3, S. 111
1.21.		Wągielszów	Wangelszow Xanszice	D.II.541	?	S. 73, lok. wg O. 148
1.22.		Wola Ozarowska	Vola Ozarowska Vola Orzarowska	K. 271 0. 87-8	—	S.78
1.23.		Wysokie	Wissokye	D.II.542	—	K. 279-80
2	JAROSZYN (św. Wojciech)		Jaroschyn	D.II.563	?	S. 77,172
2.1.		Bronowice	Bronowicze	D.II.564	?	
2.2.		Łęka	Łanka	D.II.564	—	SCL.218
2.3.		Nasiłów	Nasszyłow	D.II.563	—	SGL. 256
2.4.		Parchatka	Parchowathka	D.II.564	x	K. 173-4.S.77.82
2.5.		Sadłowice	Schawłowicze	D.II.563	?	SGL. 335
2.6.		Skowieszyn	Kowueszyn	D.II.563	x	K. 213, DO. 178, S. 82
2.7.		Włostowice	Włostowycze	D.II.563	x	K. 263-4, DO. 181
2.xx.		Braciénno	Braczenyno	D.II.563, D.II.245	?	DO. 163
2.xx		?	Sobyelzycze	D.II.563	?	
1	2	3	4	5	6	7
3	KURÓW (św. Idzi)		Corow	D.II.570	X	K. 121-2, DO. 172, S. 72,86,102,105,120-2,142,177
3.1.		Brzozowa Gać	Brzozowa Gacz	D.II.570 D.III.254	X	K.40.DO. 164.S.20, 72,86, 121, 177-8
3.2.		Paluchów	Palochow	K. 173	—	SGL. 277
3.3.		Płonki	Plonky	D.II.570, D.III.254	x	K.173,DO.177,S.72, 86,121, 177
3.4.		Wolica	Wolycza	D.II.571	—	K. 274,S.72,86
4	LUBLIN (św. Michał)		Lublin	D.I.199, S.II.536, D.III.243-4	x	K. 129-134, S. 12-13,16, 22, 28-30, 34-5, 37, 42, 44-5, 52, 54, 59, 65,78,95,102-4,120-2, 154
4.1.		Bronowice	Brunowycze	D.II.538	x	K. 39,S.15,30,121
4.2.		Ciecierzyn	Czyeczeryn	D.I.200 D.II.537	—	K. 54-5, S. 93, 98, 190
4.3.		Czechów	Czechow	D.I.200 D.II.538	x	K. 57,S.24,76,93, 198
4.4.		Czwartek		D.III.307, 460, K.62	x	DO. 165, S. 13,29,44, 138
4.5.		Dąbrowica	Dambrowycza	D.II.200, 537	x	K. 63,S.23,80, 173
4.6.		Dziesiąta	Dzyessyanthe	D.I.198-9 D.II.538	—	K. 70,S.30,37,62,65
4.7.		Hajdów	Szidowskye, Zydowskye, Schydowskye	K.290	x	S. 76, 93, 0. 57-8
4.8.		Jakubowice Murowane	Jakubowycze	D.II.537	x	K.86,DO.169,S.25,75
4.9.		Motycz		K. 156	x	S. 23,80,87, 173
4.10.		Płuszewice	Płonischowycze	D.I.201, D.II.538	x	K. 183.SW.80

4.11.		Ponikwoda	Ponikwodya, Poniguoda, Ponykwada	D.III.459, K. 188	x	S.73, 121,0. 111
4.12.		Rudnik	Rudnyky	D.II.537	—	K.203.S.75, 171
4.13.		Sławin	Sławin	D.I.201, D.II.537-8	—	K. 215, S. 23,79,80,86, 99,173
4.14.		Snopków	Snopkow	D.II.539	x	K. 216-17, S. 71, 79,93, 110, 184, 198,204
4.15.		Świdniczek	Swidnyk, Swydneyk Parva, Byskypye alias Swydnyczek	D.II.537	x	K.235, lok. wg 0. 29-30
4.16.		Świdnik Duży	Swydneyk Magna	D.II.537	—	K. 235-6,5.26,31,34, 44,59,74, 154
4.17.		Świdnik Mały	Swydneyk Parva, Swydneyk Konynsky	D.II.537, D.III.459	x	DO.178,S.44,59,60, 165
4.18.		Tatary	Tatari	K.240-1	x	S.44
4.19.		Trześniów	Trzessnyow, Czrzesnow, Trzesnow, Czrzesnow, Trzessnow	K. 245-6, D.III.459	x	S.61-2
4.20.		Wola Sławińska	Sławińska Wolya	D.I.201, D.II.538	—	S.79,80,86
4.21.		Wrotków (w tym Chłopic)	Wrothkowicze	D.I.179,199, K.276-7	—	S. 23, 30-1, 34, 44, 72, 74,149,153
1	2	3	4	5	6	7
4.22.		Zemborzyce	Zamborzicze, Zamborzycza, Zamborzycze	K.288, D.II.543	x	DO. 183,5.30,34,44, 77,149,154
4		Abramowice	Abramowycze	D.II.539	x	wg K. 23 par. Abramowice
4		Ćmiłów	Amyłów	D.II.539	—	wg K.234 par. Abramowice
4		Dominów	Dominow	D.II.539	—	wg K. 67 par. Abramowice
4. xx		Rajtkospuszki	Raythkospuszky	D.II.539	?	K. 197
5	MELGIEW (św. Wit)		Meglew	D.II.551	x	K. 150, DO. 173, S. 23- 4, 80-1
5.1.		Bystrzejowice	Bystrzeyowycze	D.II.551 D.III.307	—	K.42-3, S. 24, 83, 109, 197
5.2.		Janowice	JancouiceJanowicze, laniki	K.87	x	DO. 169,5.23,31,34, 44,74- 5,80,154,162
5.3.		Krępiec	Krampiecz, Crampecz, Crampecze	K.115-16	x	S. 31,34,44, 55, 74,76,154,162
5.4.		Krzesimów	Krzeszymow	D.II.551	—	K.118-19,5.78,94,185
5.5.		Minkowice	Myenkowycze	D.II.551	x	K. 152,S.25,107,111,196
5.6.		Pieklice	Pyeklycze	0.104	?	S. 81.lok.wg0. 104
5.7.		Raciborowice	Raciborouicze, Raciboronice, Crampyecz alias Raczyborowicze	K. 194	?	S.34,44,55,74,76,162.lok.wg 0. 114
5.8.		Starościce	Starosczycze	D.II.551	x	K.221.S. 106
5.9.		Trzeszkowice	Strzeschkowycze	D.II.551	x	K. 226-7, DO. 178, S.113
5.10.		Wierzchowiska	Wyrzchowyszka	D.II.551	x	K. 257, DO. 180, S. 107
5.11.		Wola Melgiewska	Libertas Meglwiensis, Wolya Melgiewska	K.270	?	S. 80-l.lok.wg0. 156
6	WĄWOLNICA (św. Wojciech)		Wanwelnycza	S.II.568 D.III.255	x	K. 253-4, DO. 178-80, S. 14,21-2,38-9,34-5,42, 46,51- 2,65,74-5,121, 136,148,154,157, 207
6.1.		Bartłomiejowice	Bartholomyeyowicze	D.II.568, D.III.248, 255	x	D0.162.K.25.S.46, 121- 2,207
6.2.		Bieliny	Byelini	D.II.570, D.III.256-7	?	K.29.S. 100, 193,lok. wg 0.29

6.3.		Buchałowice	Boguchwalowycze	D.II.569, D.III.244, 257	—	K. 34, DO. 162
6.4.		Bronice	Bronycze	D.II.569, D.III.257	x	K. 28-9, DO. 164, S. 15, 27,148
6.5.		Celejów	Czeleyow	D.II.569, D.III.249	x	DO. 164, K. 45-6. S. 29, 35,38,91, 152, 183
6.6.		Charz	Charz	D.II.568, D.III.255-6	x	K. 46-7, DO. 164, S. 34, 46, 121,207
6.7.		Drzewce	Drzewcza	D.II.569, D.III.257	x	K. 68-9, DO. 165, S. 100, 202
6.8.		Karmanowice	Carmanowice	D.II.568, D.III.249, 256	x	K.95.DO. 170, S. 100, 111,193
6.9.		Kębło	Kamblo, Kambel	K.98	—	S. 46.51,170
1	2	3	4	5	6	7
6.10.		Kowala	Lucassy Kowale	D.II.569, D.III.253	x	K. 110-11,DO. 172, S. 14, 20,24,89, 114, 148, 153,180
6.11.		Kraczewice	Pancraczowice	D.II.569, D.III.256	x	K. 173.S. 111,0,72
6.12.		Łopatki	Oppathowicze, Oppathkow, Opathki, Oppathky prope oppidum Wyanwyelnicza	K. 165-6	?	DO. 176, S. 17,60, 142, 165.1ok.wg0.81
6.13.		Niebrzegów	Nyebrzegow	D.II.569,D.III.2 57	x	K. 157,DO. 173,S. 82,87
6.14.		Niezabitów	Nyezabithow	D.II.569, D.III.256	x	K. 160-1, DO. 174-5
6.15.		Piotrowice	Pyotrowycze	D.II.570, D.III.257	—	K. 182, DO. 177, S. 60, 165
6.16.		Rąblów	Wrambow	D.II.569, D.III.256		K. 198-9, DO. 177
6.17.		Rogalów	Rogalow	D.II.568	x	K.200.S.24, 138
6.18.		Wolica	Cowalska Vola, Cawalolska	K.269-70, D.III.248	?	DO.181,S.29,90, 181.1ok.wg0. 155
6.19.		Zawada	Zawada	D.II.568, D.III.255-6	—	K. 284, DO. 183, S. 15, 20,91, 148
6.20.		Zgórzyńskie	Dzewcza Gora	D.II.570, D.III.269	x	S. 13.62,65, 138, współcz. nazwa i lok. wgO. 177
7	BYCHAWA (św. Piotr i Paweł)		Bychawa	D.II.544	x	K. 41, DO. 164, S. 17-8, 24,95, 187
7.1.		Gałęzów	Galanzow	D.II.544, D.III.385	—	K. 71-2, S. 91-2
7.2.		Kosarzew	Kozarzow	D.II.544	—	K. 107-8, S. 25, 112
7.3.		Olszowiec	Olschowyc	D.II.544	—	K.165,S.95,187
7.4.		Osowa	Oszowe	K. 169	—	S. 95, 187,0.99-100- brak lok.; lok wg mapy topograficznej Polski 1:200 tyś., WZK, Warszawa 1990
7.5.		Stara Wieś	Pyczkowycze	D.II.544	—	K. 176-8,0. 136-7
7.6.		Wola Bychawska	Vola	K.266 •	?	S. 95, 186-7.1ok.wg 0. 156
7.7.		Wola Gałęzowska	Wolya	D.II.544	—	K.268,S.92
7.8.		Zdrapy	Szdrapy	D.II.544	x	K.286,S.95,187
8	BYSTRZYCA (Wniebowzięcie NMP)		Bystrzyca Radzybogii, B. Kyansky	D.II.575	x	K.434.D0.164.S.17-18, 24,44,87,93,102,113- 14,156, 178
8.1.		Baszki	Basky	K.25	—	S.98
8.2.		Charleż	Karwansch	D.II.576	x	K. 46,S.25,96,99,113, 184,191
8.3.		Czerniejów	Czyrznow	D.II.576	x	K. 59-60, S. 25, 99, 191

8.4.		Długie	Dlugye	K.65	—	DO. 165,5.29,35,38, 85
8.5.		Grabianowice	Grabeyanowycze	D.II.576	—	K.80-1.S. 114
8.6.		Jawidz	Jawydz	D.II.576	x	K. 91-2,5.25,87, 113
8.7.		Kijany	Kyany	D.II.552, 576	x	K. 100, DO. 171, S. 24, 93
8.8.		Łagiewniki	Lagewniki	K. 134-5	x	S. 14,98, 148, 156
1	2	3	4	5	6	7
8.9.		Łucka	Luczka Prandothe	D.II.576	—	K. 141-2, S. 28, 31, 80, 94, 112,201
8.10.		Łuszczów	Luszczow	D.II.576	x	K.146,S.25,94,100, 112-13,291,204
8.11.		Łysaków	Lysszakow	D.II.575	—	K. 147, S. 97-8, 189-90
8.12.		Palecznica	Pelcznycza, Pallecznycza	K. 173	—	S.45,75,157,171, 0.101.lokwgW.mapa
8.13.		Pliszczyn	Plyszczyn	D.II.575	x	K 182-3, S. 98
8.14.		Rokitno	Rokythno, Luczka Msczyslai	D.II.576	—	K. 201, S. 51,77-8
8.15.		Sobianowice	Sobyeyanowycze	D.II.575	x	K.217,S.24,85,98,190
8.16.		Spiczyn	Spyczyn	D.II.575	x	K. 220-1, S. 24, 107
8.17.		Syrniki	Zyrnyky	D.II.576	—	K.230
8.18.		Szczekarków	Szczekarkow	D.II.575	—	K. 231,5.45-6,75,171
8.19.		Turka	Thurka	D.II.576	x	K.247.S.99, 106
8.20.		Tyśmienica	Thyszmyenycza	D.II.576	—	K. 248-9, S. 87, 178-9
8.21.		Wola Syrnicka	Szymyczka Wolya, Sierniczka Vola	K.273	—	S.85,94
9	CZĘSTOBOROWICE (św. Piotr i Paweł)		Canstoborowicz	K.60-61	x	D0.165.S. 17-18,24, 97,110,189,197
9.1.		Dąbie	Dabye, Damby, Dambye, Danbe	K.62-3	—	S.47,83,97, 158
9.2.		Konary	Konary	K. 106-7	?	S. 14, 16, 101. 193-4, lok. wg 0. 69-70
9.3.		Koziegrzbiety	Kozyehrzybethi	K.111	?	S. 97,189, lok.wg0.71
9.4.		Pilaszkowice	Pielaskowicze, Pyelasscouicz, Pellescouicze, Pellasscouicze	K. 178-9	x	S.30,34,45,47,55,74,83,156, 162
9.5.		Polichno	Polrechna?, Polychno, Polichno	K. 186	x?	X ob. Policzyzna? S. 96, lok. wg 0. 110
9.6.		Rybczewice	Ribczowice, Rypczowice	K.205	x	S. 97, 109-10, 189
10	CIELCZEW-PIASKI (św. Mikołaj)		Pyassek alias Gyelczew	D.II.447, 548	x	K. 73-4, 176, DO. 176, S. 17-18,24,88,120,153
10.1.		Gardzienice	Gardzynycze Nicolai, C. Gregorii, G.Johannis	D.II.55, 548-9	x	K.72-3, S. 84,96, 112, 156,188
10.2.		Gielczew	Gyelczw, Dobrogosty, G. Postrumyensky	D.II.548	x	K.73-4.D0.176.S.17- 8, 24,88, 153
10.3.		Kozice	KozyczeJacobi, K. Johannis, K. Nicolai	D.11.549	x	K.111.S.25, 109, 197
10.4.		Makarowice	Makarzowice	K. 147	?	S. 25, lok. wg O. 87
10.5.		Pogorzały Staw	Pogorzaly Sthaw	D.II.548	?	K.186
10.6.		Siedliska	Szyedlyska	D.II.548	x	K. 210-11
10.7.		Stryjno	Stryna	D.II.548	x	K. 224-5, S. 101
10.8.		Wygnanowice	Wygnanouicze, Wigna(no)wicz, Wignanow, Viknanouicze	K.278	x	0.170
10		Brzezice	Brzezycze Mironis	D.11.548	?	wg K. 39 par. Biskupice
10		Jaszczów	Jaszczow	D.11.548	x	wg K.91 par. Biskupice
10		Suchodoły	Suchodoli	D.11.548	—	wg K. 228 par. Biskupice

11	KŁODNICA (św. Piotr Apostoł)		Clodnycza	D.II.546	x	K.101-2,D0.171,S.17- 18,20-1,24,90-1,181-2
1	2	3	4	5	6	7
11.1.		Chodel	Chodel, Nova Clodnycza	K.50	—	DO.164,S.91, 0,41
11.2.		Chrzanów	Chrzanow	D.II.547	—	K.51-2
11.3.		Czelustka	Czelisthka	D.II.547	?	K. 58.lokwg0.45
11.4.		Godów	Godow	D.II.546	x	K.77.DO. 166, S. 90-1
11.5.		Jeżów	Jezow	D.II.547	x	K.93,S.58,66
11.6.		Komaszyce	Comaschycze	D.II.546 D.III.253	x	K. 106, DO. 171-2, S.90-1, 181
11.7.		Książ	Xansch	D.II.547	?	K. 120
11.8.		Mścislaw	Mscyzlaw	D.II.546 D.III.253	?	K. 156, Do.173,S. 91, lok.wg0.91-2
11.9.		Poniatowa	Poniatow	D.II.547	x	K. 186-7
11.10		Skrzyniec	Chrzyniecz	D.II.547	x	K. 52-3
11.11		Świdno	Szwydno	D.II.547	—	K.236
11.12		Wola Jeżowska	Jezowska Wolya	D.II.547	—	K.268.S.91
11.1.3.		Wronów	Wronow	D.II.546	x	K. 275-6, S. 73, 91, 183
11.xx		?	Kosznyszow	D.II.546	?	
12	KRĘPA (św. Piotr Apostoł)		Crampa	D.II.574	?	S. 171
12.1.		Jawor	Jawor	D.II.574	?	wg D.11.574 par. Solec
12.2.		Wierzchowiska	Wyrchowiska	D.II.574	?	wg D.11.574 par. Solec
13	OPOLE (Wniebowzięcia NMP)		Opolye	D.II.545-6	x	K.167,D0.176,S.17-18, 42,79,90,153,180,203
13.1.		Głusko	Gluschko	D.II.545 D.III.252-3	—	K. 76, DO. 166
13.2.		Janiskowice	Januschowycze Alberti	D.II.546	—	K.86-7. S. 90
13.3.		Kaliszanki	Kalischani, Kalyschanky	K. 93-4	—	S. 79, 90, lok. wg 0. 65
13.4.		Kluczkowice	Clyczkowycze	D.II.545	—	K. 100,S. 89
13.5.		Łaziska	Lazyszka	D.II.546	x	K. 135-6, S. 89, 107, 180
13.6.		Niedźwiada	Mydzwyedza Michowsky	D.II.546, D.III.242-3	x	K.159,D0.173^t,S.61, 79,89,90,107,113,180
13.7.		Puszno	Opvczassowo, Pvcssin	K. 193	x	S.24,89,153,180
13.8.		Skoków	Skokow	D.II.545	x	K.212. Do. 178, S. 106-7,196
13.9.		Wolica	Wolycza	D.II.545	—	K. 267,S.20,90, 181
13.10		Wrzelów	Urzelow	D.II.545	x	K.277«,D0.181,S.89,180
13		Bychawka	Bychawka	D.II.546	x	wg K. 41 par. Bychawka
13		Jabłonna	Jablo	D.II.546	x	wg K. 85 par. Bychawka i KrężnicaJara
13		Piotrowice	Pyotrowycze	D.II.546	x	wg K. 180 par. Bychawka i KrężnicaJara
13		Tuszów	Thuschow	D.II.546	x	wg K. 248 par. Bychawka
13		Wola Gałęzowska	Galazow Novum	D.II.546	—	wg K. 268 par. Bychawa
14	SOLEC (Wniebowzięcia NMP)		Solyecz	D.II.573	x	S.6,65,136
14.1.		Boiska	Boyska	D.II.574	?	S. 71,84
14.2.		Braciejowice	Braczyowice	D.II.573, D.III.241	?	K. 27, DO. 162-3, S. 6.14, 35,61

14.3.		Dziurków	Dzyurow	D.II.573	?	
14.4.		Gostcza	Goszcza	D.II.573	?	DO.166-9
14.5.		Sadkowice	Czathkowice	D.II.573	?	
14.6.		Wola Solecka	Wolya	D.II.573	?	
14. .		Jarnołtowie	Jarnolthow	D.II.574	?	wg DO. 170 par. Chotcza
14		Jawor	Jawor	D.II.574	?	par. Krepa
14. .		Sobótka	Sobothka	D.II.574	?	arch. zawich.
1	2	3	4	5	6	7
14		Świesielice	Szwyeszelycze	D.II.574	?	par. Ciepiałów
14		Wierzchowiska	Wyrchowiska	D.II.574	?	par. Krepa
15	WILKOŁAZ (św. Jan Chrzyciel)		Wilkołazi	D.II.551	x	K. 260-1,DO. 180, S. 14,29,45,55,156,162
15.1.		Kłodnica Górna	Clodnycza	D.II.552	X	K. 102,S. 97
15.2.		Rudnik Szlachecki	Rudnyk	D.II.551	—	K. 202-3, S. 55, 163
15.3.		Strzyżewice	Strzewowycze	D.II.551	x	K. 227-8, S. 26,88
15.4.		Wilkowice	Wilkonice, Wilkowicz, Vylkouicze, Vilkowycz	K. 261	?	S. 25, 84-5, 88, 180, lok.wgO. 151
15.5.		Wola Kłodnicka	Kłodniczka Vola	K. 268	?	lok. wg O. 68-9
15.6.		Wola Wilkołaska	Wylkołaszka Wolya	D.II.552	—	K. 274, S. 45, 50-1, 55, 96-7, 162, 189
16	CHOTCZA (św. Trójca)		Chotycza	D.II.567	?	S.183
16.1.		Białobrzegi		D0.168	?	
16.2.		Jarentowice	Jarnolthowicze	D.II.567	?	DO. 170.S.6
16.3.		Lucimia	Lucyzna	D.II.567	?	S. 183
16.4.		Zakrzów	Zakrzew	D.II.567, D.III.241	—	DO.182,S. 61
17	CZEMIERNIKI (św. Stanisław)		Czemyernyky	D.II.550	?	K.58.D0.165.S.17-18, 24,99, 100, 103,157, 192 D. - nie rozdzielił no Czemiernik na Pod lasiu i Czemiernik nad Gielczwią
17.1.		Belcząc	Belczancze	D.I.632, D.II.550	?	K.26,S.99,100,192
17.2.		Dranica	Branicza	K. 38	?	S. 93-4, 185, 191
17.3.		Górka Lubartowska	Gorka	D.II.550	?	K. 80, S.96,107,110,113
17.4.		Kulik	Gulyky	D.II.550	?	K. 120.lok.wgO. 120
17.5.		Leszkowice	Lezskowice, Lieskowicze, Leschcowicze	K. 123	7	S.23,31,45,55,149
17.6.		Skoki	Skoki	K. 212	7	S.100,192
17.7.		Stoczek	Sthoczek AlexiiJudicis Sthoczek	D.II.550	?	K. 222,S.100,114
17.8.		Suchowola	Sucha Wolya	D.II.550	?	K. 273,S.78,92,184,202
17.9.		Świerze	Świrrze, Świrce, Swyrsov, Antiqua Szwirsze	K.238	?	S. 91-2,96,184, 202
17.10		Tulniki	Tulniki.Tulnyki.Tulnik	K. 246-7	?	S. 14,16,99,106-7,111, 148,191,196,199
17.11		Wola Czemiernicka	Wolya	K.266	7	lok.wgO. 153
17.12		Wygnanów	Yignanow	K.278	?	

17. xx		Borki-Wyrki? Wir, Wiry? Wyrzyki?	Vyri	D.II.550, D.III.244	?	wg DO. 180 par. Serokomla, wg O.151 par. Czemierniki nad Giełczwią (poz. 23.7 w tab.); wg L1.417 Borki- Wyrki leżą w par. Zbuczyn, ob. woj. siedleckie; zob. też 0.33; na Pój. Łęczyń.- Włodaw. istnieje wieś Wyrzyki - mapa PPWK, Warszawa-Wrocław 1994
1	2	3	4	5	6	7
18	GOŁĄB (św. Florian)		Golambye	D.II.548	X	S. 15, 28-9,45, 51-2, 103
18.1.		Borowina	Borowa	K.35	X	S.76-7, 172
18.2.		Kośmin	Koschmin	D.II.548	—	K.109-10.S.28
19	KREŻNICA JARA (św. Florian)		Krasznica Jarosky	D.II.540	X	K.116-17.S. 17-18,24, 100,107,111,114,193,200
19.1.		Babin	Babyn Martini, Babyn Petri	D.II.540	—	K.24,S.23,92,110,184
19.2.		Bzieniec	Bzenecz,Bszenyecz, Bzinecz, Bsszewecz, Bsszowecz, Bsszenyecz	K.45	?	S.92, 117.lok.wg 0.39
19.3.		Bystrzyca	Bystrzycka	D.II.540	x	K.44, S. 23, 84-5, 88, 180
19.4.		Czermiejów	Czynow, Cziersniow, Cirnów	K.60 D.III.305- 6	x	S.34,45,62, 156
19.5.		Mętów	Manthow	D.II.540 D.III.306	x	K. 151,5,25,94,96, 187-8, 198,202,204
19.6.		Niedzwica Duża	Nyedrwicza, Maior Nyedrwicza	K. 158	x	DO.173,S.25,94, 96, 107,110,114,185,187, 196,198,204
19.7.		Osmolice	Ossmolicze	D.I. 199-200	—	K. 168-9.S.24.94,110, 184
19.8.		Piotrowice	Potrouice, Potrouicze, Pyotrivicze circa Bistrzicza	K. 180-1	x	wg K. 180 również par. Bychawka.S.45,97,113, 189,203
19.9.		Prawiedniki	Prwydinyky	D.II.540, D.III.306	x	K. 191,S.94
19.10		Trzeszkowice	Strzewowycze	D.II.540	x	K.226,S.24,79,92,184
20	OLEKSÓW (św. Stanisław)		Olyexow	D.II.554, D.III.251-2	—	K. 261-2, DO. 180, S. 17- 18,20,33,75,90, 113,181,203
21	WILKÓW (św. Florian)		Wylkow	D.II.554, D.III.251-2	—	K.261-2,D0.180,S.17- 18,20,33,75,90,113, 181,203
21.1.		Dobre	Dobre Maior et Minor	D.II.554, D.III.250-1	x	K.65-6, DO. 165
21.2.		Kłodnica Dolna	Clodnycza Nogawczyna	D.II.555	x	K. 103, S. 75, 0.68-9
21.3.		Podgórz	Podgorze	D.II.554	x	K. 185, DO. 177, S. 75
21.4.		Rogów	Rogow	D.II.555 D.III.251	x	K. 200-1, DO. 177, S. 75, 113,158
21.5.		Szczekarków	Szczekarkow	D.II.554, D.III.243	x	K. 231-2.S. 91
21.6.		Urządków	Urzadkow	D.II.555	x	K.250.S.91
21.7.		Zastów Karczmiski	Zasczythow	D.II.554	x	K. 284, DO. 182, S. 33,46,52,150-1
21.8.		Żmijowiska	Smiovyska, Smyowyska, Szmyowyska, Zmyowiska	K. 290	—	S.75, 158

21. xx		Podgrodzie	Podgrodzye	DO.177	?	wieś k. Podgórze; 0.107- 8, K. 185 (błędnie okr. jako podgrodzie lub.)
22	BOCHOTNICA (św. Jan Ewangelista)		Bochotnycza Maior		x	K. 33, DO. 162, S. 24,75,149,157-8
1	2	3	4	5	6	7
22.1.		Chmielów	Chmyelow	K.49	—	
22.2.		Chruszczów	Krzyszchow	D.II.556, D.III.247	x	
22.3.		Cynków	Czenykw	D.II.556	—	
22.4.		Czesławice	Czaslawycze	D.II.556	x	
22.5.		Sadurki	Sadulky	D.II.556	x	
22.6.		Strzelce	Strzelce Jacobi	D.II.556	—	
23	CZEMIERNIKT (św. Wincenty)		Czemernyky	D.II.550	-	K. 59, DO. 165, S. 245,98,111,114,204,O.45
23.1.		Dorohucza	Drohucza	D.II.551	—	K. 67-8
23.2.		Idzikowice	Idzykowycze	D.II.551	—	K.82.S.96, 112,188, 201
23.3.		Łęgów	Lyangow, Langow	K. 138	—	S. 112
23.4.		Oleśniki	Oleschniky, Pelcze	D.II.551	x	K. 164-5, S. 24,96, 112, 188,201
23.5.		Opatki	Opathkowycze	D.II.550, D.III.245-6	—	K. 165, DO. 175-6, S. 20, 35,38,61,154,166,199
23.6.		Siostrzytów	Szestrzewythow	D.II.551	—	K. 211-12, DO. 178, S. 25, 98,111
23.7.		Trawniki	Trawnyk	D.II.551	x	K.243.S.98,111
23.8.		Wir lub Wiry	Vyri, Wir, Wiry	D.II.550, D.III.244, 250	?	K-262.lok.wg0. 151, wg DO. 180 może par. Serokomla
23.9.		Wola Oleśnicka	Olesnyczka Wola	K. 271	?	lok. wg 0.97
24	GOSZCZA				?	nie jest już ośrodkiem parafialnym; wg D.573 należy do par. Solec; zob. też DO. 166-9, 0.54
25	KAZIMIERZ DOLNY (św. Bartłomiej i Jan Chrzcziciel)		Kazimirz	D.II.553-4, D.III.59	x	K. 96-7, DO. 171, S. 12. 16,18-19,21-2,28,32-3,35,38,42,46,51-2,54,57,74-5,103,120-12,150,154,158,161-2,165
25.1.		Bochotnica	Bochotnicza Minor	D.II.553, D.III.247	x	K. 33, DO. 162, S. 23,72, 83, 85-6, 99
25.2.		Krępa	Ceampa	D.II.554, D.III.59, 72	?	K. 115,S.14,32,46, 157.lok.wg0.74
25.3.		Rudka	Rudka	K. 202	?	S. 23 lok. wg 0. 122
25.4.		Rzeczyca	Rzeczycza	D.II.553	x	K.206,S.14,20,32,46
25.5.		Skowieszyn	Skouiszin, Skowisin, Skouisin, Skowyszyn	K. 213, D.III.59, 71-2	x	DO.178,S.20,32,46, 150,0. 131
25.6.		Słotwiny	Słoczecz, Słoczviny, Złotfni, Słoczwinik, Słoczvymi, Szłothfni	K. 215	x	SCL. 353
25.7.		Uściąż	Usczac	D.II.554	?	K. 252,S. 46, 51
25.8.		Węgierzec	Wangiercze, Wangercze, Wagorcze	K.255, D.III.251	?	DO.180,S.35,61, lok. wg 0. 148
25.9.		Wierzchoniów	Wyrzchonow	D.II.553	x	K.256,S.23,72,85,177
25.10		Witoszyn	Vitossin, Wythoschin, Vitoschin	D.II.553, D.III.244	x	K.263
25.11		Wojszyn	Woyschyno	D.II.554, D.III.72,250	—	K.265, Do.181, S. 14, 20,32,46,52,121

1	2	3	4	5	6	7
25.12		Zastów Polanowski	Zasczitow, Zasczythow	K.284, D0.182	—	DO.182,S.33,46, 52, 150-1
25.13		Zbędownice	Zbandowycze	D.II.553, D.III.246, 253	x	K. 285, DO. 183, S. 33, 46,150
25.		Karczmyska	Karczmyska	D.II.554	x	wg K. 95 par. Karczmyska
26	ŁĘCZNA (św. Maria Magdalena)		Lanczna	D.II.549 D.III.267	x	K. 136, DO. 173, S. 12,16,47,82-3
26.1.		Ciechanki Krzeshimowskie	Czechowsky Baschanek	D.II.549	x	K. 54, DO. 165, S. 114, 0.43
26.2.		Dratów	Dratow, Drzathow	K. 67	—	S. 82
26.3.		Nadryb	Nadrib, Nadryp	K. 157	x	S. 16,60
26.4.		Osiardów	Oscharadow	D.II.549	?	K.168,S.82,99,192
26.5.		Ostwisz	Ostfysch	D.III.270-1	?	wg D.270-1 wieś pusta, K. 171, S. 17,38,60, 142;zob.też.O. 100-1
26.6.		Puchaczów	Mnmyska, Lanczna	K. 193	—	S. 60,0. 135-6
26.7.		Stara Wieś	Lanczna,Lunczna, Antiqua Lanczna, Stara Vyesz	K. 138	—	Do. 173, S. 14,24,34, 47,66,82,85, 158
26.8.		Szpica	Sthpyczna	D.II.549	x	K. 223, DO. 178, S. 17, 26,60, 142
26.9.		Trębaczów	Thrambaczow	D.II.549	x	K.243,S.82.99,192
26.10		Turowola	Vola Łączenska, Wola Łączka, Lanczemska Woliya, Lanczenska Wolya	K. 270	x	SCL.401
26.11		Wola Brzozowa	Vola, Wola Bresinki, Wola Brzeziny, Brzeziny, Wolya Brzezynska, Wolya Brzozowa	K. 266	—	
26.12		Wola Młynna	Wolya Mlynna	K. 271	—	DO. 181,0.146-7, S. 60, 153
26.13		Wola Trębaczowska	Wola Trąbaczowska	K. 273	—	S.99, 192,0. 161
27	NOWOGRÓD (Wszyscy Święci)		Novum Castrum, Nouogrod	K. 162	—	DO. 175, S. 24, 93-4, 106,108,111,184, 195
27.1.		Stoczek	Stoczek	K.222	x	S.94, 185
27.2.		Witaniów	Vytanow, Vytanow, Yythanow, Withanow	K.262	x	S. 111, 113,202
27.3.		Zawieprzycze	Zavieprzicze, Zanieprzicze, Zaweprzicze	K. 284-5	x	S. 25,113,202
27.4.		Zezulin	Zazulyn, Zezulin, Zezulyno	K. 288	—	S.93-4
27.5.		Ziółków	Zolkow, Zolkowo, Szolkow, Syolkow	K. 288-9	—	S.93-4
27. xx		Sianożątki	Sanozanthky, Szenozanthky	K. 209	?	S.93-4, wg 0. 128-9 wieś leżała w sąsiedztwie Wiatniowa
28	RATOSZYN (św. Katarzyna)		Rathoschin	D.II.544-5	x	K. 197-8, DO. 177, S. 24, 112
28.1.		Borów	Borow	D.II.545	x	K. 36,S.25,72,90,153
28.2.		Borzechów	Borzechow	D.II.545	x	K.36-7.S. 114
1	2	3	4	5	6	7
28.3.		Łopiennik	Lopyennyk	D.II.545	x	K. 138,S.97, 189
28.4.		Radlin	Radlyn, Radlyn Michaelis	D.II.545	x	K. 195-6
29	SYROKOMLA (św. Małgorzata)	Janowiec	Sirokomlia	D.II.552	—	S.80,112
29.1.		Janowice	Janowicze	D.II.552	—	SGL. 112

29.2.		Męcierz	Manczymyr	D.II.552	—	K. 149-50, DO. 173, 0. 88-90
29.3.		Przyłęk	Przelank	D.II.552	—	
30	WOJCIECHÓW (Wniebowzięcie NMP)		Voczechow	D.II.575	x	K. 264-5, DO. 181, S. 24, 26,73,74,83
30.1.		Bątki	Banthky	D.II.575	?	K. 25-6, S. 73, 83, 169, lok. wg 0. 27-8
30.2.		Chmielnik	Chmyelnik Mazur	D.II.575	x	K. 47-8
30.3.		Góra	Gora, Gori	K. 79-80	x	SGL. 72
30.4.		Kierz	Kyerz	D.II.575	—	K. 99.S.98,! 11, 191, 199
30.5.		Łupki Szlacheckie	Lubky Czebulcze, Lubky Mathiae	D.II.575	x	K.139-41.S.93.96, 188
30.6.		Maszki	Maszky	D.II.575	—	K. 148,S.26,73,83
30.7.		Palikije	Palykye	D.II.575	x	K.172,S.26,73
30.8.		Szczuczki	Szczuczky, Sthognyewy	D.II.575	x	K. 232-4
30.9.		Wola Wojciechowska	Wolya Wojciechowska	K. 275	?	S. 73-4, lok. wg 0. 162
30. xx		Swaroczyn	Swaroczyn	K. 230	7	S. 26, 73, wg K. 230 leżała zapewne k. Wojciechowa
31	ABRAMOWICE (św. Trójca, NMP i św. Jakub)		Abramowicze	D.II.540	x	K. 23, DO. 161-2, S. 24- 5,86,178,0.75
31.1.		Ćmiłów	Szmylow Jacobi	D.II.540	—	K.234,S.73,90,113, 203
31.2.		Dominów	Domynow	D.II.540	—	K.67,S.112
31.3.		Skrzynice	Crzinicze, Crzimize, Skrzinnicza alias Ponathowa, Crzinicze, Krimicza	K. 214	x	S.34,45,62,136
31.4.		Wilczopole	Wylcze Polye	D.II.540	—	K. 258-9, S. 24, 87, 178,187,198
32	BELŻYCE (św. Paweł Apostoł)		Belzicze	D.II.570	x	K. 26-7, DO. 162, S. 72- 3,120,153,155
32.1.		Jaroszewice	Jarossowicze, Jaroschino, Iaroscheuicze, Jawszowice, Caroschowycze, Yeroszouicz, Yaroschicze	K. 88-9	—	S.72,96,188
32.2.		Kreżnica Okragła	Krasznycza	D.II.570	x	K. 117,S.72-3,203
32.3.		Maczyn	Mathcin, Mathcino, Mathczin, Maczczin	K. 148-9	—	SGL. 235-6
32.4.		Podgórze	Wzgórze, Podgorze	0.108	?	lok. wg 0. 108
32.5.		Podole	Podole, Padolye, Podolye	K. 185	?	lok.wg 0.108-9
32.6.		Wierzchowiska	Wyrzchowyska Mychaelis	D.II.570	—	K.257.S. 107,114, 204
1	2	3	4	5	6	7
32. .		Skrzyniec	Grzymyecz Andrae	D.570	x	wg K. 52, par. Klodnica
33	BIĄŁKA (p.w.?)		Balka, Byalka	K.28,S.1.1	?	S.1 11, lok wg W. mapa
34	BISKUPICE (św. Stanisław)		Biskupicze	D.II.549	—	K. 29-30, DO. 162,0. 29-30, S. 35, 58, 66, 68
34. .		Biskupice m.	Biskupicze	D.II.549	—	K. 30-1, DO. 162
34.2.		Brzezice	Brzeszice, Brzezycze	D.II.549	—	K. 39-40, S. 24
34.3.		Fajslawice	Falislauice, Ffalissowycze, Phalszlawycze	D.II.549	x	K. 53,S. 112,188, 194,204
34.4.		Jaszczów	Jaszczow, Yeszczow	K. 91	x	S. 24, 111,176
34.5.		Łysołaje	Lyssolaye	K. 147	x	S. 24, 84-5, 94, 176

34.6.		Siedliska	Scheliska, Sedliska	K. 210	—	DO.178,S. 96
34.7.		Stróza	Stroza alias Brzezycze	K. 224	—	S. 15,58, 148
34.8.		Suchodoły	Suchodoly	D.II.549	—	K. 228-9, S. 24,96,112, 153
34.		Gardzienice	Gardynycze	D.II.549	x	wg K. 72-3 par. Piaski
34		Oleśniki	Oleschnyky	D.II.549	x	wg K. 164 par. Czemierniki
35	BOBY (Nawiedzenie NMP)		Boby	K. 32	x	SGL. 13
35.1.		Chruślina	Chroslina, Chrostlina, Schroszlyna, Chroslyna	K. 50	—	S.25,71,84
35.2.		Wola Chruślińska	Wola Chroslynska	K. 266	?	S. 84, lok. wg 0. 153
35.3.		Wola Wierzbicka	Wolya Wyrzbyczka, hereditas Wolya Wyrzbyczska et Bobowska Wolya Bobowska, Vola Wierzbiczka	K. 265	?	lok. wg 0. 161
36	BYCHAWKA (Wszyscy Święci) .		Bychawka, Bychawa Minor, Bichawa Inferior	K. 41-2	x	DO. 164, S. 95-7, 113,- 14, 186-7, 189,204
36.1.		Iżyce	Iszycz, Yssicze, Cyzicze, Hyssycze, Hyszycze, Cyschycze, Cyzycze	K. 83-4	x	SCL.102
36.2.		Jabłonna	Jablona	K. 85	x	S. 112.wgD.11.546 jakoby par. Opole
36.3.		Piotrowice	Porouicze, Potrouicze, Pyotrwicze circa Bistrzica	K. 180-1	x	wg K. 180 również par. KreźnicaJara, S. 45,97, 113, 189,203
36.4.		Radków	Rathcow	K. 195	?	lok. wg 0. 114-15
36.5.		Tuszów	Tussow, Thuschow, Tusszow, antiqua hereditas Thuschow	K. 247-8, D.II.546, D.III.306	x	S. 96, wg D.11.546, jakoby par. Opole
37	CIEPIELÓW (św. Krzyż)		Czpyelow	D.II.555	?	
37.1.		Świesielice	Szweszyedlycze	D.II.555	?	
38	DYS (św. Jan Chrzyciel)		Dys	K. 69	x	
38.1.		Dąbrówka	Dambrowka	K. 63	—	S. 24, 71, 81, 83
38.2.		Dłotlice	Slotlicze	K. 64-5	7	S.71,81,83,174
38.3.		Jakubowice Konińskie	Jacubouicze, Jacubouicze Conynski	K. 85-6	x	S. 76-8,96, 171
38.4.		Nasutów	Nassuthow	K. 157	—	S.71,81,83
38.5.		Rudka Kozłowiecka	Rvdka	K. 202	—	S.83,0. 123
1	2	3	4	5	6	7
38.6.		Stoczek	Stoczek,Sthoczek	K. 222	—	SCL. 362
38.7.		Wola Nasutowa	Vola Naschutowa	K. 271	?	S. 83, lok. wg 0. 159
39	KAMIONKA (św. Piotr i Paweł)		Camonka	K. 94	x	S.4,71,81,83
39.1.		Siedliska	Szyedliska	K. 211	—	S.83,121,203
40	KARCZMISKA (św. Wawrzyniec)		Carczmiska	K. 95	x	DO.170,S.33,46, 51, 150- 1,157
41	KIEŁCZEWICE (św. Trójca i Nawiedzenie NMP)		Kelczeuicze, Kyelczouicze, Kelcouice, Celczouicze	K. 98-9	x	DO.171,S.23,89,153
41.1.		Bystrzyca	Bystricha, Bistrzica	K. 44	x	S. 13,16-17,32,35,56, 60,67, 152; wg S. 215 jest to par. Kraśnik, ale wg K. 44 dopiero od 1531 r.

41.2.		Lipnydół	Lipnydol	K. 124	?	S. 60
41.3.		Niwki	Niwki	K. 162	?	S-60-1.lok.wg0.95
41.4.		Poczyśle	Poczirst, Poczyrsl	K. 184-5	?	S. 89, lok. wg 0. 107
41.5.		Rczyszyn	Rczischino, Rczischin Rcyschin	K. 199	?	S. 35, 38, 56, 60-1, 67, 151- 2.lok.wg0.117- 18
41.6.		Rudnik	Rudniki, Rudnik	K. 203	—	S. 35, 38,60-1,143
42	KLEMENTOWICE (św. Trójca)		Clymunthowycze	D.11.555	x	K. 101, DO. 171, S.23,72,85-6,105,177, 0.68
42.1.		Stok	Stoczek, Stoczki, Stok, Stocecz,Sthok,Sztok sive Stoczek	DO. 178, K. 222-3, D.II.556, D.III/345	—	S.20,72,86
42.2.		Wola Płońska	Plonska Wola	K.272	—	lok. wg 0. 106
42. .		Plonki	Plonky	D.11.556	X	wg D.11.570 i K. 183 par. Kurów
43	KONOPNICA (św. Katarzyna)		Conopnycza	D.11.539	x	K. 107
43.1.		Boboszków	Bobosow? Bobosków	K. 32	?	S. 92,0. 30
43.2.		Radawiec	Radwyc Hectoris, R. Puczkonis, R.Pszonczyn	D.11.540	—	K. 194-5, S. 25, 79, 92, 113,184
43.3.		Uniszowice	Unyaschowycze	D.11.540	x	K.250,S.80,99,191
44	KOŃSKOWOLA (św.Krzyż)		Wolya Konynska alias Wythowska	D.11.571	x	K.269,S.24,767,823, 102,171-2
44.1.		Borysów	Borzyschow	D.II.572	x	K. 37,S. 82
44.2.		Chrzążów	Crzochow	D.11.571	x	K.52,S.76,171
44.3.		Chrzążówek	Krzoszowek	D.11.571	—	K.52,S.76
44.4.		Młynki	Mlynky	D.II.572	x	K.153-4.S.77.82
44.5.		Opoka	Oppoka	K. 166	x	S.76
44.6.		Osiny	Ossyny	D.11.571	x	K. 168, S. 76-7
44.7.		Pozóg	Pozog	D.11.571	—	K.191,S.24,77,172
44.8.		Rudy	Rudky	D.II.572	x	K. 572, S. 24, 76-7, 82
44.9.		Sielce	Szyedlcze,Syedlec, Syedliska	K. 210	x	S. 76-7
44.10		Siestrula	Szyestrulya	K. 211	7	S. 76, lok. wg 0. 130
44.11		Witowice	Vythowice	D.11.563, 571, D.111.246	—	K. 263, S.76, 172
1	2	3	4	5	6	7
44.12		Wola Żyrzyńska	Uola Zirzinska	K. 275	?	lok.wgO. 162
44.13		Żyrzyn	Zyrzyn	D.II.572	x	K. 290-1, DO. 183, S. 82. 175
45	KRASIENIN (św. Sebastian)		Krąszenin, Kraszenin	D.II.544	x	K. 112-13, DO. 172, S. 77-8, 101, 187
46	KRZCZONÓW (Wniebowzięcie NMP)		Krezonow, Croszonowicze, Chroczonow, Crsczonow, Chrzanów	K. 117-18	x	DO. 172,5.24,31-2,34, 76
46.1.		Borzęcinek	Borzanczin, Borzaczin, Bodżączyn, Borzącin	K. 37	—	
46.2.		Chmiel	Chmyel, Chmielow, Chmyelnik	K. 47	—	
46.3.		Gielczew	Gelczwya, Gelczuicza, Celczew, Gewczyca	K. 74	x	S. 101
46.4.		Piotrków	Piotrkow, Pyotrkow	K. 179	—	S.25
46.5.		Polichno	Potrechna?, Polychno, Polichno	K. 186	?	S. 96 lok.wgO. 110

46.6.		Wola Sobieska	Wola Gyelczewska, Gyelczwiczka, Wola Wyszumuntowska	K. 268	—	0. 133
46.7.		Żuków	Zucouicze, Zucow, Sucow, Sucouicze, Schukow	K. 290	—	S.30,34,45,52, 149
47	ŁAŃCUCHÓW (św. Stanisław)		Laczuchow	D.II.547 D.III.268	x	K. 135, DO. 173, S. 26,84-5, 102
47.1.		Bobrowniki	Bobrowniky	D.II.547	?	K.32.S. 14, 16,82, 148.lok.wg0.30-1
47.2.		Ciechanki	Czechanky	D.II.547	—	K. 53-4, DO. 164, S. 23,84-5, 176,0.42-3
47.3.		Górne	Gory	D.II.548	—	K. 80,0. 55, S. 176
47.4.		Milejów	Milyeyow	D.II.547	x	K. 153, DO. 173, S. 26, 84-5, 176
47.5.		Ostrówek	Ostrow	K. 170	x	DO.176,S. 85, 176
47.6.		Rogalice	Rogalycze	D.II.547	—	K.200,S.85
47.7.		Wola Łańcuchowska	Laczuchowska Wolya	D.II.547	—	K. 270, S. 84-5, 176, 0. 166
47.8.		Zakrzew	Zakrzew	D.II.547	x	K. 282, S. 84-5
47. .		Łysolaże	Lyszolaye	D.II.548	x	wg K.147 par. Biskupice
48	MARKUSZÓW (św. Małgorzata)		Marcuschowycze	D.II.572	—	K. 147-8, DO. 173, S. 23, 27,79,81, 102, 105, 0.88
48.1.		Choszczów	Ostaschow	D.II.572	—	K. 169,0.41-2
48.2.		Kaleń	Kalynye	D.II.572	—	K.93
48.3.		Kłoda	Cloda	K. 101	x	S.81
48.4.		Orlicz	Orlicz	K. 167	?	lok. wg 0.99
48.5.		Zabłocie	Ostre Blotho, Zabloczyce	K. 281-2	?	DO. 181, S. 81, lok. wg0. 170-1
49	NIEDRZWICA (św. Bartłomiej)		Nedrwicza, Minor Nedrwicza, Nyedrwicza	K. 158	x	DO. 173,5,25,94,96, 107,110,114,185,187, 196, 198,204,0.93
49.1.		Czólna	Czolny	K. 61-2	—	S.78,96, 187-8
49.2.		Przepaść	Przepasz	K. 192	—	
49.3.		Sobieszczany	Sobescian, Sebescian, Sobyescziani	K. 218-19	x	S.89, 180
1	2	3	4	5	6	7
49.4.		Wola Niedrzwicka	Wolya Nyedrwyiczka	K. 271	?	S. 96, 187.lok.wg 0. 157
50	OSTRÓW LUBELSKI (św. Hieronim)		Ostrow	D.II.576	—	K. 169-70, S. 53,88,115, 179
50.1.		Babianka	Vola Thissnyenisska, Babyanka	K. 24	—	S. 88, 0.26
50.2.		Borki	Borki	K. 35	?	lok. wg 0. 32
50.3.		Brzeźnica	Brzeznycza	D.II.576	—	K.40.S.95, 187
50.4.		Głębokie	Głambokaye	K. 76	—	SGL. 130
50.5.		Gródek	Grodek	K. 81		
50.6.		Jedlanka	Yedla	K. 92-3	—	S.48,85,177
50.7.		Kaznów	Casznow, Kasznow	K. 97	—	SGL.130
50.8.		Kleszczów	Klesczow	K. 100		
50.9.		Kolechowice	Kolechowice, Colechouicze	K. 105-6	—	S.23,31,48,75,85,96, 149,162,176
50.10		Rozkopaczew	Rosskopaczow	K. 202	x	S.93
50.11		Uścimów	Usczymow	D.II.576	—	K.252,S.48,88,177
50.12		Wola Brzeźnicka	Vola Brzesniczka	K. 266	—	S. 95,187
50.13		Wola Kolechowska	Nova Kolechowicze	K. 268-9	—	S.48,50, 85, 177
50.14		Wola Ostrowska	Wolya Nova dicta Ostrow	K. 271	—	0.157

50. xx		Wyryki			—	zob. póź. 17. .wtab.
51	PARCZEW (św. Leonard i Marcin)		Parczow	D.II.548	—	K. 174-5, S. 6, 34,47-8, 52-3,55,85,102-3,115, 120, 155,176
51.1.		Brudno	Brudnow, Brudna	K. 39	—	SGL. 18
51.2.		Chmielów	Chmelowo	K. 49		SGL. 38
51.3.		Glinny Stok	Glinnijstok	K. 75-76	—	S.48,91, 159, 182
51.4.		Milanów	Milanow, Myłyenow	K. 152-3	—	SGL. 242-3
51.5.		Miłków	Milkow, Milcow	K. 153	—	S.48,91,159,182
51.6.		Przewłoka	Przewłoka	K. 192	—	S.6
51.7.		Siemień	Szemyan, Semyan, Schemiani, Szyemyan	K. 211	—	S.99,111,191,199
51.8.		Sowin	Sowogłowy, Sowyegłowy, Showyegłowy, Sowina	K. 219	—	S.48,204
51.9.		Stępków	Stampkow	K.211-2	—	SGL. 362
51.10		Wola Siemieńska	Wola Siemianska	K. 272	—	S.99,191
51.11		Żmijna	Wolya Mylkowska, Szmajjno, Vszmine	K. 270-1	—	S.48,91, 159, 182
52	RECÓW (św. Mikołaj)		Ragow	D.II.557	?	
53	RUDNO (św. Mikołaj)		Rudno	D.II.556	x	K. 203-5, DO. 177-8, S. 26,78-9,93-4,110, 114,185,198
53.1.		Mikułowice	Mikulowicze	K. 152	—	
53.2.		Ostrów Duży	Ostrow Minor et Maior	K. 171	—	DO.176,S.20,86
53.3.		Osy	Hoszy	K. 171	—	
53.4.		Rudka Gołębiowska	Ruda	K. 202	—	S. 93-94
53.5.		Rudzienko	Rudno utraque, Rudno minor	K. 203	—	S.79,95
53.6.		Samokłęski	Sowoclasky, Sowoklansky, Samokląsky, Showociąsky	K. 219-20	x	S. 78-9,93-4,110, 185
1	2	3	4	5	6	7
53.7.		Węgelce	Wangelcze, Wagelcze, Waglecz, Węgelcze, Wagyelcze	K. 254	—	S. 84-6, 176, 178
53.8.		Wielkie	Welyky, Wyelke, Vyelkye, Vylyko	K. 255	x	S.72.86, 178
53.9.		Wola Rudnicka	Volya Rudzenska, Wołycza, Wolya Rudno minoris	K. 272	—	S.79
54	SIENNO (św. Krzyż, św. Piotr i Paweł, Andrzej, Jan Chrzyciel, Jan Ewangelista, Zygmunt)		Senno	D.II.567	?	
55	WIELGIE (Boże Ciało, NMP, Wszystkich Świętych)		Vyelgie	Sz. 171-2	?	
56	ZEMBORZYCE (św. Marcin)		Zamborzyce	D.II.543	x	K. 288, DO. 183, S. 30, 34,44,77, 149, 154, 0. 176-7
56.1.		Chłopie	Chlopye	K. 47	?	S. 34,44, 74, lok. wg 0. 39-40

56.2.		Rawszyce	Rawszice	D.II.543	?	K. 197,5.83,86, 109, lok wg 0. 116-17
56.3.		Sulisławice	Sulysławycze	K. 229	?	S. 30, 34, 44, 77, lok. wg0. 138-9

ANEKS III. Sieć parafialna w czasach powstania Liber retaxationum. z 1529 r. (mapy 18-19)

Lp.	Parafia (wezwanie)	Współczesna nazwa miejscowości	Nazwa miejscowości w źródle	L.R. z uzup.	Ż A	Uwagi
1	2	3	4	5	6	7
1	GARBÓW (św. Wojciech)		Garbow	43,444-5	x	
1.1.		Bogucin	Bogyczyn	444	x	
1.2.		Giszowice	Gyssowycze	444	—	
1.3.		Góry	Gory	34	—	
1.4.		Gutańów	Gvthanov	444	x	
1.5.		Jastków	Jaschow, Jasthkov	430,444	x	
1.6.		Księżycze	Kxiązyce	444	?	
1.7.		Leśce	Lescze,Lyesscze	33,444	—	
1.8.		Ługów	Plvgow	444	—	
1.9.		Moszczenki	Mossny Minor	444	x	
1.10.		Moszna	Mossny Antique, Mossny Maior	444	x	
1.11.		Ożarów	Ozarow	439	—	
1.12.		Piotrowice	Pyotrovicze, Pyotrowycze	33,444	x	
1.13.		Przybysławice	Przibyslawycze, Przybyslawycze	351,433	x	
1.14.		Sieprawice	Swyeprawycze Maior	444	x	
1.15.		Sieprawki	Swyeprawycze Minor	444	—	
1.16.		Staroścín	Starosczin	35	x	
1.17.		Tomaszowice	Thomassowycze	444	—	
1.18.		Wola Ożarowska	Vola Ozarowszka	K.271	—	lok. wg 0. 87
1.19.		Wysokie	Wysokie	445	—	
2	JAROSZYN (św. Wojciech)		Jarossin, Jarossyn, Jarozsin	438	?	
2.1.		Bronowice	Bronowycze	351,441	?	
2.2.		Góra Puławska	Gora	438	—	
2.3.		Klikawa	Klykawa	438	—	
2.4.		Kowala	Kowalya	435	x	
2.5.		Łęka	Lanka	351	—	
2.6.		Nasiłów	Nasyłow	404,406	—	
2.7.		Pachnowola	Pachnyna Volya	438	—	
2.8.		Sadłowice	Schaliowycze, Schwłowycze	404,406	?	
2.9.		Skowieszyn	Skowyeschin	351	x	
2		Chechły	Chechly, Chechli	438,441	?	wg U. 489, par. Oleksów
2		Opatkowice	Opathkowycze	172,404, 405	?	WgK.165i0.99, par. Czemierniki
2		Opole	Opolie	437-8	x	wg K. 167 i LI. 572 par. Opole
2		Rogów	Regow	438	?	wg LI. 591 par. Rogów
2		Sarnów	Sarnow	438	?	wg LI. 597 par. Oleksów
2		Włostowice	Wlosthowicze, Wlostovicze, Wlostowycze	351,438	x	wg LI. 633 filia par. Jaroszyn, w tab. pod nr 59
3	KURÓW (św. Idzi)		Curow, Cvrow	33.438, 463	x	
3.1.		Brzozowa Gać	Brzozowa Gacz	351	x	
3.2.		Pałuchów	Paliuchow	0.101	—	

3.3.		Plonki	Plonki. Plonky	351,438	x	
1	2	3	4	5	6	7
3.4.		Wolica	Volycza	438	—	
4	LUBLIN (św. Michał Archanioł)		civitas Lubliniensis, Lyvblin, Lyvblyn	351,424, 427-447, 463,466	.x	
4.1.		Bronowice	Bronowycze	429	x	
4.2.		Czechów	Czechow	429,466	x	
4.3.		Czwartek	Czwartek	424,429-30,432, 447,466	x	
4.4.		Dąbrowica	Dąmbrowicza	34,429	x	
4.5.		Dziesiąta	Dziesianthe	460	—	
4.6.		Hajdów	Zydowskye	430	x	
4.7.		Jakubowice Murowane	Jakubowycze	429	x	
4.8.		Motycz	Mothycz	429	x	
4.9.		Plouszewice	Plovyssovicze	466	x	
4.10.		Ponikwoda	Ponikwodya, Poniguoda, Ponykwada	K.188, 0.111	x	
4.11.		Rudnik	Rudnyki	430	—	
4.12.		Sławin	Sławin	429,436	—	
4.13.		Snopków	Snopkow	34,429	x	
4.14.		Świdniczek	Swydnyczek	433	x	“in Byskupye alias Swydnyczek”, lok. wg O. 29- 30
4.15.		Świdnik Duży	Maiori Swydneyk	433	—	
4.16.		Świdnik Mały	Minori Swydneyk	433	x	
4.17.		Tatary	Tathary	429,433	x	
4.18.		Trześniów	Trzesnyow	430	x	
4.19.		Wola Sławińska	Sławinska Vola	466	—	
4.20.		Wrotków	Wrothkow	34,433	—	
4		Abramowice	Abramowycze	34,429, 434	x	wg K. 23 i LI. 472 par. Abramowice; 0. 25
4		Dominów	Dominow	429	—	wg K. 67 par. Abramowice, wg LI. 502 błędnie par. Lublin
4. .		Zemborzyce	Zamborzyce	35,429, 440	x	wg LI. 648 par. Zemborzyce, wg K. 288 błędnie par. Lublin
5	MĘLGIEW (św. Wit)		Meglew	436	x	
5.1.		Bystrzejowice	Bystrzeyowycze	436	—	
5.2.		Janowice	Janowycze	436	x	
5.3.		Krępiec	Crąpyecz	433,436	x	
5.4.		Krzsimów	Crzeszymow	436	—	
5.5.		Minkowice Dolne i Górne	Maior Myenykowycze, Myenkovicze, Myenykowycze	34,436	x	
5.6.		Starościce	Starosczyce	436	x	
5.7.		Trzeszkowice	Strzeskowycze	436	x	
5.8.		Wierzchowiska	Vyerzchowyska	436	x	
5.9.		Wola Męlgiewska	Wolya Melgiewska	0.156	?	
6	WĄWOLNICA (św. Wojciech)		Wanwelnycza	440	x	
6.1.		Bartłomiejowice	Barthloyeyowycze	440	x	
6.2.		Bronice	Bronycze	440	x	
6.3.		Buchałowice	Boguchwałowicze	351	—	
6.4.		Celejów	Czeleyow	351	x	

1	2	3	4	5	6	7
6.5.		Charz	Charz	440	x	
6.6.		Drzewce	Drzewcza	440	x	
6.7.		Karmanowice	Carmanowicze	351	x	
6.8.		Kębło folwark	Kambel predium	440	—	
6.9.		Kowala	Cowalya, Kowala	351,437	x	
6.10.		Kraczewice	Pankraczowice	440	x	
6.11.		Lopatki	Opathki, Oppathki	405,44	x	
6.12.		Niezabitów	Nyezabythow	440	x	
6.13.		Rąblów	Ramblyow	351	—	
6.14.		Regalów	Rogalow	440	x	
6.15.		Wolica	Volycza	351,44	—	
6.16.		Zawada	Zawada	K.284	—	
6.17.		Zgórzyńskie	Gorka, Gora	0.177	x	
6		Bochotnica Kościelna	Bochotnycza episkopali	440	x	wg L. 440 - przypis I i LI. 480 niezid.; wg K. 33 i O.31 Bochotnica w par.
7	BYCHAWA (św. Piotr i Paweł)		Bychawa Maior	446	x	
7.1.		Gałęzów	Galązow, Galozow	35,446, 452	—	
7.2.		Kosarzew	Kozarzow. Kozyarzow	35,445	—	
7.3.		Olszowiec	Olssowyecz	446	—	
7.4.		Stara Wieś	Pyczkowycze	446	—	
7.5.		Zdrapy	Sdrapy	446	x	
7		Wola Bychawska	Vola	K.266, 0.156	—	wg K. 266 w. już za czasów D. była częścią Bychawy; wg 0.156 istniała samodzielnie do końca XIX w.
8	BYSTRZYCA (Wniebowzięcie NMP)		Bystrzicza, Bystrzycza	442	x	
8.1.		Baszki	Baski	33	—	
8.2.		Charleż	Charlasz, Charłyąss	33,442	x	
8.3.		Czerniejów	Czerznow	442	x	
8.4.		Długie	Dlvgye	442	—	
8.5.		Grabianowice	Grabyonowycze	442	—	O.56
8.6.		Jawidz	Jawydz	428	x	
8.7.		Kijany	Kyany, Kyiany	428,436	x	
8.8.		Łagiewniki	Lagyewnyky	433	x	
8.9.		Łucka	Lvezka	442	—	
8.10.		Łuszczów	Lysszczow	33,442	x	
8.11.		Łysaków	Lysakow, Lyssakow	33,442	—	
8.12.		Pliszczyn	Plyszczyn, Plisczin	33,442	x	
8.13.		Rokitno	Rokythno	442	—	
8.14.		Sobianowice	Sobyanowycze	442	x	
8.15.		Spiczyn	Spyczyn, Spiczyn	33,436, 442	x	
8.16.		Szczekarków	Szczekarkow	33	—	
8.17.		Turka	Tvrka	442	x	
8		Zawieprzycze	Zavyeprzicze, Zawyeprzycze	33,443	x	wg LI.646 par. Bystrzycza?, Nowogród?; wg K. 284 par. Nowogród
					x	
1	2	3	4	5	6	7

9	CZĘSTOBOROWICE E (św. Piotr i Paweł)		Czastoborowice	445	x	
9.1.		Dąbie	Dąbie	445	—	
9.2.		Pilaszkowice	Pyelyaskowycze	35,445	x	
9.3.		Rybczewice	Rypczowycze	445	x	
9		Rzeczyca Długa	Rzeczyca Minori	445	—	wg LI. 595 par. Charzewice, pow. urzędowski
9		Stryjna	Stryna, Strina	34,441, 445	x	wg LI. 611 par. Piaski
10	GIEŁCZEW-PIASKI (św. Mikołaj)		Pyasek, Pyski	35,441	x	
10.1.		Gardzienice	Gardzynycze	427,442	x	
10.2.		Giełczew	Gyelczewy	442	x	
10.3.		Jaszczów	Jaszczow	34,441	x	
10.4.		Kozice	Cozicze, Kozicze	34,441	x	
10.5.		Siedliska	Szyedłyska, Syedliska, Syedłyska	427,442	x	
10.6.		Stryjna	Stryna, Strina	34,441, 445	x	
10.7.		Wygnanowice	Vygnanovycze	441	x	
10		Brzezice	Brzezicze, Brzezycze	33,427, 441	?	wg LI. 484 par. Biskupice7 Piaski?; wg K. 39 par. Biskupice
10		Siostrzytów	Syestrzenithow, Syestrzewythow, Szyesthrzewitów	34,428, 441	x	wg LI. 602 par. Czemierniki
10.		Suchodoly	Sochodoly, Sychodoly	427,441	—	wg K. 228 par. Biskupice
11	KŁODNICA- CHODEL (św. Trójca)		Chodel	431-2	x	
11.1.		Chrzanów	Chrzanow	431	—	
11.2.		Godów	Godow	34,351, 432	x	
11.3.		Jeżów	Yezow	34	x	
11.4.		Kłodnica Kościelna	Clodnycza	431-2	x	
11.5.		Komaszyce	Comessycze	351,432	x	
11.6.		Poniatowa	Ponyatowa, Ponyathowi	431-2	x	
11.7.		Puszno	Pvssin	34	x	
11.8.		Skrzyniec	Krzyniecz	431	x	
11.9.		Świdno	Swydno	432	—	
11.10.		Wronów	Wronow	431	x	
12	KRĘPA (św. Piotr)		Crampa, Krąpa	411,435	?	
12.1.		Jawor Solecki	Jawor	435,438	?	
12.2.		Lipa Krępa	Lypa	435	?	
12.3.		Lipa Miklas	Lypa	435	?	
12.4.		Wierzchowiska	Vyerzchowyska	438	—	
12			Brzezice	435	?	wg LI. 485 par. Krępa?
13	OPOLE (Wniebowzięcie NMP)		Opolie	437-8	x	
13.1.		Glusko	Glusko, Glvsko	351,437	—	
13.2.		Janiskowice	Janysskowycze	437	—	
13.3.		Kluczkowice	Cliczkowicze, Kluczkowycze	33,437, 462	—	
13.4.		Łaziska	Lasiska, Łaziska, Lazyszka	34,437, 462	—	
13.5.		Niedźwiada Duża	Nyedzwyada	350-1	x	

1	2	3	4	5	6	7
13.6.		Niezdów	Klayssanky	437	x	wg O. 65 w. wchłonięta przez Niezdów
13.7.		Skoków	Skokow	351,437	x	
13.8.		Wolica	Wolycza	351	—	
13.9.		Wrzelowiec	Wrzelow, Wrzelyow	351,437	x	
14	SOLEC (Wniebowzięcie NMP)		Solecz	438	x	
14.1.		Białobrzegi	Byalebzregi	351	?	
14.2.		Boiska	Boyska	27,350, 352	?	
14.3.		Braciejowice	Braczyowicze, Braczyeyowycze	350-1	—	
14.4.		Dziurków	Dzyvrkow	438	?	
14.5.		Gostcza	Goscza	350-1	?	liczne nowe dane w DO. 166-9,0.54-5
14.6.		Janów	Janow	261	?	
14.7.		Piasek Mały	Male Pyasky, Parva Pyassek, Pyassek	19,57,322	?	
14.8.		Welnin	Welnyn	174	?	
14.9.		Zakrzów	Zakrzow	350-1	?	
14.1 0.		Zborów	Zborow	261,377	?	
14.1 1		Żuków	Zukow, Zvkow	171,261	?	
14		Jawor Sołecki	Jawor	435,438	?	wg LI. 521 par. Krępa
14		Sobótka	Sobothka	438,456	?	wg LI. 607 par. Sobótka, arch. zawich.
14		Wierzchowiska	Vyerzchowyska	438	?	wg LI. 631 par. Krępa
15	WILKOŁAZ (św. Jan Chrzyciel)		Wilkolaz, Wylkolaz	445	x	
15.1.		Kłodnica Górna	Clodnycza, Clodnicza, Clodnicza Superior	351,441	x	
15.2.		Rudniczek	Rydnyczek alias Rudnik	446	—	brak LI. K. 202-3
15.3.		Strzyżewice	Strzezowycze	445	x	
15.4.		Wola Kłodnicka	Klodniczka Vola	35	—	wg K. 268 w. wchłonięta przez Kłodnicę
15.5.		Wola Wilkołaska	Wolya Wylkolaska	445	x	wg K. 274 obecnie część Wilkołaza
15.6.		Wólka Rudnicka	Rvdnyczek	446	—	
16	CHOTCZA (św. Trójca)		Choczka	439	?	
16.1.		Gniazdków	Gnyasdkow	439	?	
16.2.		Jarentowice	Jarmolthowycze	351	?	
16.3.		Zajączków	Zayaczkow	439	?	
16		Sienno	Szyenno, Syenno	439,443	?	wg LI. 601 par. Sienno, pow. radomski
16		Stara Wieś	Starawyes	439	?	wg LI. 609 par. Sienno pow. radomski
16		Trzemcha	Trzemcha	439	?	wg LI. 622 par. Bałtów, pow. radomski
17	CZEMIERNIKI (św. Stanisław)		Czemyemyki	421-2,430	—	
17.1.		Belcząc	Belczące, Belczacze	33,422	—	
17.2.		Branica Suchowolska	Branycza	421	—	
17.3.		Jezioro	Jezyoro	421	—	
17.4.		Leszkowice	Lyesskowycze	422	x	

1	2	3	4	5	6	7
17.5.		Skoki	Skoky	421	—	
17.6.		Stoczek	Sthoczek	421	x	
17.7.		Suchowola	Suchawołya	421	—	
17.8.		Świerże	Swyrze	421,43	—	
17.9.		Tulniki	Thvlnyki	422	—	
17. .		Brzeźnica Leśna lub Brzeźnica Książęca	Rzesniczka Vola, Brzeznyca	34,422	—	wg U. 485 par. Ostrów? Czemierniki? nie skojarzona z Wola Brzeźnicką w LI. 595; wg K. 40 par. Ostrów, zob. też 0. 36-7
17		Charleż	Charlyass, Charlasz	33,422	x	wg U. 489 par. Bystrzyca
17		Dębica	Dąbycza	422	—	wg LI. 500 par. Kock
17		Górka Lubartowska	Gorka	422	x	wg LI. 511 par. Lubartów
17		Lichy	Lychty	422	—	wg LI. 546 par. Radzyń Podlaski, pow. lukowski
17		Niewęgłosz	Nyewegloss	422	x	wg LI. 567 par. Radzyń Podlaski pow. lukowski
17		Paszki	Passky, Passki	422-423	—	wg LL 575 par. Radzyń Podlaski, pow. lukowski
18	GOŁĄB (św. Florian i Katarzyna)		Golap, Gołab, Gołabie	435-6,466	x	
18.1.		Bałtów	Balthow	435	x	
18.2.		Borowina	Borowo	435,439	x	
18.3.		Kośmin	Kozmyn	436	—	
18.4.		Niebrzegów	Niebrzegow	428,436	x	
18.5.		Nieciec	Nyeczycza	435	—	
18.6.		Parafianka	Parachlyna Vola	436	—	
18.7.		Skoki	Skoky	436	—	
18		Baranów	Baranya Gora	435	?	wg U. 474 pow. lubelski? stężycki?; wg K. 122par.Drażgów; wg 0. 26-7 par. Gołab
18		Borysów	Borzyssov	435	x	wg LI. 482, par. Końskowola
18		Domaszew	Domassow	407,435	—	wg LI. 502 par. Samogoszcz, pow. stężycki
18		Górzno	Gorzno, Gorzno Inferior, Superior Gorzno	407,415, • 419-20,435	—	wg LI. 511 par. Córno, pow. stężycki
18		Giżyce	Gyerzycze	435	x	wg U. 506 par. Kock
18		Kowala	Kowalya	435	x	wg LI. 534 par. Jaroszyn
18. .		Laskowice	Laskowycze	436	—	wg LI. 544 par. Drażgów, tak samo wg K. 122 i 0.77 J
18		Młynki	Mlynky	435	x	wg LI. 560 par. Końskowola
18		Opoka	Opoka	435,450, 459	x	wg LI. 572, par. Świeciechów
18		Osiny	Ossyny, Osyny	435,466	x	wg LI. 572 par. Końskowola
18		Podwierzbie	Podwyerbie, Podwyerzbye	4-7,435	—	wg LI. 581 par. Samogoszcz, pow. stężycki
18		Pogonów	Pogonow	581	—	wg LI. 581 par. Końskowola

1	2	3	4	5	6	7
18		Rudno Małe	Rudno Minori	439	—	wg U. brak; K. 203, 0. 124
18		Rudno Stare, Wielkie	Maior Rvdno, Rvdno, Rvdno Maior	34,435. 439	x	wg LI. 593 par. Rudno
18		Samogoszcza	Samogoscza	407-8,435	—	wg LI. 595 par. Samogoszcza, pow. stężycki
18		Siemień	Szyemian	435	—	wg LI. 601 par. Parczew
18		Składów	Składow	435	—	wg LI. 593 par. Michów
18		Strzyżowice	Strzezowycze	435	—	wg U. 612 par. Drażgów
18		Sułoszyn	Sulossyn	435	—	wg LI. 613 par. Kock
18		Węgielce	Vagielcze	436	—	wg. LI. 628 par. Rudno
18. .		Żyrzyn	Rzezyn, Rzizin	34,43	—	wg LI. 651 par. Końskowola
18. xx		?	Bakala młyn	435	?	wg LI. 475 w. niezid.; brak w K. i 0.
19	KREŻNICA JARA (św. Florian)		Crąznycza	434	x	
19.1.		Babin	Babyn	433-4	—	
19.2.		Czerniejów	Czernyow, Czyrnyow	432,434	x	
19.3.		Mętów	Mąthow	434	—	
19.4.		Niedrzwica Duża	Maior Niedrvica	33	x	
19.5.		Osmolice	Osmolycza	434,466	x	
19.6.		Piotrowice	Pyotrowycze	33,434	x	wg K. 180 też par. Bychawka
19.7.		Prawiedniki	Praviethniki, Prawydinyky	34,434	x	
19.8.		Rawszyce	Rawczicze, Rawsycze	34,434	—	
19.9.		Strzeszkowice	Strzesskowyze, Strzeskovicze	34-5,434	—	
19		Wola Sernicka	Sierniczka Vola	35	—	wg LI. 637 par. KrężnicaJara
19		Bystrzyca	Bystriczka	33	x	wg LI. 488 par. Krężnica Jara, wg K. 44, w 1470-80 r. par. Krężnica. w 1531 r. par. Wilkotaz
19. xx		Bystrzyca	Bystrzyca	433	x	wg U. 488 niezid. pow. lubelski
20	OLEKSÓW (św. Stanisław)		Olexow	438,444	?	
20.1.		Chechły	Chechli, Chechly	438,444	?	
20.2.		Garbatka	Carbathka	28,406	?	
20.3.		Sarnów	Sarnow	438,441	?	
20.4.		Sławczyn	Sławczyn	438,441	?	
20.5.		Zawada	Zawada	28.441	?	
20.6.		Zwola Stara	Zwolya	28,441	?	
20. .		Bronowice	Bronowycze	351,441	?	wg U. 483 par. Jaroszyn
20. .		Czarnolas	Czarnolassi, Czarnolyas	28.441	?	wg Li. 495 par. Sieciechów pow. radomski
20. .		Gródek	Grodek	441	?	wg Li. par. Sieciechów pow. radomski

20.		Policzna	Polyczna	390,421,441	?	wg LI. 582 par. Policzna pow. radomski
1	2	3	4	5	6	7
21	WILKÓW (św. Florian)		Vilkow, Vylkow	441	x	
21.1.		Dobre	Dobre	33,441	x	
21.2.		Kłodnica m.	Kłodnycza, Clodnicza, Clodnicza Superior	351,441	x	
21.3.		Męcierz	Macymierz, Mączymierz	351,428	—	
21.4.		Podgórz	Podgorze	441	x	
21.5.		Rogów	Rogow	441	x	
21.6.		Szczekarków	Szczekarkow	351	x	
21.7.		Urządków	Vrządkow	441	x	
21.8.		Zastów Polanowski	Zasczitow	33	—	lok.wg O. 175
22	BOCHOTNICA KOŚCIELNA (św. Jan Chrzciciel)		Bochotnycza, Bochotnicza, Bochothnycza	351,437	x	
22.1.		Chruszczów	Cruszczow, Kruszczow	351,437	x	
22.2.		Czesławice	Czaslawycze	437	x	
22.3.		Sadurki	Schadvrky	437	x	
22.4.		Strzelce	Strzelcza	437	—	
23	CZEMIERNIKI (św. Wincenty)		Czemyernyki Hectoris, Czemyernyky	428	—	
23.1.		Dorohucz	Drohvcza	33	x	
23.2.		Idzikowice	Idzykowycze	34	—	
23.3.		Oleśniki	Olyessnyki	427-8	x	
23.4.		Opatkowice	Opathkowicze	172	—	
23.5.		Siostrzytów	Syestrzenithow, Syestrzewytow, Szyesthrzeyitow	34,428,441	—	
23.6.		Trawniki	Trawnnyk	428	—	
24	GOSTCZA				?	nie była już w. par. w czasach D.; w. w par. Solec-poz. 14.5. w tab.
25	KAZIMIERZ DOLNY (św. Bartłomiej i Jan Chrzciciel)		Cazimirz, Cazymyrz	445	x	
25.1.		Bochotnica	Bochotnycza	431	x	
25.2.		Karczmyska	Carczmysky, Karczmysky	445	x	
25.3.		Rzeczycza	Rzeczycza	445	x	
25.4.		Słotwiny	Sloczwyny	445	x	
25.5.		Uściąż	Vscyądz	445	x	
25.6.		Wierzchoniów	Wyerzchonyow	351	x	
25.7.		Witoszyn	Wytossyn	445	x	
25.8.		Wojszyn	Woyssyn	445	—	
25.9.		Zbądownice	Zbądownicze, Zbądownycze	351,445	x	
25.		Bochotnica Kościelna	Bochotnycza Episkopalis	440	x	wg LI. 480 w. niezid.; wg K. 33 par. Bochotnica
26	ŁĘCZNA (św. Maria Magdalena)		Łączna	436	x	
26.1.		Ciechanki Łęczyńskie	Czyechanki	436	x	
26.2.		Dratów	Drathow	437	—	
26.3.		Nadrybie	Nadryp	405-6	x	
26.4.		Osierdów	Ossierdow, Osyadlow	34, 436	—	wg K. 168 Osyadlow to Osiedów

1	2	3	4	5	6	7
26.5.		Stara Wieś	Laczna,Łączna,Łączna villa. Stara Vyess	405-6,436	x	
26.6.		Szpicza	Sdpycza,Stpycza	405-6	x	
26.7.		Trębaczów	Trąbaczow	436	x	
26. .		Bobrowniki	Bobrowniki	34	x	wg LI. 479 par. Łączna; wg K. 32 par. Łańcuchów
26. .		Ciechanki Krzesimowskie	Cyechanki, Czyechanki Bazankowe	431,436	—	wg D0.164 i 0.42 par. Łączna; wg LI. 492 par. Łańcuchów
26. .		Kijany	Kyany, Kyiany	428,436	x	wg U. 527 par. Bystrzyca
26		Kolechowice	Kolechowycze, Kolyechowycze	437,444	—	wg LI. 530 par. Ostrów
26. .		Spiczyn	Spiczyn, Spyczin, Spyczyn	33,436, 442	x	wg U. 607 par. Bystrzyca
26. .		Trzeszkowice	Strzeskowycze	436	x	wg LI. 622 par. Melgiew
27	NOWOGRÓD (Wszyscy Święci)		Nowogrod	443	x	
27.1.		Stoczek	Stoczek Zydkow	443	x	
27.2.		Witaniów	Wytanyow	443	x	
27.3.		Zawieprzycze	Zawyepzricze, Zawyeprzycze	33,443	x	wg LI. 646 par. Bystrzyca? Nowogród?; wg K. 284 par. Nowogród
27.4.		Zezulin	Zezvlyn	443	—	
27.5.		Ziółków	Zyolkow	443	—	
28	RATOSZYN (św. Katarzyna)		Ratoschin, Rathossyn	34,431	x	
28.1.		Borów	Borow	35,431-2	x	
28.2.		Borzechów	Borzechow	34,431	x	
28.3.		Kępa	Çampa	431	—	
28.4.		Łopiennik	Lopynyk, Lopynyk	431,452	x	
28.5.		Radlin	Radlyn	34,431	x	
29	SYROKOMLA (św. Małgorzata)	Janowiec	Serokomla, Serokomya	351,428	x	
29.1.		Babin	Babyn	27,428	—	
29.2.		Janowice	Janowicze, Jannowycze	351,428	—	
29.3.		Łagów	Lagow	27,428	—	
29.4.		Mszadła	Mshadl, Mssadlya	27,428	—	
29.5.		Oblasy	Oblasy	428	—	
29.6.		Przyłęk	Przelak	27	—	
29.7.		Rudki	Ruthky, Rvdky	27,428	—	
29		Jawidz	Jawydz	428	x	wg LI.521 par. Bystrzyca
29		Kijany	Kyany, Kyiany	428,436	x	wg U. 527 par. Bystrzyca
29. .		Męcierz	Macymyerz, Mączmyerz	351,428	—	wg LI. 557 par. Wilków
29. .		Niebrzegów	Nyebzregow	428,436	x	wg LI. 565 par. Gołąb
29. xx		Buczów?	Buczow	428	—	wg LI. 486 pow. lubelski? pow rodowski?; brak w K., DO.,S.i O.
30	WOJCIECHÓW (Wniebowzięcie NMP)		Yoicziechow, Woyziechow, Woyczyechow	34-5,439	x	
30.1.		Bątki	Banthki	35	—	
30.2.		Chmielnik	Chmyelnyk	439	x	
30.3.		Góra	Gory	439	x	

1	2	3	4	5	6	7
30.4.		Kierz	Kyerz	439	—	
30.5.		Lubki	Lubki	439	x	
30.6.		Maszki	Maski	35	—	
30.7.		Palikije	Palike, Palkye	35,439	x	
30.8.		Szczuczki	Szczuczki	439	x	
30		Jaroszewice	Jarossowycze	439	—	wg LI. 519 par. Betzyce
31	ABRAMOWICE (św. Trójca, NMP i św. Jakub)		Abramowicze	434	x	
31.1.		Skrzynice	Krzynycze	432,434	x	
31.2.		Wilczopole	Vylczopolye	434	—	
32	BELŻYCE (św. Piotr i Paweł)		Belzicze	35,432	x	
32.1.		Jaroszewice	Jarossowycze	439	—	
32.2.		Kreźnica Okrągła	Crąznicza	432	x	
32.3.		Maczyn	Mathczyn	432	—	
32.4.		Wierzchowiska	Wyrzchowiska, Czolni Wyrzchowiska	34	—	
32		Borów	Borow	35,431-2	x	wg LI. 482 par. Ratoszyn
33	BIALKA (p.w. ?)		Balka, Byalka	428	—	wg L. 428 kościół par. alias kaplica; zob. też K. 28
34	BISKUPICE (św. Stanisław)		Byskupicze, Byskupycze, Byskupicze	33-6, 427-8	—	
34.1.		Brzezice	Brzezcicze, Brzezycze	33,427, 441	—	wg LI. 484 par. Biskupice? par. Piaski? wg K. 39 par. Biskupice
34.2.		Fajslawice	Falislauicze, Ffalissowycze	K.53	x	brak w L.
34.3.		Siedliska	Scheliska, Sedliska	K.210	x	
34.4.		Stróża	Stroza	33,35, 428	—	
34.5.		Suchodoły	Sochodoly, Suchodoly	427,441	—	
34. .		Gardzienice	Gardzyncze	427,442	x	wg LI. 505 par. Piaski
34. .		Oleśniki	Olyessnyky, Olyessnyki	427-8	x	wg LI. 570 par. Czemierniki
34. .		Siedliszczki	Syedliska, Syedlyska, Szyedlyska	427,442	—	wg LI. 601 par. Piaski, zob. też K. 210
35	BOBY (Nawiedzenie NMP)		Boby	437	x	
35.1.		Chruślina	Chroslyna	463	x	
35.2.		Mikołajewska Wola	Mykolayewska Vola	35	—	lok. wg O. 89
35.3.		Wola Wierzbicka	Vola Yyerzbiczka	34	x	lok.wg O. 161
35. .		Wierzbica	Yyerzbycza	437	—	wg LI. 630 par. Urzędów, pow. urzędowski
35. .		Zajezerze	Zayezierze	437	—	wg LI.644 par. Sambo- rzec, pow. sandomierski
36	BYCHAWKA (Wszyscy Święci)		Bychawka	34,443	x	
36.1.		Iżyce	Izycze	443	x	
36.2.		Jabłonna	Jablona, Jabłonna	33,443	x	
36.3.		Piotrowice	Pyotrwyce	444	x	wg K. 180 też par. Kreźnica Jara
36.4.		Tuszków	Thyssow	33,443	x	
37	CIEPIELÓW (św. Krzyż)		Czepielow, Czepyelow	27,424, 427	?	

1	2	3	4	5	6	7
37.1.		Gardzienice	Gardzynycze, Gardzimice	27,427	?	
37.2.		Jasieniec Solecki	Jasyenyecz, Jassienyecz	27,427	?	
37.3.		Kalków	Kalkow	27,427	?	
37.4.		Pcin	Pczyn	27	?	
37.5.		Ranachów	Ranachow	27	?	
37.6.		Siekierka Stara lub Nowa	Volya Syekierczina	27	?	
37.7.		Świesielice	Wolya Szwyssyelska	351	?	
38	DYS (św. Jan Chrzyciel)		Dys	34,43,433	x	
38.1.		Ciecierzyn	Czyczerzin	466	—	
38.2.		Dąbrówka	Dambrowka	433	—	
38.3.		Dłotlice	Diothlycze	K. 64-5	—	
38.4.		Jakubowice Konińskie	Jacobowicze, Jacobouicze Conynsky	34,44	x	
38.5.		Nasutów	Nasuthow	432	—	
38.6.		Rudka Kozłowiecka	Rvdka	433	—	
38.7.		Stoczek	Sthoczek	34,432	—	
39	KAMIONKA (św. Piotr i Paweł)		Camyonka	433	x	wg LI. 524 filia par. Dys
39.1.		Siedliska	Szyedlyska	433	—	
40	KARCZMISKA				x	w. nie jest już par., przechodzi do par. Kazimierz Dolny - LI. 524, póź. 25.2. w tab.
41	KIELCZEWICE (św. Trójca i Nawiedzenie NMP)		Kyelczowicze, Kielczewicze, Kielczovicze	34-5,446	x	
41.1.		Bystrzyca	Bistrzica, Bistrzyca	383-4	x	
41.2.		Rudnik	Rudnyk	450	—	
42	KLEMENTOWICE (św. Klemens i Małgorzata)		Climuntowicze, Clynwnthowicze, Cłymuntowycze	351,431	x	
42.1.		Stok	Sthok	33,351, 431	—	
42.		Bochotnica	Bochotnycza	431	x	wg LI. 480 par. Kazimierz Dolny
43	KONOPNICA (św. Katarzyna)		Conopnicza, Konopnycza	35, 428-9	x	
43.1.		Radawiec Duży	Radawiecz, Radaviecz	35,429	—	
43.2.		Radawczyk	Radawczik	35	x	
44	KOŃSKOWOLA (św. Krzyż)		Conska Volą, Końska Volą	466	x	
44.1.		Borysów	Borzyssow	435	x	
44.2.		Chrzążów	Chrzochow	33	x	
44.3.		Chrzążówek	Chrzochovek	33	—	
44.4.		Młynki	Mlynky	435	x	
44.5.		Opoka	Oppoka	K.166,359	x	
44.6.		Osiny	Ossyny, Osyny	435,466	x	
44.7.		Pogonów	Pogonow	436	—	
44.8.		Pozóg	Pozog	466	—	
44.9.		Sielce	Syedliska	33	x	
44.10.		Witowice	Vithovicze, Wythowycze	33,351	—	
44.11.		Żyrzyn	Rzezyn, Rzizin	34,435	x	
1	2	3	4	5	6	7
44.		Kunin	Conyn, Konyń	360,374, 466	?	wg LI. 542 par. Słupia Stara, pow. sandomierski

44		Prusinowice	Pruschinowice, Prvssynowycze	458,466	?	wg LI. 585 par. Waśniów pow. sandomierski
45	KRASIENIN (św. Sebastian)		Crasienin, Crasiennyn, Crasziennyn	35,44	x	
45.1.		Wola Krasienińska	Crasniska Vola	35	—	
45		Jakubowice Konińskie	Jacobowicze, Jacobouicze Conynsky	34,4	x	wg LI. 512 par. Dys
46	KRZCZONÓW (Wniebowzięcie NMP)		Crezonow, Krezonow, Krzczonow	35,427	x	
46.1.		Borzecinek	Borzaczyn	427	—	
46.2.		Chmiel	Chmyel, Chmielow, Chmyelnik	K.47	—	
46.3.		Gielczew	Gelczew	457	x	
46.4.		Piotrków	Piotrkow	K. 179	—	
46.5.		Wola Sobieska	Wołya domini Sobyen- ski, Gielcziczka Vola	35, 247	—	
46.6.		Żuków	Zucouicze, Zukow, Sucow, Sucouicze, Schukow	K.290	—	
47	ŁAŃCUCHÓW (św. Stanisław)		Laczuchow, Laczvchow	43,431	x	
47.1.		Bobrowniki	Bobrowniky	34	x	wg LI. 479 par. Łączna; wg K. 32 i 0. 30 par. Łańcuchów
47.2.		Ciechanki	Cyechanki, Cziechanki	35,431	x	
47.3.		Górne	Gorka	431	—	
47.4.		Łysołaje	Lissolaye, Lysolaye	33,431	x	
47.5.		Milejów	Mylyeiow	431	x	
47.6.		Ostrówek	Ostrow	431	x	
47.7.		Rogalice	Rogalycze	431	—	
47.8.		Wola Łańcuchowska	Wołya, Laczuchowska Vola	35,431	—	
47.9.		Zakrzew	Zakrzow, Zakrzovek	K.282,34	x	brak w LI.
47. .		Ciechanki Krzesiumskie	Cyechanki, Czyechanki Bazankowe	431,436	—	wg DO. 164i0.42 par. Łączna; wg LI. 492 par. Łańcuchów
48	MARKUSZÓW (św. Małgorzata)		Markusshowicze, Markvssowicze	351,434	—	
48.1.		Choszczów	Osthassow	33,434	—	
48.2.		Kaleń	Kaline	33	—	
48.3.		Kłoda	Clodą	33	x	
48.4.		Zabłocie	Zabloczie	33,434	—	
49	NIEDRZWICA (św. Bartłomiej)		Minor Niedmcza, Minor Nyedrwyca	33,446	x	
49.1.		Czółna	Czolny	446	—	
49.2.		Sobieszczany	Sebyeszczany	33,443, 446	x	
49.3.		Wola Niedrzwicka	Wołya Nyedrwyca	446	—	
50	OSTRÓW LUBELSKI (św. Hieronim)		Ostrow	444	—	
50.1.		Głębokie	Głębokye	444	—	
50.2.		Jadlanka Stara	Jedlyanka	444	—	
50.3.		Kaznów	Kaznow	444	—	
50.4.		Kleszczów	Klesszczow	444	—	
1	2	3	4	5	6	7
50.5.		Kolechowice	Kolechowycza, Kołyechowycze	437,444	—	
50.6.		Uścimów	Vstymow	444	—	

50.7.		Wola Brzeźnicka	Rzesniczka Wola	34	—	lok. wg 0. 36-7
50.8.		Wola Ostrowska	Wolya Ostrowska	444	—	
50.9.		Wola Sidnicka	Sydnyczka Wolya	444	—	
51	PARCZEW (św. Leonard i Marcin)		Parczew	442	—	
51.1.		Brudno	Brudna	442	—	
51.2.		Chmielów	Chmyelow	443	—	
51.3.		Glinny Stok	Clynnystok	442	—	
51.4.		Jasionka	Jayonka	443	—	
51.5.		Kostry	Costry	443	—	
51.6.		Milanów	Mylanow	442	—	
51.7.		Miłków	Mylkow	442	—	
51.8.		Przewłoka	Przewłoka	443	—	
51.9.		Siemień	Szymian	435	—	
51.10.		Sowin	Sowyn	442	—	
51.11.		Stępków	Stąpkow	442	—	
51.12.		Wierzbówka	Wyrzbovka	443	—	
51.13.		Wola Siemieńska	Syemyanska Wolya	443	—	
51.14.		Żminne	Zmyna	443	—	
51		Kopina	Copyna, Kopyna	425,443	—	wg LI. 532 par. Parczew? woj. brzeskie; wg K. 107par. Tuchowicz, pow. łukowski
52	REGÓW (św. Stanisław)		Regow	438,441	?	
52.1.		Boguszówka	Bogushowa Wolya	28	?	
52.2.		Wysokie Koło	Wishoye Kolo	28	?	
53	RUDNO (św. Mikołaj i Jakub Apostoł) '		Maior Rudno, Rvdno, Rudno Maior	34,435, 439	x	
53.1.		Marianka Ożarowska	Volya Ozarowska	439	—	
53.2.		Osy	Ossy	34	—	
53.3.		Przychody	Przedwody	439	—	brak w LI., lok. wg 0. 112-13
53.4.		Rudzienko	Minor Rvdno, Rvdno Minor	435,439	—	
53.5.		Samokłęski	Sowokąsky	439	x	
53.6.		Węgielce	Vągielcze	436	—	
53.7.		Wielkie	Wyelkye	439	x	
53.8.		Wola Węgielska	Volya Vągielska	439	—	
53. .		Borowa	Borowo	435,439	—	wg LI. 482 par. Gołąb
53. .		Fajslawice	Falyslawycze	439	x	wg LI. 504 par. Rudno?; wg K. 53 par. Biskupice
53. .		Ożarów	Ozarow	439	—	Wg LI. 574 par. Garbów
54	SIENNO (św. Krzysz, św. Piotr i Paweł, Andrzej, Jan Chrzciciel, Zygmunt)		Syenno	443	—	
54.1.		Rzeczniów	Rzeczniow	443	—	
54.2.		Rzeczniówek	Rzecznyowek	443	—	
54.3.		Stara Wieś	Starawyes	439	—	
54.4.		Wola Siennicka	Wolya Syenyenska	443	—	
1	2	3	4	5	6	7
54. .		Chróślina	Chroslina	463	x	wg LI. par. Boby

54.		Łaziska	Lazyska	434,443	x	wg LI. par. Wielgie
55	WIELGIE (Boże Ciało)		Vyelgie, Vyelgye	434	?	
55.1.		Bąkowa	Volya, Bąkowa Volya	27,434	?	
55.2.		Chotyzie	Chotcze	434	?	
55.3.		Czerwona	Czyrwona, Czirwona	27,434	?	
55.4.		Łaziska	Lazyska	434,443	?	
55.5.		Nowy Dwór	Nowodwor	435	?	
55.6.		Ostrownica	Ostroznycza, Ostrownycza	27,435	?	
55. xx		?	Kyethlycze	435	?	wg LI. 543 par. Wielgie
56	ZEMBORZYCE (św. Marcin)		Samborzicze, Zamborzyce, Zemborzicze	35,429, 440	x	
56.		Rawszyce	Rawczice, Rawsycze	34,434	—	wg LI. 591 par. Krężnica Jara wg 0. 116; do 1529 r. par. Zemborzyce, następnie Krężnica Jara
57	LUBARTÓW (św. Piotr Apostoł)		Lewartów	K.124	—	brak w LI.
57.1.		Górka Lubartowska	Gorka	422	—	wg U. 511 par. Lubartów
57.2.		Pałecznicza	Pałecznicza	35	—	
57.3.		Serock	Seroczko, Siroczo	34,424	x	
58	MICHÓW (Wniebowzięcie NMP)		Volya Rudzenska, Wolycza, Wolya Rudno, Minoris, Volya Rudzyenszka, Vola Rudniczka	K.272	—	brak w LI,
58.1.		Składów	Składów	435	—	
59	WŁOSTOWICE (Nawiedzenie NMP)		Włosthowicze, Włostoyicze, Włostowycze	351,438	x	wg LI. 633 filia par. Jaroszyn
59.1.		Parchatka	Prachovathka	35	x	
59.2.		Puławy	Pollawy	0.114	x	brak w LI.
59.3.		Ruda Włostowice		7 0.121-2	—	

ANEKS IV. Sieć parafialna archidiakonatu lubelskiego w 2 poł. XVI w. według P. Szafrana (1958) i S. Wojciechowskiego (1966) (mapa 20)

Lp.	Parafia	Miejscowość	ŻA
1	2	3	4
1	GARBÓW (św. Wojciecha)		x
1.1.		Bogucin	x
1.2.		Giszowice	—
1.3.		Góry	—
1.4.		Gutanów	x
1.5.		Jastków	x
1.6.		Kąty	—
1.7.		Księżyce	?
1.8.		Kupin	x
1.9.		Leśce	—
1.10.		Ługów	—
1.11.		Moszny Małe	—
1.12.		Moszny Wielkie	x

1.13.		Ożarów	—
1.14.		Piotrowice	x
1.15.		Przybysławice	x
1.16.		Sługocin	—
1.17.		Staroścín	x
1.18.		Sieprawice	x
1.19.		Sieprawice Mniejsze	x
1.20.		Tomaszowice	—
1.21.		Wola Ożarowska	—
1.22.		Wola Przybysławska	x
1.23.		Wólka Lesiecka	—
1.24.		Wysokie	—
2	JAROSZYN (św. Wojciech)		?
2.1.		Bronowice	?
2.2.		Córa Puławska	—
2.3.		Klikawa	?
2.4.		Kowala	x
2.5.		Łęka	?
2.6.		Nasiłów	?
2.7.		Pachnowola	?
2.8.		Sadłowice	?
3	KURÓW (św. Idzi)		x
3.1.		Abramów	—
3.2.		Brzozowa Gać	x
3.3.		Dębiny	—
3.4.		Glínnik	—
3.5.		Marcinów	—
3.6.		Paluchów	—
3.7.		Płonki	x
3.8.		Syry	—
3.9.		Sosnówka	—
3.10.		Szumów	x
3.11.		Wielki Las	—
3.12.		Wielkie	x
3.13.		Wolica	—
4	LUBLIN (św. Michał)		x
4.1.		Biskupie	x
4.2.		Bronowice	x
4.3.		Czechów	x
4.4.		Czwartek	x
4.5.		Dąbrowica	x
1	2	3	4
4.6.		Dziesiąta	—
4.7.		Hajdów	X
4.8.		Jakubowice Murowane	x
4.9.		Motycz	x
4.10.		Płuszewice	x
4.11.		Ponikwoda	x
4.12.		Rudnik	—

4.13.		Sławin	—
4.14.		Snopków	x
4.16.		Świdnik Duży	—
4.17.		Świdnik Mały	x
4.18.		Tatry	x
4.19.		Trześniów	x
4.20.		Wola Stawińska	—
4.21.		Wrotków	—
5	MELGIEW (św. Wit)		x
5.1.		Bystrzejowice	—
5.2.		Janowice	x
5.3.		Krępiec	x
5.4.		Krzesimów	—
5.5.		Minkowice Dolne	x
5.6.		Minkowice Górne	x
5.7.		Starościce	x
5.8.		Trzeszkowice	x
5.9.		Wierzchowiska	x
6	WAŹWOLNICA (św. Wojciech)		x
6.1.		Bartłomiejowice	x
6.2.		Bronice	x
6.3.		Buchwałowice	—
6.4.		Celejów	x
6.5.		Charz	x
6.6.		Drzewce	x
6.7.		Góra	—
6.8.		Karmanowice	x
6.9.		Kębło	—
6.10.		Kowala	x
6.11.		Niezabitów	x
6.12.		Opatki	x
6.13.		Pankraczowice	—
6.14.		Piotrowice	—
6.15.		Rąblów	—
6.16.		Regalów	x
6.17.		Sokołów	—
6.18.		Wola Kowalska	—
6.19.		Wola Niezabitowska	—
6.20.		Zawada	—
7	BYCHAWA (św. Piotr i Paweł)		x
7.1.		Gałęzów	—
7.2.		Grodzany	—
7.3.		Kosarzew	—
7.4.		Olszowiec	—
7.5.		Stara Wieś	—
7.6.		Wola Bychawska	—
7.7.		Zadębie	—
7.8.		Zdrapy	x
8	BYSTRZYCA (Wniebowzięcie NMP)		x
8.1.		Baszki	—

1	2	3	4
8.2.		Charleż	x
8.3.		Czerniejów	x
8.4.		Długie	—
8.5.		Grabianowice	—
8.6.		Jawidz	x
8.7.		Kijany	x
8.8.		Łagiewniki	x
8.9.		Łuszczów	x
8.10.		Łysaków	—
8.11.		Pliszczyn	x
8.12.		Rokitno	—
8.13.		Sobianowice	x
8.14.		Spiczyn	x
8.15.		Turka	x
8.16.		Wola Czerniowska	—
8.17.		Wola Minina	—
8.18.		Wola Niemiecka	—
8.19.		Wola Rokicka	x
9	CZĘSTOBOROWICE (św. Piotr i Paweł)		
9.1.		Dąbie	—
9.2.		Pilaszkowice	—
9.3.		Rybczewice	x
9.4.		Stryjna	x
10	GIEŁCZEW- PIASKI (św. Mikołaj)		x
10.1.		Giełczew	x
10.2.		Kęblów	—
10.3.		Kozice	x
10.4.		Siedliska	x
10.5.		Wola Piasecka	x
10.6.		Wygnanowice	x
11	KŁODNICA (św. Piotr Apostoł)		x
11.1.		Chrzanów	—
11.2.		Godów	x
11.3.		Jeżów	x
11.4.		Kłodnica	x
11.5.		Komaszyce	x
11.6.		Książ	—
11.7.		Poniatowa	x
11.8.		Puszczeń	—
11.9.		Rudka	—
11.10.		Skrzyniec	x
11.11.		Swidno	—
11.12.		Wronów	x
12	KRĘPA (św. Piotr Apostoł)		?
12.1.		Jawor	?
12.2.		Lipa Krępa	?
12.3.		Lipa Miklas	?
12.4.		Wierzchowiska	?

13	OPOLE (Wniebowzięcie NMP)		x
13.1.		Głusko	—
13.2.		Janiszkowice	—
13.3.		Łaziska	x
13.4.		Niedźwiada	x
13.5.		Wola Drzewicka	—
13.6.		Wrzelów	x
14	SOLEC (Wniebowzięcie NMP)		x
14.1.		Boiska	?
1	2	3	4
14.2.		Braciejowice	?
14.3.		Dziurków	?
14.4.		Kępa Gistecka	?
14.5.		Sadkowice	?
14.6.		Wola Solecka	?
15	WILKOŁAZ (św. Jan Chrzciciel)		x
15.1.		Bystrzyca	x
15.2.		Kłodnica Górna	x
15.3.		Rudnik Szlachecki	—
15.4.		Strzyżewice	x
15.5.		Wola Nowa	—
15.6.		Wola Wilkołaska	—
15.7.		Zalesię	—
16	CHOTCZA (św. Trójca)		?
16.1.		Białobrzegi	?
16.2.		Gniazdków	?
16.3.		Jarentowicze	?
16.4.		Kijanka	?
16.5.		Lucimia	?
16.6.		Zajączków	?
16.7.		Zakrzów	?
17	CZEMIERNIKI (św. Stanisław)		—
17.1.		Bełcząc	—
17.2.		Branica	—
17.3.		Dębica	—
17.4.		Jazioro	—
17.5.		Kamiona Wola	—
17.6.		Leszkowice	x
17.7.		Lubka	—
17.8.		Ostrówek	x
17.9.		Skoki	—
17.10.		Stoczek	x
17.11.		Suchowoła	—
17.12.		Świerże	—
17.13.		Tulniki	—
17.14.		Wierzchowiny	—
17.15.		Wólka	—
17.16		Wygnanów	—
18	GOŁĄB (św. Florian)		x

18.1.		Bałutów	—
18.2.		Bonów	—
18.3.		Borowa	—
18.4.		Borysów	x
18.5.		Koźmin	—
18.6.		Niebrzegów	x
18.7.		Nieciecza	—
18.8.		Parachwina Wola	—
18.9.		Skoki	—
18.10.		Wola Gołębska	—
18.11.		Żyrzyn	x
19	KREŻNICAJARA (św. Florian)		x
19.1.		Babin	—
19.2.		Czerniejów	x
19.3.		Mętów	—
19.4.		Osmolice	—
19.5.		Prawiedniki	x
19.6.		Strzeszkowice	x
1	2	3	4
20	OLEKSÓW (św. Stanisław)		?
20.1.		Bierdzierz	?
20.2.		Chechły	?
20.3.		Garbatka	?
20.4.		Srnów	?
20.5.		Sławczyn	?
20.6.		Smogorzów	?
20.7.		Zawada	?
20.8.		Zdunków	?
20.9.		Zwola	<i>i</i>
21	WILKÓW (św. Florian)		<i>x</i>
21.1.		Dobre	<i>x</i>
21.2.		Dobre Wielkie	<i>x</i>
21.3.		Kłodnica Dolna	—
21.4.		Podgórz	<i>x</i>
21.5.		Rogów	<i>x</i>
21.6.		Szczekarków	<i>x</i>
21.7.		Urządków	<i>x</i>
21.8.		Zastów Karczmiski	<i>x</i>
21.9.		Żmijowiska	—
22	BOCHOTNICA (św. Jan Ewangelista)		<i>x</i>
22.1.		Chruszczów	<i>x</i>
22.2.		Cynków	—
22.3.		Czestawice	<i>x</i>
22.4.		Sadurki	<i>x</i>
22.5.		Strzelce	—
23	CZEMIERNIKI (św. Wincenty)		—
23.1.		Dorohucza	<i>x</i>
23.2.		Idzikowice	—
23.4.		Oleśniki	<i>x</i>

23.6.		Siostrzytów	—
23.7.		Trawniki	x
24	GOSZCZA		?
25	KAZIMIERZ DOLNY (św. Bartłomiej i Jan Chrzciciel)		x
25.1.		Bochotnica	x
25.2.		Rzeczycza	x
25.3.		Uściąż	—
25.4.		Wierzchoniów	x
25.5.		Witoszyn	x
25.6.		Wojszyn	—
25.7.		Zbędownice	x
26	ŁĘCZNA (św. Maria Magdalena)		x
26.1.		Ciechanki Krzesimowskie	—
26.2.		Dratów	—
26.3.		Osiardów	—
26.4.		Stara Wieś	—
26.5.		Trębaczów	x
26.6.		Turowola	x
26.7.		Wola Kańska	—
27	NOWOGRÓD (Wszyscy Święci)		—
27.1.		Kierz	—
27.2.		Stoczek	x
27.3.		Witaniów	x
27.4.		Zawieprzyce	x
27.5.		Zezulin	—
27.6.		Ziółków	—
28	RATOSZYN (św. Katarzyna)		x
28.1.		Borów	x
28.2.		Borzechów	x
28.3.		Kępa	—
28.4.		Łopiennik	x
28.5.		Radlin	x
28.6.		Wola Radlińska	—
28.7.		Wólka	—
29	SYROKOMLA (św. Małgorzata)		—
29.1.		Babin	?
29.2.		Janowice	?
29.3.		Łagowska Wola	?
29.4.		Łagów	?
29.5.		Łaguszów	?
29.6.		Ławecko	?
29.7.		Męcierz	—
29.8.		Mszadła	?
29.9.		Oblasz	—
29.10.		Okreżnica	?
29.11.		Pająków	?
29.12.		Przyłęk	?
29.13.		Rudki	?
29.14.		Trzcianki	?
29.15.		Zamość	?

29.16.		Zalazy	?
30	WOJCIECHÓW (Wniebowzięcie NMP)		x
30.1.		Bątki	—
30.2.		Chmielnik	x
30.3.		Góra	x
30.4.		Kierz	—
30.5.		Łubki	—
30.6.		Maszki	—
30.7.		Palikije	x
30.8.		Szczuki	x
31	ABRAMOWICE (św. Trójca, NMP i św. Jakub)		x
31.1.		Ćmiłów	—
31.2.		Dominów	—
31.3.		Skrzynkę	x
31.4.		Wilczopole	—
32	BELŻYCE (św. Paweł Apostoł)		x
32.1.		Jaroszewice	—
32.2.		Krężnica Okrągła	x
32.3.		Matczyn	—
32.4.		Podgórze	—
32.5.		Wierzchowiska	—
32.6.		Wzgórze	—
33	BIAŁKA (p.w. ?)		—
34	BISKUPICE (św. Stanisław)		—
34.1.		Brzezice	—
34.2.		Fajstawice	x
34.3.		Gardzienice	x
34.4.		Jaszczów	x
34.5.		Łysołaje	x
34.6.		Siedliska	—
34.7.		Stróza	—
34.8.		Suchodoty	—
34.9.		Trębice	—
35	BOBY (Nawiedzenie NMP)		—
35.1.		Boby Mniejsze	—
35.2.		Chruślina	—
36	BYCHAWKA (Wszyscy Święci)		x
36.1.		lżyce	x
36.2.		Jabłonna	x
36.3.		Piotrowice	x
36.4.		Tuszów	x
37	CIEPIELÓW (św. Krzyż)		?
37.1.		Ciepielów w.	?
37.2.		Gardzinice	?
37.3.		Jasieniec Solecki	?
37.4.		Kawałków	?
37.5.		Kawęczyn	?
37.6.		Pcin	?
37.7.		Ranachów	?
37.8.		Rekówka	?

37.9.		Siekierka	?
37.10.		Świesielice	?
37.11.		Tymienica	?
38	DYS (św. Jan Chrzciciel)		X
38.1.		Bratnicka Wola	—
38.2.		Ciecierzyn	—
38.3.		Dąbrówka	—
38.4.		Dłotlice	—
38.5.		Jakubowice Konińskie	X
38.6.		Nasutów	—
38.7.		Rudka Kozłowiecka	—
38.8.		Stoczek	—
39	KAMIONKA (św. Piotr i Paweł)		x
39.1.		Ciemno	—
39.2.		Koziełkowa Wola	—
39.3.		Nowy Dwór Wola	—
39.4.		Siedliska	—
39.5.		Skrobów Wola	—
40	KARCZMISKA (św. Wawrzyniec)		x
40.1.		Chodlik	—
40.2.		Słotwiny	x
41	KIELCZEWICE (św. Trójca i Nawiedzenie NMP)		x
41.1.		Ztworzec	—
42	KLEMENTOWICE (św. Trójca)		x
42.1.		Stok	—
43	KONOPNICA (św. Katarzyna)		x
43.1.		Radawczyk	x
43.2.		Radwiec	—
43.3.		Uniszowice	x
44	KOŃSKOWOLA (św. Krzyż)		x
44.1.		Chrzążów	x
44.2.		Chrzążówek	—
44.3.		Młynki	x
44.4.		Nowy Dwór	—
44.5.		Opoka	x
44.6.		Osiny	x
44.7.		Pępów	—
44.8.		Požóg	—
44.9.		Rudki	x
44.10.		Siedlce	x
44.11.		Stara Wieś	—
44.12.		Witowice	—
44.13.		Wola Chrzążowska	—
44.14.		Wola Dęba	—
44.15.		Wola Osińska	—
44.16.		Wola Siedliska	—
44.17.		Wola Witowska	—
44.18.		Wronów	—
45	KRASIENIN (św. Sebastian)		x
45.1.		Chodorowa Wola	—

45.2.		Wola	—
45.3.		Wola Czerniaków	—
46	KRZCZONÓW (Wniebowzięcie NMP)		x
46.1.		Borzęcin	—
46.2.		Chmiel	—
46.3.		Giełczew	x
46.4.		Krynki	—
46.5.		Olszanka	—
46.6.		Piotrków	—
46.7.		Wola Sobieska	x
46.8.		Żuków	—
47	ŁAŃCUCHÓW (św. Stanisław)		x
47.1.		Ciechanki	x
47.2.		Górka	—
47.3.		Milejów	x
47.4.		Ostrówek	x
47.5.		Wola Łańcuchowska	—
47.6.		Zakrzew	—
48	MARKUSZÓW (św. Małgorzata)		—
48.1.		Barłoziska	—
48.2.		Kaleń	—
48.3.		Kłoda	x
48.4.		Łąkoć Wólka	—
48.5.		Markuszowice	—
48.6.		Ostaszów	—
48.7.		Zabłocie	—
49	NIEDRZWICA (św. Bartłomiej)		x
49.1.		Czółna	—
49.2.		Niedrzwica Mniejsza	x
49.3.		Sobieszczany	x
50	OSTRÓW LUBELSKI (św. Hieronim)		—
50.1.		Babianka	—
50.2.		Borzechów	—
50.3.		Brzeźnica Nowa	—
50.4.		Brzostowa Wola	—
50.5.		Drozdówka	—
50.6.		Głębokie	x
50.7.		Gościmierka	—
50.8.		Gródek	—
50.9.		Jamy	—
50.10.		Jedlanka	—
50.11.		Kaznów	—
50.12.		Kleszczów	—
50.13.		Koczanów	—
50.14.		Kolechowice	—
50.15.		Krasne	—
50.16.		Podbicie	—
50.17.		Rozkopaczew	x
50.18.		Ruda Korbutowa	—
50.19.		Ruda Płazina	—

50.20.		Tyśmienica	—
50.21.		Uścimów	—
50.22		Wola Kolechowska	—
51	PARCZEW (św. Leonard i Marcin) .		—
51.1.		Bednarzówka	—
51.2.		Biała	—
51.3.		Brudno	—
51.4.		Chmielów	—
51.5.		Cichostów	—
51.6.		Czech	—
51.7.		Dębowa Kłoda	—
51.8.		Dębowa Wola	—
51.9.		Glinny Stok	—
51.10.		Jelitno	—
51.11.		Koczergi	—
51.12.		Kostry	—
51.13.		Laski	—
51.14.		Milanów	—
51.15.		Miłków	—
51.16.		Obradów	—
51.17.		Okalów	—
51.18.		Plebania Wola	—
51.19.		Przewłoka	—
51.20.		Siedliki	—
51.21.		Siemień	—
51.22.		Sowin	—
51.23.		Stępków	—
51.24.		Uhnin	—
51.25.		Wola Siemieńska	—
51.26.		Wierzbówka	—
51.27.		Żabików	—
51.28.		Żminna	—
52	REGÓW (św. Mikołaj)		?
52.1.		Boguszówka	?
52.2.		Markowa Wola	?
52.3.		Wysokie Koło	?
53	RUDNO (św. Mikołaj)		x
53.1.		Biała	—
53.2.		Chuda Wola	—
53.3.		Gawłówka	x
53.4.		Gołąb	x
53.5.		Kierzkówka	—
53.6.		Kunów	—
53.7.		Ostrów Duży	x
53.8.		Rawa	—
53.9.		Sobolów	—
53.10.		Sowokłęski	x
53.11.		Węgielce	x
53.12.		Wola Surowa	—
53.13.		Wólka Piaskowa	—

54	SIENNO (św. Krzyż; św. Piotr i Paweł, Andrzej, Jan Chrzciciel, Jan Ewangelista, Zygmunt)	?
54.1.	Długowola	?
54.2.	Osowka	?
54.3.	Stara Wieś	?
54.4.	Trzemcha	?
54.5.	Wola Siennicka	?
55	WIELGIE (Boże Ciało, NMP, Wszyscy Święci)	?
55.1.	Bąkowa	?
55.2.	Borowiec	?
55.3.	Chotyże	?
55.4.	Czerwona	?
55.5.	Łaziska	?
55.6.	Nowy Dwór	?
55.7.	Ostrownica	?
56	ZEMBORZYCE (św. Marcin)	X
57	LUBARTÓW (św. Piotr Apostoł)	—
57.1.	Baranówka	X
57.2.	Brzeziny	—
57.3.	Brzeźnica Stara	—
57.4.	Firlejów	—
57.5.	Górka Lubelska	—
57.6.	Lisów	—
57.7.	Niedźwiada	—
57.8.	Pałecznica	—
57.9.	Pypisz	—
57.10.	Raszów	—
57.11.	Serocko	x
57.12.	Szczekarków	x
57.13.	Tarło	—
58	MICHÓW (Wniebowzięcie NMP)	—
58.1.	Ciotcza	—
58.2.	Łukawica	—
58.3.	Ostrowce	—
58.4.	Oś	—
58.5.	Rudno Małe	—
58.6.	Składów	—
58.7.	Wypnicha	—
59	WŁOSTOWICE (Nawiedzenie NMP)	x
59.1.	Parchatka	x
59.2.	Puławy	x
59.3.	Skowieszyn	x
59.4.	Wola Profecińska	—
59.5.	Wola Puławska	—
60	BARANÓW (NMP, Jan Chrzciciel)	—
60.1.	Czółna	—
60.2.	Dębki Gródek	—
60.3.	Góra	—
60.4.	Jaworów	—
60.5.	Kotliny	—
60.6.	Pogonów	—

10	Bystrzyca (par. Kielczewice)									x					x	
11	Bystrzyca (par. Krężnica)											x			x	
12	Celejów	x		x											x	
13	Chotcza		x		x										?	
14	Chruszczów				x										x	
15	Czechów		x		x										x	
16	Dąbrowica											x			x	
17	Długie	x		x											-	
18	Dobre				x										x	
19	Dziewcza Góra					x									x	
20	Garbów		x		x										x	
21	Głodno	x		x											x	
22	Głusko		x		x										-	
23	Godów				x										x	K.77
24	Goszcza		x	x								x			?	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	
25	Gutanów				x										x	
26	Jakubowice												x		x	
27	Janowice, pow. Mielgiew											x			x	
28	Janowice, pow. Serokomla		x		x										-	
29	Jarnołowice		x		x										-	
30	Jastkowa Dąbrowa					x									x	DO.170, S.17,60,101,110,165, O.62-3
31	Jastków					x									x	K.89, DO.170, S.17,19,29,38,90,78,82,101,109-10,198,204
32	Jaworzec							x							?	S.14,32, DD.121-4
33	Kaleń				x										-	K.93
34	Karmanowice		x		x										x	
35	Kielczewice											x			x	
36	Klementowice				x										x	
37	Kłodnica		x		x										x	
38	Komaszyce				x										x	K.106
39	Kosarzew												x		-	
40	Kowala		x		x								x		x	
41	Kraczewice				x										x	K.173
42	Krepa							x							?	K.115, S.14,32,46,151, O.174, DD.121-4
43	Kurów												x		x	
44	Lublin - gród	x?													x	kościół św. Trójcy

45	Lublin - staw i młyn			x										x	
46	Leśce					x									k.122-3, do.172, s.17,29,3 8,60,100
47	Lucimia		x		x									?	
48	Łopatki					x								x	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
49	Łęczna					x								x	K.136, DO.173, S.12,16,4 7,82-3
50	Markuszów				x							x		-	K.147-8
51	Mełgiew											x		x	
52	Męćmierz		x											-	
53	Motycz											x		x	
54	Mścisław				x									?	K.157
55	Nadryb					x								x	S.16,60
56	Niedźwiada		x	x	x									x	
57	Opatkowice	x		x										x	
58	Opole												x	x	
59	Ostraszów				x									?	
60	Ostrów				x									x	K.171
61	Ostwisz					x								?	S.17,38,1 42
62	Parchatka		x		x									x	
63	Pilaszkowice												x	x	
64	Piotrów												x	x	
65	Płonki		x		x									x	
66	Podgórz		x		x									x	
67	Podgrodzie				x									-	K.185
68	Przybysławice		x		x									x	
69	Przyłęk		x		x									?	
70	Puszno												x	x	
71	Rąblów		x		x									x	
72	Rczyszyn										x			x	
73	Rogów		x		x									x	
74	Rzeczycza							x						x	K.206, S.14,20,3 2,46, DD.121-4
75	Sewłod					x								?	
76	Serokomla - Janowiec		x			x								-	
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16
77	Skoków		x											x	
78	Skowieszyn							x						x	
79	Sławin											x		x	
80	Stok				x								x	x	K.222
81	Szczekarków		x		x									x	
82	Szpica					x								x	
83	Świesielice		x		x									?	
84	Węgierce	x		x										-	
85	Wierzchoniów				x									x	K.256
86	Wietrzna Góra							x						x	S.14,323, DD.121-4
87	Wilków		x		x									x	
88	Wir				x									?	K.262

89	Witoszyn		x		x									x	
90	Witowice		x		x									-	
91	Włostowica		x		x									x	
92	Wojszyn													-	
93	Wolica (Wola Drzewiecka)		x		x									-	K.267
94	Wolica (Wola Kowalska)													-	K.269
95	Wrzelów	x												x	
96	Zakrzów	x		x										x	
97	Zaszczytów													x	K.284
98	Zawada													x	K.284
99	Zbędownice													x	K.285
xx	Dziersław													?	K.69
xx	Gębino													?	K.73
xx	Jaksice							x?				x?		?	
	RAZEM	9	33	10	56	11	0	7	0	1	1	10	9	66	

ANEKS VI. Odległości między ośrodkami parafialnymi archidiecezji lubelskiej w XII-XIII w. (pole zaciemnione - ośrodki sąsiadujące)

	I poł. XII w.										2 poł. XII w.										I poł. XIII w.										2 poł. XIII w.									
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30										
1. Garbów	—	38	15	21	38	19	45	29	61	50	35	64	41	55	41	50	46	45	25	52	41	13	59	50	31	45	40	35	35	23										
2. Jaroszyn	38	—	24	59	77	28	75	67	107	89	45	33	37	36	63	27	68	10	57	15	20	32	97	34	13	83	77	49	11	38										
3. Kurów	15	24	—	36	54	17	58	43	76	66	37	53	38	48	50	41	49	29	38	36	31	17	74	44	21	59	53	42	24	26										
4. Lublin	21	59	36	—	19	34	30	15	41	30	40	81	51	68	35	64	50	64	13	72	56	27	39	63	49	29	25	36	53	33										
5. Mielgiew	38	77	54	19	—	53	35	13	31	15	56	109	69	109	46	83	55	83	28	90	76	47	21	73	68	13	11	55	73	43										
6. Wąwolnica	19	28	17	34	53	—	47	46	69	63	21	51	22	36	36	31	62	35	30	42	22	7	70	33	17	62	54	28	21	17										
7. Bychawa	45	75	58	30	35	47	—	42	27	30	37	95	51	69	19	70	82	83	20	90	64	47	41	69	62	48	45	31	69	36										
8. Bystrzyca	29	67	43	15	13	46	42	—	43	28	55	62	66	82	49	77	43	72	29	80	69	40	31	79	59	17	8	55	67	39										
9. Czystoborowice	61	107	76	41	31	69	27	43	—	17	63	113	77	94	45	34	85	104	38	111	89	63	18	92	84	34	38	59	90	58										
10. Giełczew - Piaski	50	89	66	30	15	63	30	28	17	—	62	107	76	93	48	91	70	97	34	113	84	54	11	91	76	20	23	57	82	52										
11. Kłodnica	35	45	37	40	56	21	37	55	63	62	—	48	14	32	20	34	81	53	28	59	29	23	71	29	29	69	55	7	32	18										
12. Krępa	64	33	53	81	109	51	95	62	113	107	48	—	34	18	68	15	99	38	72	36	22	57	117	20	38	112	104	51	34	57										
13. Opole	41	37	38	51	69	22	51	66	77	76	14	34	—	34	34	20	86	46	41	50	19	27	83	14	23	79	72	18	24	25										
14. Solec	55	36	48	68	109	36	69	82	94	93	32	18	34	—	51	10	97	45	58	46	17	42	101	5	28	97	90	35	25	42										
15. Wilkołaz	41	63	50	35	46	36	19	49	45	48	20	68	34	51	—	53	85	71	21	77	49	35	56	33	50	59	56	16	54	29										
16. Chotcza	50	27	41	64	83	31	70	77	94	91	34	15	20	10	53	—	90	35	56	36	10	37	98	8	17	92	84	38	14	42										
17. Czemierniki	46	68	49	50	55	62	82	43	85	70	81	99	86	97	85	90	—	66	66	72	80	59	73	94	70	54	48	85	74	64										
18. Gołąb	45	10	29	64	83	35	83	72	104	97	53	38	46	45	71	35	66	—	65	7	28	37	97	42	22	85	76	57	21	42										
19. Krężnica Jara	25	57	38	13	28	30	20	29	38	34	28	72	41	58	21	56	66	65	—	71	50	25	42	55	47	41	35	27	52	27										
20. Oleksów	52	15	36	72	90	42	90	80	111	113	59	36	50	46	77	36	72	7	71	—	31	44	106	44	25	94	85	61	22	49										
21. Wilków	41	20	31	56	76	22	64	69	89	84	29	22	19	17	49	10	80	28	50	31	—	30	92	14	12	85	78	33	10	37										
22. Bochoznica	13	32	17	27	47	7	47	40	63	54	23	57	27	42	35	37	59	37	25	44	30	—	64	35	23	56	48	27	28	6										
23. Czemierniki	59	97	74	39	21	70	41	31	18	11	71	117	83	101	56	98	73	97	42	106	92	64	—	101	87	20	26	68	92	67										
24. Goszcza	50	34	44	63	73	33	69	79	92	91	29	20	14	5	33	8	94	42	55	44	14	35	101	—	24	93	88	36	24	37										
25. Kazimierz Dolny	31	13	21	49	68	17	62	59	84	76	29	38	23	28	50	17	70	22	47	25	12	23	87	24	—	78	72	36	6	25										
26. Łęczna	45	83	59	29	13	62	48	17	34	20	69	112	79	97	59	92	54	85	41	94	85	56	20	93	78	—	6	68	83	48										
27. Nowogród	40	77	53	25	11	54	45	8	38	23	55	104	72	90	56	84	48	76	35	85	78	48	26	88	72	6	—	62	39	22										
28. Ratoszyn	35	49	42	36	55	28	31	55	59	57	7	51	18	35	16	38	85	57	27	61	33	27	68	36	36	68	62	—	41	22										
29. Syrokomla	35	11	24	53	73	21	69	67	90	82	34	34	24	25	54	14	74	21	52	22	10	28	92	24	6	83	39	41	—	37										
30. Wojciechów	23	35	26	33	43	11	36	39	59	52	18	57	25	42	29	42	64	42	21	49	31	6	61	31	25	48	22	22	31	—										

